

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

NESTURİ İSYANI
VE
MUSUL SORUNUNA ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Murat ŞENOĞLUGİL

1350Y81112

İstanbul, Eylül 2015

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

NESTURİ İSYANI
VE
MUSUL SORUNUNA ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Murat ŞENOĞLUGİL

1350Y81112

Danışman: Prof. Dr. Mim Kemal ÖKE

İstanbul, Eylül 2015

T.C.

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ONAY SAYFASI

Yüksek Lisans öğrencisi Murat ŞENOĞLUGİL'in "Nesturi İsyanı ve Musul Sorununa Etkileri" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Ulusal İhtiva Yüksek Lisans tezi olarak (oybirliği / oy çokluğu) ile başarılı bulunmuştur.

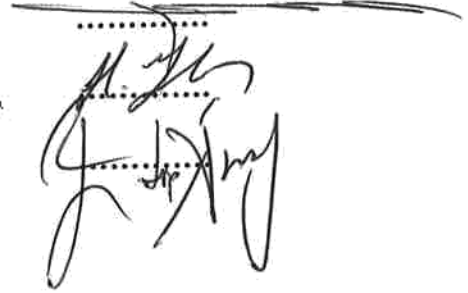
Adı Soyadı

İmza

Tez Danışmanı : N. K. ÖKE

Jüri Üyesi : Hasan Basri Yalçın

Jüri Üyesi : Ede. Asaf Bektaş

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İTİCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, Bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamiyle uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesinin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

ÖNSÖZ

Tezimiz “Nesturi İsyanını ve Musul Sorununa Etkileri” konusunu anlatmaktadır. Bu perspektifte Musul sorunu derinlemesine irdelenmiştir. Bu dönemde Nesturiler üzerinde oynanan oyunlara ve misyonsuz misyonerlik faaliyetlerine değinilmiştir. Ayrıca bu faaliyetlerin Nesturileri nasıl etkiledikleri, misyonerlerle ve Nesturiler arasında oluşan yakınlaşmanın sonucunda Osmanlı Devleti’nin tavrı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türkiye üzerinde oynan oyunlar da araştırmalarımız sonucunda açığa kavuşturulmuştur.

Araştırmanın dönemi, misyonerlerin Nesturiler arasındaki faaliyetlerinin yoğunlaşmaya başladığı ve Nesturilerin, bağlı bulunduğu Osmanlı Devleti’ne isyan ederek karşı blokta yer aldıkları ve ülkeyi terk etmeleriyle sonuçlandığı zaman kıstaslarını da içine almaktadır.

Musul Sorunu ise 1918’de İngiltere’nin işgali ile gündeme gelen bir sorundur. Bu sorun, bölgenin Türkiye ile olan kültürel bağı nedeniyle bu günkü zamana kadar ulaşmıştır. Sorun, ABD’nin 2003 Mart ayında gerçekleştirdiği Irak işgali ile yeniden gündeme gelmiştir. Sorunun adı Musul olsa da arkasında yatan nedenin Türkiye ve Büyük Ortadoğu projesi olduğu ortadadır.

Araştırma boyunca birçok kişinin yardım ve desteği alınmıştır. Öncelikle araştırmanın yürütülmesi ve araştırmanın yazıya dökülmesi ile ilgili tüm aşamalarda yardım ve desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam **Prof.Dr.Mim Kemal ÖKE**’ye teşekkürlerimi sunarım.

Yine zamanlarını ayırarak araştırmaya katılan tüm arkadaşlarıma ve araştırma boyunca beni sabırla destekleyen eşime teşekkür ederim.

ÖZET

Nesturiler, Doğu Hıristiyanlığı denilen ilk Hıristiyanlardandır. Nesturilik dinsel bir ayrımdır ve kendilerini Asuri olarak kabul etmektedirler. Yani etnik olarak Güneydoğu Bölgesi'nde tarihte kurulmuş olan Asur devletinin mirasçısı olarak görmektedirler. Nesturiler yaşadıkları coğrafi bölge nedeni ile uzun yıllardır esas olarak Kürtlerle birlikte yaşamaktadırlar. İlişkileri olumlu ya da olumsuz anlamda daha çok Kürtlerle olmuştur.

Nesturiler üzerine özellikle 19. yy. ortalarına doğru misyonerlik faaliyetleri başlamıştır. Özellikle Rus, Amerika ve İngiliz misyonerler sayesinde Nesturi-Kürt ilişkileri sarsılmaya başlamıştır.

Amerikan misyonerleri Nesturileri Osmanlı İmparatorluğuna karşı isyana sürüklemeleri ve İngiliz – Rusya yakınlaşması büyük çapta karmaşaya neden olmuştur. Bu arada Amerikan misyonerler İran'daki faaliyetlerini arttırarak burada bir Protestan Nesturi Cemaati meydana getirmeyi başardılar. Bu cemaat uzun bir aradan sonra İngiliz misyonerlerin etkisiyle Nesturi Patriğine büyük ilgi göstermiştir. 1898'de Urmiye'de Rus Ortodoks misyonunun kurulmasıyla İran Nesturileri kitleler halinde Rus Ortodoks Kilisesi'ne geçmeye başladılar. Nesturiler I. Dünya Savaşı'nda vatandaşı oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı, önce Rusya'nın, sonra da İngiltere'nin saflarında çarpıştılar.

1. Dünya Savaşı öncesi Van Valisinin davetine icabet eden Nesturi Patriğinden Vali tarafından olası bir savaşta Osmanlı tarafında bulunmaları, en azından tarafsız olmaları istenmiştir. Patriğin olumlu veya olumsuz bir cevap vermeden davetten ayrılmasının akabinde tarafsızlık politikası güden öz amcasını öldürmüştür. Savaş esnasında Rus kumandanlarla anlaşarak 10 Mayıs 1915'te Nesturi halkı için seferberlik ilan etmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanma başlamıştır. Bu ayaklanma ile Van'ın Ruslar tarafından işgaline zemin hazırlayan Nesturiler bazı Kürt aşiretlerle de birleşerek Müslüman halka zarar vermişlerdir. Rusların geri çekilmesiyle Nesturiler de İran'a kaçtılar ve kaçarken de geçtikleri yerleşim yerlerini yakıp yıktılar.

Daha sonra İngiliz misyonerlerin etkisi altında kalan Nesturiler, Lozan Konferansı'nda alt komisyonlara havale edilen azınlıklar konusunda değinilmiş ve tekrar Türkiye'ye dönmeleri teklifi İngiliz delegeler tarafından dile getirilmiştir.

İngiltere kurtulmak istediği Hıristiyan sığınmacıları 1918–1922 yılları arasında “yerleştirme” ve “hayatlarını kurtarma” politikası çerçevesinde, 20-25 bin kadarını Musul Vilayeti’nin kuzeyine ve Hakkâri’ye yerleştirmiş, geri kalanların çoğu Kürt saldırıları ve kötü hayat şartları yüzünden ölmüştür.

Lozan sonrasında Musul meselesinin görüşüldüğu Haliç Konferansı’nda İngiltere, Nesturîlere yurt olarak verilmesi için Hakkâri Vilayetine ait 3.500 km² alanın Irak’a bırakılmasını istemiştir. Türkiye bu isteği, Nesturîlerin nüfus olarak azınlıkta olduğu ve Türk yönetimine karşı silahlı ayaklanmalarını göstererek reddetmiştir. Haliç Konferansı’nda Musul meselesi, taraflar arasında bir çözüme kavuşmamış ve İngiltere’nin sorunu Milletler Cemiyeti’ne taşındığı günün ertesinde, 7 Ağustos 1924’te, Hakkâri bölgesinde Hakkari Valisi kaçırlarak Nesturi İsyanı meydana gelmiştir.

12 Eylül 1924’te başlayan operasyon sonucunda 24 Eylülde Nesturiler kaçmak zorunda kalmış ve 2 Ekimde operasyon sonlandırılmıştır.

Ülke Musul Meselesiyle uğraşırken İngiltere bilinçli olarak Nesturileri İsyana teşvik etmiştir. 5 Haziran 1926’da Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri arasında yapılan Ankara Antlaşması ile Türkiye ve Irak arasındaki sınır küçük değişiklikler yapılmasına rağmen İngiltere’nin istediği biçimde çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Misyonerlik, Nesturiler, Osmanlı Devleti, Musul sorunu

ABSTRACT

Nestorians, is amongst the early Christians called Eastern Christianity . Nestorians is religious discrimination and they accept themselves as Assyrians . So in the Southeast Region, which was established in ethnically they see as the heir at the time of the Assyrian state . The geographic areas where they live because of Nestorians live with for many years , mainly Kurds . Relations have been to more Kurds in the affirmative or negative.

Nestorians on the 19th began toward the mid-century missionary activities. In particular, Russian, American and British missionaries through Nestorian-Kurdish relations began to shake.

American missionaries, Nestorians dragging revolt against the Ottoman Empire and the British - Russian rapprochement has caused chaos on a large scale. Meanwhile, American missionaries were able to bring about a Protestant congregation Nestorian here by increasing its activities in Iran. After a long hiatus, this community has shown great interest in the Nestorian Patriarch under the influence of the British missionaries. Iran in 1898 with the establishment of the Russian Orthodox mission in Urmia Nestorians began to move en masse to the Russian Orthodox Church. I. The Nestorians that citizens against the Ottoman Empire in World War II, before Russia, then they also fought in the ranks of the UK.

Before the First World War by the Governor of the Nestorian patriarch who heeds the invitation of the Governor of Van in a possible war with the Ottoman side it has been required to be neutral at least. Following the separation policy of neutrality, to give a positive or negative response to an invitation from the Patriarch of pursuing self uncle was killed. May 10, 1915 agreement with the Russian commander during the war Nestorian declared for public mobilization. Thus began a revolt against the Ottoman Empire. This prepares the ground for the occupation of Van by the Russians with certain Kurdish tribal rebellion Nestorians united with the Muslim ring damage. With the withdrawal of Russian Nestorians were too late and destroying their settlements they fled to Iran and fled.

Later, the remaining Nestorians under the influence of English missionaries, who were mentioned on minority sub-committee referred to in Lausanne Conference and British delegates were again raised by the proposal to return to Turkey.

Asylum seekers Christian wants to get rid England between the years 1918-1922 "placement" and "save lives" policy within the framework of 20-25 thousand have placed the Mosul province in the north and Hakkari, died because of the many Kurdish attacks and poor living conditions of the rest.

At the Horn Conference after the Lausanne Conference discuss Mosul issue with the UK, to be given as a homeland for 3,500 sq km area of the province of Hakkari Nestorians were asked to be in Iraq. Turkey this request, which is in the minority of the population rejects Nestorian and showing their armed insurrection against the Turkish government. Mosul in the estuary Conference of the parties in the wake of the return to a solution and the day of England's problem Nations moved to the League on August 7, 1924, in Hakkari Hakkari Governor kidnapped Nestorian Rebellion occurred.

September 12, 1924 began operating results Nestorians were forced to flee 24 September and 2 October operation was terminated.

Country dealing with the issue of Mosul Nestorians England deliberately encouraged the rebellion. Turkey in the 5th June 1926, the Government made between Britain and Iraq despite the Ankara Agreement, with minor modifications border between Turkey and Iraq have been drawn in a manner required by the UK.

Key Words: Missionary, Nestorians, the Ottoman Empire, Mosul problem

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geen eser

AKDTYK: Atatürk Kltr, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

akt.: Aktaran

C.: Cilt

ev.: eviren

der.: Derleyen

M.S.: Milattan Sonra

s.: Sayfa

S.: Sayı

vb.: ve bunun gibi

yy.: Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	i
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1
I.BÖLÜM: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI ORTADOĞU'DA OLUŞAN	
DÜZEN.....	4
1.1. Ortadoğu Kavramı'nın İlk Ortaya Çıkışı	4
1.2. Suriye'nin Durumu.....	8
1.3. Irak'ın Durumu.....	10
II.BÖLÜM: TARİHSEL PERSPEKTİFTE MUSUL SORUNU.....	13
2.1. Musul 'un Demografik ve Jeopolitik Durumu	13
2.2. Musul Tarihi.....	17
2.3. Dünya Savaşı Öncesi Musul Meselesi	18
2.4. Musul Oyunu ve Emeller	23
2.5. Misak-ı Milli ve Musul	27
2.6. Musul'un Büyük Sorun Haline Gelmesi	30

III.BÖLÜM: MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE AZINLIKLARIN ÇIKARDIĞI AYAKLANMALAR.....	46
3.1. Arap Ayaklanması.....	46
3.2. Ermeni Ayaklanması.....	49
3.3. Kürt Ayaklanmaları.....	51
3.3.1. Koçgiri İsyanı.....	51
3.3.2. Şeyh Sait İsyanı.....	53
3.3.3. Diğer Kürt İsyanları.....	56
IV.BÖLÜM: NESTURİLER.....	57
4.1. Nesturi Kavramı Doğuşu ve Kökeni.....	57
4.2. Nesturi Kilisesi.....	60
4.3. Nesturilerde İnanç Sistemi.....	61
4.4. Büyük Güçlerin Misyonerlik Hareketleri ve Nesturiler.....	64
4.4.1. Nesturiler Üzerine Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri.....	64
4.4.2. Nesturiler Üzerine İngiliz Misyonerlik Faaliyetleri.....	66
4.4.3. Nesturiler Üzerine Rus Misyonerlik Faaliyetleri.....	67
V.BÖLÜM: NESTURİ İSYANININ OLUŞUMU VE SÖNDÜRÜLMESİ.....	71
5.1. Osmanlı Döneminde Nesturiler.....	71
5.2. Musul ve Kürt Meselesi.....	75
SONUÇ.....	86
EKLER.....	90
KAYNAKÇA.....	111

GİRİŞ

Tarih sahnesinde coğrafyalar üzerindeki politikalar o coğrafyanın jeopolitik önemi bilinerek oluşturulmuştur. Bu coğrafyalar politikası içinde misyonerlik faaliyetlerinin en yoğun uygulandığı bölgelerden birisi Türkiye'dir. Çünkü Türkiye içinde bulunduğu konum sebebiyle çevresindeki güçlere etki edebilecek bir konumdadır. Nitekim Jeopolitik konum itibarıyla günümüzde Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Orta Doğu'nun birleşme noktasında, bu merkezlerin çıkarlarının kavşağında bulunmaktadır.

İşte bu durumda Türkiye, coğrafi unsurlarını stratejik açıdan incelemeli ve stratejik sonuçlar çıkararak millî stratejisini oluşturmalıdır. Türkiye'nin bu özelliklerinden yola çıkarak Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorununu da içeren çalışmamızda öncelikle Musul'un Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından özellikleri değerlendirilmiştir. Emperyalizmin çakıştığı ve çatıştığı bölge olan Orta Doğu'da büyük devletlerin Musul üzerindeki emelleri geçmişten günümüze incelenmiştir. Daha sonra bu emellerin Türkiye'ye yansımalarının olumlu ve olumsuz sonuçları, Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumu açısından değerlendirilerek, bu bölgede günümüzde yaşanan hadiseler ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak Politikası çerçevesinde Türkiye'nin yaklaşımı belirtilmiştir

Amerika Birleşik Devletleri misyonerlik faaliyetlerine çok büyük önem vermektedir. Çeşitli Avrupa ülkelerinden göç eden insanların kurdukları kolonilerin birleşmesiyle oluşan Amerika Birleşik Devletleri, halkının ulusallıkla bir ilgisi olmamasından dolayı, çoğunluğun oluşturduğu Protestan mezhebi çevresinde bir bütünlük sağlamak istedi. Protestanlığın önce Amerika'da, sonra da tüm dünyada yayılması bu devlet açısından önemliydi. Amerika Birleşik Devletleri için bundan daha önemli olan bir mesele, dünyanın sömürgeci devletler tarafından bölüşülmesinin Amerika'ya getireceği zararları. Bu pastadan kendisi de pay almak istiyordu.

Amerika Birleşik Devletleri'nin büyük çıkar beklentileri ile göz diktiği Osmanlı toprakları üzerinde spekülasyonlara girişmesi emellerinde Avrupa'nın kendi içişlerine karışması söz konusu olabilirdi. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri, misyonerlerden faydalanma yoluna giderek işi uygun bir kılıfa soktu ve kapalılık politikasını kendi menfaatleri doğrultusunda delmeye çalıştı.

Misyoner teşkilatları resmi kurumlar olmayıp sivil toplum örgütleri olarak kabul edilmektedir. Bu şekilde misyonerlik, Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı topraklarında kendine ekonomik, sosyal ve kültürel bir hayat alanı oluşturma çabalarının bir aracı oldu. Bütün Protestan misyonerlik örgütlerinin daha sistemli çalışabilmek amacıyla dünyayı kendi aralarında paylaştıklarında, Osmanlı coğrafyasının büyük bir kısmının Amerikan misyonerlerinin payına düşmesi Amerika Birleşik Devletleri'ni hedeflerine daha fazla yakınlaştırdı.

Osmanlı Devleti ile kalıcı bir Amerikan bağının kurulmasında en büyük etken misyonerlerce kurulup işletilen eğitim ve hayır kuruluşlarının faaliyetleri oldu. Nesturiler arasında gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetleri değerlendirildiğinde ise yine emperyalist politikaların mevcudiyeti görülür. Rusya ve İngiltere'nin Doğu Anadolu bölgesindeki nüfuz mücadeleleri ve bu bölgeye verdikleri önem oldukça fazlaydı.

Nesturilerin yaşamakta olduğu Osmanlı-İran sınır bölgesi, Akdeniz'e inmek isteyen Rusların geçiş güzergâhlarından biri olması bakımından önemliydi. Kısacası Rusya, Doğu Anadolu üzerinden Akdeniz'e açılmak isterken, İngiltere, Osmanlı ve İran Nesturilerinin koruyuculuğunu üstlenerek bölgede daha etkin bir politika gütmeye çalışmaktaydı.

Rusya, İngiltere'nin Doğu Anadolu'daki çalışmalarını ilgi ve endişeyle takip etti. İngiliz misyoner heyetinin doğrudan Nesturi Patrikhanesine gitmesini bir İngiliz politikası şeklinde değerlendirerek İngilizleri eleştirdi. Aynı zamanda konsolosları ve ajanları vasıtasıyla bir takım tedbirler almaya çalıştı. Bir müddet sonra da kendi misyonerlerini Nesturilerin yaşadığı bölgeye gönderdi.

Bu çerçeve de tezimiz dört bölümden oluşmaktadır. İrdelenen bölümlerin açıklaması şu şekilde gösterilebilir;

- Birinci bölümde I. Dünya savaşından sonra orta doğu coğrafyasında oluşan kültürel ve fiziki değişimler irdelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Orta Asya kavramının terminolojik incelemesi yapılmıştır. Ayrıca Suriye ve Irak'da oluşan değişim süreçleri de açıklanmıştır.

- İkinci bölümde ise Musul sorununun tarihsel bakış açısı ile irdelenmesi yapılmıştır. İkinci bölüm Musul özelinde olduğu için Musul'un demografik, sosyo kültürel, jeopolitik ve tarihi olguları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Musul yukarıdaki yönleriyle açıklandıktan sonra ilgili bölümün ana konusunu oluşturan Musul sorunu irdelenmiştir. Emperyal güçlerin Musul oyunu ve karşılıklı iyi niyetler bu bölüm çerçevesinde işlenmiştir.

- Üçüncü bölümde ise Nesturi kavramı incelenmiş olup bu kavramın doğuşu ve kökeni ile Nesturilerin inanç sistemi irdelenmiştir. Bu bölümde yoğunluklu olarak misyonerlik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Nesturiler üzerindeki etkisine önem verilmiştir.

- Son bölümde ise üçüncü bölümde anlatılan misyonerlik faaliyetlerinin ortaya çıkardığı Nesturi isyanı anlatılmış olup bu amaç doğrultusunda Osmanlı dönemi Nesturi ilişkilerine de değinilmiştir. Son olarak ta Musul'daki Kürt meselesi irdelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI ORTADOĞU'DA OLUŞAN DÜZEN

1.1. Ortadoğu Kavramı'nın İlk Ortaya Çıkışı

Ortadoğu ilk çağlardan beri “Ön Asya, Batı Asya, Güneybatı Asya” gibi değişik adlarla anılmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra da bunlara “Yakın doğu ve Ortadoğu” deyimleri eklenmiştir¹.

Ortadoğu'nun sınırlarının çizilmesinin zorluğu, bölgenin mütemayiz bir coğrafi birim olmamasından kaynaklanmaktadır. En dar bakış açısıyla Ortadoğu; Türkiye, İran, Mısır üçgeni ve bu üçgenin içinde kalan ülkeleri kapsar. En geniş bakış açısıyla Ortadoğu; Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının birbirine yaklaştığı, Türkiye, İran, Mısır üçgenine komşu olan Müslüman ülkeleri, yani kabaca doğuda Afganistan ile batıda Kuzey Afrika, Sudan, Somali gibi bölgeleri içine alan sahadır. Zaman içinde Batı'nın bölgedeki faydaları ve müdahalelerinin gelişmesiyle Ortadoğu tanımı değişikliklere uğramıştır².

Ortadoğu; dünya ticaretine coğrafi pozisyonu ve içinde bulunan Süveyş Kanalı, Basra Körfezi, Çanakkale-İstanbul Boğazları, Akdeniz Limanları gibi önemli suyolları ve onları birbirine bağlayan kara yolları ile yön verebilecek önemli bir bölgedir. Kısacası insanlık tarihinin ve uygarlığın adeta beşiği olan Ortadoğu, daha önceki asırlarda olduğu gibi, XX. yüzyılda da dünyanın en önemli bölgelerinden biri olma özelliğini sürdürmüştür³.

¹ Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s. 439

² Oral Sander, Siyasi Tarih, 1918 - 1994, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s. 66

³ Mehmet Kocaoğlu, Uluslar Arası İlişkiler Işığında Ortadoğu, Ankara: Genelkurmay Yayınevi, 1995, s. 68

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleştiği yer olup, bu kıtalar arasındaki geçiş yollarının tamamı Ortadoğu toprakları üzerindedir⁴.

İran hariç Ortadoğu topraklarının tamamı I. Dünya Savaşı'na kadar, Osmanlı Devleti'nin fiili ve hukuki yöne göre egemenliği altındaydı. XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlamasıyla bu bölge; başta İngiltere, Fransa, Rusya sonra da Almanya ve İtalya olmak üzere büyük devletlerin siyasi, ekonomik ve kültürel egemenlikler kurmak için çalıştıkları kritik bir alan haline gelmeye başladı. Bu devletler bölgede üstünlük kurmak için kendi aralarında kıyasıya bir mücadeleye girdiler. XVIII. yüzyıldan itibaren Akdeniz'e inebilmenin yollarını arayan Rusya'ya karşı diğer Batılı emperyalist devletler ya tek başlarına ya da ittifak kurarak bir set çekmeye çalıştılar. Bunda da oldukça başarılı oldular. Osmanlı Devleti ise büyük devletlerin aralarındaki bu rekabetten yaralanarak bir denge politikası içinde varlığını sürdürmeye çalıştı. Ancak XX. yüzyılın başlarında dünya siyasetinde meydana gelen gelişmelerin sonucunda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bir blok içinde birleşmeleri ve Osmanlı Devleti'nin de bunların karşısındaki blokta yer alarak I. Dünya Savaşına katılması, savaşın bitiminde imparatorluğun siyasi hayatının sona ermesine neden oldu. Bu da Ortadoğu'da yeni bir ortamın kurulmasına yol açtı⁵.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına katılmasından sonra İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya'sı aralarında yaptıkları gizli anlaşmalarla, ona ait Ortadoğu topraklarını paylaşmışlardı. Bu anlaşmaların en bilineni ve Ortadoğu'yu ilgilendireni Sykes - Picot Anlaşmasıdır. Bu anlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu toprakları, İngiltere hükümeti adına Mark Sykes ile Fransa hükümeti adına Georges Picot tarafından 16 Mayıs 1916 tarihli gizli antlaşma ile paylaşılmıştır. Buna göre Suriye, Lübnan ve Kilikya bölgelerini Fransa; Ürdün, Irak ve Kuzey Filistin'i İngiltere alacaktı. Filistin'in geriye kalan topraklarında uluslar arası bir rejim ve sınırları belli olmayan bir Arap devleti kurulacaktı. Sykes - Picot Anlaşması İngiltere'nin

⁴ Selim Akdoğan, 36. Paralel ve Ortadoğu, İstanbul: Nübihar Yayınevi, 1995, s. 10

⁵ Uçarol, a.g.e. s. 440

Ortadoğu'daki gelgeç politikasını gözler önüne sermektedir. İngiltere, daha önce Mısır'daki yüksek komiseri McMahon aracılığıyla Mekke Şerifi Hüseyin'le, şimdi İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmış bulunan topraklar üzerinde bir Arap krallığın kurulması yönünde anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma, o döneme ait Hüseyin - McMahon yazışmaları olarak bilinen bir dizi mektuptan kolayca izlenebilir⁶.

Sykes - Picot antlaşmasının ortaya koyduğu bu tablodan hemen önce İngilizler, Ortadoğu politikası hakkında bir açıklama yapmışlardı. Balfour Deklarasyonu olarak bilinen bu açıklama, İngiliz Dışişleri Bakanı'nın, ileri gelen İngiliz Yahudilerinden olan Lord Rotchield'e yazdığı mektuptur. Bu mektupta İngiliz bakan, Filistin'de Yahudiler için bir "ulusal yurt" kurulması çabasının İngiliz hükümeti tarafından destekleneceğini açıklamıştı. İngiliz Dışişleri Bakanı'nı böyle bir mektup yazmaya iten en önemli neden, topraklarında çok sayıda ve etkili olan Yahudi'nin yaşamakta olduğu ABD'nin sempatisini kazanmak ve Almanya'ya karşı yürütülen savaşa kendi yanında katılmasını sağlamaktı⁷.

7 Kasım 1918'de Fransa ve İngiltere ortak bir bildirme yayınlamaya, Ortadoğu ülkelerinde halkların kendi iradelerine dayanan hükümetler ve yönetimler kuracaklarını bildirdiler. Bildirme, bu devletlerce zaman kazanmak için ortaya konan bir oyundu. Nitekim savaştan sonra ABD kendi içine kapanınca iki devlet Nisan 1920 de toplanan San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu kendi aralarında tekrar paylaştılar. Ayrıca 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşmasıyla Anadolu'da her devlet için güvenlik bahanesiyle işgal bölgeleri oluşturarak buraları ele geçirmeye başladılar. Böylece Osmanlı Devleti'nin elinden zorla alınan Ortadoğu toprakları Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra muvaffak devletlerin egemenliği altına girmiş oldu. İtilaf devletler kendi arzuladıkları toprakları ele geçirmekle, Wilson ilkelerinden "muvaffak devletler tarafından toprak ilhakının yapılmaması" ilkesi arasında görünürde bir orta yol arayarak "Manda Yönetimi" sistemini ortaya çıkardılar ve

⁶ Peter Mansfield, Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, İstanbul: Söylem Yayınevi, 2000, s. 46

⁷ Sami Öngör, Ortadoğu; Siyasi ve İktisadi Coğrafya, Ankara: Sevinç Matbaası, 1965, s. 95

bunu Ortadoğu'da uygulamak üzere harekete geçtiler. Arap ülkeleri manda bölgeleri ilan edildi. Diğer taraftan bazı Arap liderleri ise İngiltere, Fransa gibi iki sömürgeci devletin sözlerine inanarak bağımsızlıklarının verilmesini beklediler. Manda ise daha önceleri kullanılan cebir sahasının kibarca dolambaçlı biçimde ifade edilmesiydi⁸.

Arap dünyasında ulusçuluğun tanımını yapmak son derece zordur. Bunun temel nedeni, aile ve inanç bağlılığı gibi birincil toplumsal bağların çok güçlü olmasıdır. Arap milliyetçiliği, Arap insanına yeni bir benlik kazandırmak çabası olarak düşünülebilir. Araplar etnik bağları, dili, gelenekleri ve dini içeren ortak geçmişlerinden güç almak istemekte, dünyada olanlardan her Arabın etkilenmesini bekleyen ortak bir istikbale bakmaktadırlar. Bu ulusçuluğun mütemayiz ortak davranış biçimi ise; ulusal bağımsızlıktı⁹.

Ama Araplar bu amaçlarını gerçekleştirmede başarılı olamadı. Yani Osmanlı Devleti idaresinden ayrılan Arapların yaşadığı Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün gibi ülkelerin sınırları bile emperyal devletler tarafından çizildi¹⁰.

Bölgede yeni bir siyasi harita ve ahval ortaya çıktı. Ortadoğu'nun büyük bir bölümünde dört yüzyıldır süren Osmanlı düzenin çöküşüyle yeni bir dönem başlamış oldu. Bu coğrafyada görev yapan idarecilerinin titiz ve samimi çalışmaları üzerine Osmanlılar bölgede ayakta kalabilen politik yapı ve işleyen bir sistem kurmuşlardı¹¹.

I. Dünya Savaşı'nın ardından muvaffak devletlerin bu müdahalesi sonucu bölge dünyanın en sıkıntılı yerlerinden biri haline geldi. Bu olayların ardından Araplar, bir Yahudi devleti talebi ile ağır bir Siyonist baskı altına alındı. Ayrıca bölge ülkelerinin yöneticileri ve halkları büyük güçler tarafından birbirlerine karşı sistematik bir

⁸ Gustave Edmund Van Grunebaum, İslamiyet 3. Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Günümüze Kadar, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1993 ,s. 158

⁹ Akdoğan, a.g.e., s. 10

¹⁰ Sander, a.g.e., s. 10

¹¹ Bülent Tanör, İki Dünya Savaşı Arasında Siyasal Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Ortadoğu ve Türkiye, İstanbul, 1994, s. 208

kışkırtma politikaları maruz kaldı. Oluşturdukları gerilim ortamı ile sömürü düzenlerinin temelini oluşturan bu devletler, bölgenin en önemli tabii zenginliği olan petrolü tamamen kendi kontrolleri altına aldılar. Bununla yetinmeyerek kendi kontrollerindeki idarecilerle oluşturdukları yapay devletlere sattıkları silahlarla servetlerine servet katarken, bölgeyi muazzam bir silah deposuna çevirmeyi de başardılar¹².

1.2. Suriye'nin Durumu

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlıların önemli bir harekât merkezi olan Suriye, Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinin başlıca hedefi durumuna gelmişti. Savaş yıllarında İtilaf devletleri aralarında bir dizi gizli antlaşmalar yapmış ve 1915-1916 yıllarında Mekke Şerifi Hüseyin ile Mısır İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon, birbirlerine karşılıklı mektuplar vermişlerdir. Bu mektuplarda Hüseyin, İngiltere'nin Arapların bağımsızlık isteğini desteklemesi karşılığında, Türklerle savaşta İngilizlerin safında yer alma ve İngilizlere her çeşit yardımı yapma önerisinde bulunmuştur. Bu mektuplarda bir takım çetrefilli ibarelere yer verilmiş ise de, asıl mesele Türklere karşı ortak hareket olunca, İngiltere'nin böylesi bir öneriye şimdilik büyük bir sempatiyle baktığı ve bağımsız bir Arap devletinin oluşturulması fikrini şimdilik desteklediği kolayca anlaşılır. Bu sırada İngiltere hükümeti, savaş yıllarının ikinci gizli antlaşması için hazırlanmış ve bu metin Fransa ve Rusya tarafından kabul edilmiştir. "Sykes –Picot Antlaşması" denilen gizli belge, bağımsız bir Arap devletinin ya da bir Arap hükümdara bağlı olarak Arap devletleri konfederasyonunun kurulmasını öngörmüştür. Ancak Fransa ve İngiltere, kurulacak bağımsız bir Arap devletini onaylamakla birlikte, kendilerince uygun görülecek doğrudan veya dolaylı

¹² Uçarol, a.g.e., s. 445

denetim ve yönetim önlemlerini almak hakkına da sahip olmayı ihmal etmemişlerdir¹³.

Fransa'nın Suriye'yi sıkı bir askeri yönetim altına alması büyük tepkilere neden olmuştur. Mandası altındaki yerlerde Arap birliğini parçalamak için Fransa, kendine tarihi bağlarla da bağlı bulunan Lübnan'ı, topraklarını Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki iki misline çıkartarak Suriye'den ayırmış, geri kalan Suriye topraklarını da eyaletlere bölerek federal bir düzen kurmuştur¹⁴.

Böylece ülke dinî ve ırkî azınlıklardan oluşan dört bölgeye ayrılmıştı. Suriyelilerin çoğunluğu ve özellikle yüksek öğrenim görmüş seçkin zümre bu ayrıma şiddetle karşı çıkmıştı. Lakin Fransa, Suriye'yi dini, siyasi ve beşeri zeminde parçalayarak burada öncelikle kendi kontrolünü tam olarak sağlamayı düşünüyordu¹⁵.

Fransa Suriye ve Lübnan'ı birer cumhuriyet halinde örgütlemiş ve yakında tam bağımsızlığa kavuşturmayı vaat etmişti. Ancak kuvvet yoluyla buralarda istediği şekilde egemenliğini sürdüremeyeceğini anlayınca Mayıs 1926'da Lübnan'a ve Mayıs 1930'da da Suriye'ye görünüşte bağımsızlık vererek buralarda kendine göre cumhuriyet ilan etmişti. Ancak her iki ülkenin de anayasasında Fransız mandasını sürdüren geniş yetkiler vardı. Yani bunlarla Fransa'nın Suriye üzerindeki nüfuzu ortadan kalkmamış bu nedenlerle buralarda Fransa'ya karşı mücadele devam etmişti¹⁶.

Suriye ve Lübnan'da devam eden Fransız manda idaresinin bu ülkelerdeki yönetim sisteminin modernize edilmesi bakımından katkı sağladığı hususunu da burada belirtmekte yarar vardır. Şöyle ki; çağdaş bir idari mekanizma, bir gümrük idaresi,

¹³ Uçarol, a.g.e., s. 447

¹⁴ Uçarol, a.g.e., s. 447

¹⁵ Mansfield, a.g.e., s. 82

¹⁶ Uçarol , a.g.e., s. 448

tapu ve kadastro dairesi, eski eserleri koruma idaresi kurmuşlar, yollar ve sosyal amaçlı yapılar yaptırarak imar faaliyetlerine önem vermişlerdir¹⁷.

1.3. Irak'ın Durumu

İngiltere'nin eskiden beri Basra Körfezi'ni hedefleyen siyasi ilgisinin, XIX. asırdan itibaren başta Irak olmak üzere bütün Ortadoğu'ya yöneldiği görülmektedir. Bu siyasetin temel sebepleri olarak, ekonomik ve stratejik çıkarların yanında dini ve askeri menfaatler de zikredilebilir. I. Dünya Savaşı öncesinde İngilizlerin bu mülahazalarla üzerinde en fazla yoğunlaştıkları bölge Ortadoğu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girdiği gün Basra Körfezi'ndeki İngiliz donanmasının Şattülarap'ın ağzındaki Fav mevkiine asker çıkararak buraları işgal etmesi hiç sürpriz değildir¹⁸.

Savaşın ilerleyen aşamasında İngiliz birliklerinin Kutü'l Ammare'de uğradıkları ağır yenilgiye karşın sonunda Bağdat'ı işgal ettikleri bilinmektedir¹⁹.

Savaşı sona erdiren Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) imzalandığında yaklaşık dört yy. boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Mezopotamya toprakları, Musul hariç İngiliz işgali altına girmiş bulunuyordu²⁰.

İtilaf devletlerinin 1920 Nisanında kendi aralarında gerçekleştirdikleri San Remo Konferansı'nda Musul dâhil Irak'ın, İngiltere'nin mandasına verilmesi kararlaştırılmıştır²¹.

¹⁷ Mansfield, a.g.e., s. 84

¹⁸ Gökhan Çetinsaya, "Irak", TDV İslam Ansiklopedisi., İstanbul, 1999, C.19, s. 95

¹⁹ Yılmaz Daşcıoğlu, "Irak", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul, 1989, C.13, s. 175

²⁰ Bernard Lewis, Ortadoğu, Arkadaş Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 268

²¹ Uçarol, a.g.e., s. 445

Lozan Konferansı ve Haliç Konferansı'nda çözüme kavuşamayan Musul Sorununun Milletler Cemiyetince sonuçlandırılmasına Baskın Oran kitabında şu şekilde değinmiştir: “Milletler Cemiyeti, İngiltere'nin görüşü doğrultusunda tarafsız devletlerden oluşan üç kişilik bir komisyon kurma kararı almıştır. Bu komisyon Macar Kont Teleki, Belçikalı Albay Poulis ve İsveçli A. Wirsén'den oluşturulmuştur. Bu arada İngilizler yeni topraklar edinmeye çalıştıkları için kuzeyde sınır çatışmaları çıkmıştır. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti, 29 Ekim 1925'te Musul'u Hakkâri'den ayıran bir yerden geçici bir çizgi çekmiştir. Bu hat “Brüksel Hattı” olarak anılmaya başlamıştır. Bölgede incelemeler yapan komisyon, 16 Temmuz 1925'te sunduğu raporda, coğrafi ve etnik açıdan Irak'ın verdiği istatistikleri geçerli saymış ve Kürtlerin ne Türk ne de Arap olduğunu belirtmiştir. Komisyon, Brüksel Hattı'nı coğrafi sınır olarak ileri sürmüş ve Musul'da 11. yüzyıldan beri devam eden Türk egemenliğini teyit etmiştir; ayrıca bölgenin ticaretini daha çok Irak ve Suriye'yle yaptığı, halkın ne Irak'a ne de Türkiye'ye katılma hususunda bir coşkununun olmadığı sonucuna varmıştır. Bölgedeki şeyh ve aşiretler Türkiye aleyhinde konuşmuşlardır. Komisyon bölgenin çıkarı açısından bölge arazisinin taksim edilmemesinde yarar olduğunu, dolayısıyla Brüksel Hattı'nın güneyinin Irak'a ilhakını uygun görmüştür. Komisyona göre; ülke yirmi beş yıl Milletler Cemiyeti mandası altında kalacak, (Irak 1932'de mandadan kurtulmuştur) adaletin yürütülmesi ve okullar için Kürtlerden memur istenecek ve Kürtçe resmî dil olacaktır. Eğer manda sona erer ve Kürtlere özerklik sağlanmazsa halk, Araplar yerine Türkiye'yi tercih edecektir ve bölge taksim edilecekse Musul Türkiye'ye, Kerkük Irak' a kalmalıdır”²².

İngiliz hükümetinin Milletler Cemiyeti'nden manda kararı çıkartması ve bunu uygulamaya koyması Güney'deki Bedevilerin isyan etmesine yol açmıştır. Özellikle Basra eyaletinde yaşayan halktan destek gören ulusçu bir hareket gelişmiştir. İngilizler söz konusu ayaklanmayı hızla bastırmışlardır. Bu sırada Şam'da bağımsız bir Arap yönetimi kurduktan sonra Fransızlarca devrilen Haşimi ailesinden Emir Faysal bin Hüseyin'e yardım için bu fırsatı değerlendiren İngilizler, 1921'de onunla

²² Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 264-265

anlaşmışlardır. Önce Mezopotamya sonra Irak adını alan devlet, İngiliz mandası altında Şerif Hüseyin'in oğlu Kral Faysal yönetiminde bir monarşi olarak teşkilatlanmıştır. İngilizler, Irak'ta Faysal'ı krallığa getirirken onun vasıtasıyla petrol yönünden zengin kaynaklara sahip olan bu bölgeyi kontrol altında tutmayı hesapladığı gibi, aynı zamanda imparatorluğun sömürgelerine giden yolunu Akdeniz kıyılarından Basra Körfezi'ne karadan birleştirmiş oluyordu²³.

Asırlar boyunca Osmanlı hâkimiyeti altında, Irak'ın ve tüm Ortadoğu'nun, I. ve II. Dünya savaşları arasında maruz kaldığı emperyal niyetli idarelere göre çok daha başarılı bir yönetimle idare edildiği tarihi bir hakikattir. Sonuç itibariyle Osmanlı İmparatorluğu Ortadoğu'ya adalet esasına dayalı bir idari yapı ve koruyucu bir perde sağlamış, onu dışarıdan yönelen pek çok tehlikeye karşı korumuştur. İngiliz işgaliyle Osmanlı'nın bölgedeki rolü sona ermiştir. Bölgenin yeni hâkimi İngilizler prensip olarak Ortadoğu'da yalnız kendi maddi çıkarlarını koruyacak bir düzen kurmayı hedeflemişlerdir. Bu nedenle de yeni sistem Irak ve tüm bölge halklarını büyük bir çoğunluğu için bitmek bilmeyen acılı ve çileli günlerin başlangıcı olmuştur²⁴.

²³ Lewis, a.g.e., s. 268

²⁴ Lewis, a.g.e., s. 277

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL PERSPEKTİFTE MUSUL SORUNU

2.1. Musul'un Demografik ve Jeopolitik Durumu

Osmanlı hâkimiyeti altındaki Musul eyaleti Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarına ayrılırken XX. yüzyıl başlarında 350 bin nüfus barındırıyordu ve Irak'ın mülkî taksimatında da bu sancaklar esas alınmıştı.²⁵

İklim şartlarına bağlı olarak nüfusun yoğunluğu, akarsulara yakın bölgelere yerleşmiştir. Özellikle orta ve güney kesimlerde, Dicle ve Fırat havzası nüfus yoğunluğunu barındırır²⁶.

Lozan Konferansı esnasında Musul Sorunu ile ilgili Türk tezinin dayandığı temel noktalardan biri etnik sebeplerdir. Musul vilâyetinde yerleşik nüfus, 503.000 kişi olarak gösterilmiş, Türk-Kürt ayrımı yapılmaksızın çoğunluğun Türk olduğu vurgulanmış ve bölgenin Anadolu'dan ayrılamayacağı belirtilmiştir. İsmet Paşa son resmî Türk istatistiklerine dayanarak Musul'u meydana getiren unsurları şu şekilde göstermiştir²⁷:

²⁵ Besim Darkot, Musul, İA, MEB Yayınları, C.VIII, Eskişehir:1997 s.744

²⁶ Muhtar Can, Musul Meselesi ve Çözümü (1918 – 1926), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi Yök Araştırma Merkezi, Yüksek Lisans Tezi İstanbul: 2001, s. 8

²⁷ Seha L. Meray; Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Cilt I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993, s. 345

Türk	146.960
Kürt	263.830
Arap	43.210
Gayri Müslim	31.000
TOPLAM	503.000

İngiliz Heyeti'nin verdiği rakamlar ise şu şekildedir:

Türk	65.895
Kürt	452.720
Arap	185.763
Hıristiyan	62.225
Yahudi	16.865
TOPLAM	785.468

Bu rakamlardan anlaşılacağı gibi, Araplarla Müslüman olmayan grupların Musul vilâyeti nüfusu içinde azınlıkta, Kürtlerle Türklerin çoğunlukta olduğunu İngiliz temsilcileri de kabul etmiştir. İsmet Paşa'nın ortaya koyduğu diğer argümanlar ise şu şekilde özetlenebilir:

- Musul vilâyetinde oturanlar yeniden Türkiye'ye bağlanmayı ısrarla istemektedirler; çünkü sömürgeleşmiş bir halk olmaktan çıkarak, bağımsız bir

devletin yurttaşları olacaklarını bilmektedirler. (Bu, aslında Musul'un Türkiye'ye bağlanmasını gerekli kılan en önemli değerdir ve günümüz için de geliştirilecek bir "Musul stratejisi" için en önemli değer olmalıdır.)

- Coğrafi ve siyasal bakımlardan, bu vilâyet, Anadolu'yu tamamlayan bir parçadır. Musul ancak Anadolu'ya bağlı kalmakla gerçek çıkış yerleri olan Akdeniz limanlarıyla sıkı ilişki kurabilecektir.
- Hukukî bakımdan hâlâ Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Musul için İngiltere'nin yapacağı bütün antlaşmaların ve sözleşmelerin hukukî açıdan hiçbir değeri olamaz.
- Anadolu'nun güney kesimlerini birleştiren yolların kavşak noktası olan Musul'un ticaret ilişkileri ve bu bölgenin güvenilirliği bakımından Türkiye'nin elinde olması zorunludur.
- Musul vilâyeti, Türkiye'nin birçok başka parçaları gibi, savaşın durmasından sonra ve yapılmış sözleşmelere aykırı olarak Türkiye'den alınmıştır. Bu yüzden, aynı durumda kalmış öteki bölgeler gibi, Musul'un da Türkiye'ye verilmesi gerekir.²⁸

Irak'a önceleri yoğun olarak ve genelde yüzyıllarda topluca yerleşerek bölgeyi yurt edinen Türkler, günümüzde Irak'ın orta, kuzey ve kuzeybatı bölgelerinde yaşarlar. Osmanlı dönemine kadar sürekli Türk göçleri ile beslenen Irak Türkleri, Kürtlerden sonra ikinci büyük azınlık olarak nüfusun % 13'ünü teşkil ederler²⁹.

Diğer etnik guruplar arasında ilgi çeken bir azınlık topluluğu nüfusları tahminen yüzde dört civarında olan Süryanîlerdir. Ayrıca Musul'un batısında ve kuzeyinde yaşayan Yezidiler, Bağdat'ta oturan Mandayyalar ve İran sınırında yaşayan Lurlar gibi azınlıkların da ülke nüfusu içindeki oranları da yüzde dört kadar kabul edilmektedir. Bu hususta hemen şunu da ifade edelim ki, Irak'ta yaşayan vatandaşların, konuştukları dilleri ve etnik kökenleri esas alan sağlıklı bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Özellikle tarafsız gözlemciler denetiminde nüfus sayımlarının

²⁸ <http://www.kerkuk-musul.com/tarihce.html> (Erişim Tarihi:25.02.2015)

²⁹ Can , a.g.e., s. 9

yapılmaması, bu hususta verilen istatistiki veriler, yapılan çalışmalar ve nüfus üzerine verilen rakamlar, daha çok ülkenin yıllık nüfus artış hızını baz alarak yapılan tahminler ile ortaya çıkmaktadır³⁰.

Resmi dilin Arapça olduğu Irak'ta Kürtlerin yaşadığı bölgelerde Kürtçe konuşulur. Türklerin yaşadığı Musul çevresi, Erbil, Kerkük, Diyala iline bağlı Hanekin, Karatepe, Mendeli gibi kasabalar ve hatta Bağdat'ın içinde olan birkaç mahallede yaşayan Türk topluluğu halen Türkçe konuşur. Günümüze kadar kendi kültürlerini, gelenek ve göreneklerini koruyan Türkler, yazılı edebiyat bakımından da Türk dünyasının bir parçasıdır. Bölge, ağızlarda yaşayan Türk halk edebiyatı ürünleri bakımından da, Türk dünyası içinde özelliğini kaybetmeyen zengin yörelerden biri durumundadır³¹.

Musul, Osmanlı Dönemi idari taksimata göre 3 sancak, 18 kaza, 25 nahiye ve 3 bin köyden oluşmaktadır. Musul vilayetinde nüfusun coğrafi dağılımına baktığımızda, Türklerin çoğunlukla Dicle'nin doğusunda Musul-Bağdat anayolu çevresine yerleştiklerini, 1920'lerin başlarında Erbil, Kara Tepe, Tuz Hurmatu (Hurmatlı), Taza Hurmatu (Hurmatlı), Tauk, Altın Köprü, Kerkük şehirlerine yayıldıklarını ve Türklerle Kürtler arasında yoğun bir geçişmenin olduğunu söyleyebiliriz³².

Kürtlerin, Musul'un kuzey ve doğu bölgesinde yoğun olarak yaşadıklarını; Arapların, Musul kenti ile Dicle Nehri'nin batısında yerleştiklerini görmekteyiz. Musul'daki Hıristiyan nüfusun büyük çoğunluğunun Nesturi ve Keldaniler'den meydana geldiğini; bunların dışında küçük gruplar halinde Yakubiler, Latin Katolikler, Süryani Katolikler, Süryani Ortodokslar, Rum Ortodokslar, Protestanlar ve Ermeni

³⁰ Suphi Saatçi, Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı, , İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1996, s. 32

³¹ Bilal Şimşir, Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2004, s. 41

³² İhsan Şerif Kaymaz, Musul Sorunu (Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel Siyasal Bir İnceleme), İstanbul: Otopsi Yayınları, 2003, s. 31-32

Gregoryenleri'nin de olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Musul'da Yezidîler ve Yahudilerin de yaşadığı bilinmektedir³³.

2.2. Musul Tarihi

Musul Bölgesi XII. yüzyılda Erbil Atabeyleri arazisinde bulunuyordu. Boyat Beyliği adı ilk defa 1231 hadiseleri sırasında geçmektedir. Moğolların İran'ı istila etmeleri üzerine emniyet tedbiri olarak Abbasi Halifesi I. Mustansır bütün emirlere hazırlıklı olmalarını emretmiştir. Bunlar arasında Boyat Beyliği de vardır. Bölgede Türk sayısının artmasıyla Bağdat'ın 60 km kadar kuzeyinde şimdiki Samarra kenti kurulmuş ve Devlet merkezi ile birlikte Hassa Ordusu bu Bölgeye alınmıştır. Bağdat'ın Buveyhiler tarafından işgaliyle, Abbasi Halifeleri üzerinde Türk egemenliği, kısmen de olsa azalmıştır. Tuğrul Bey'in Buveyhiler Devletine son vermesiyle bölgede Selçuklu hâkimiyeti başlamış, bundan sonra siyasi cebir tam olarak Türklerin eline geçmiştir. Bu süreç zarfında Türkmen'ler Irak'a kalabalık guruplar halinde gelerek çeşitli kentlere yerleşmişlerdir. Selçuklular Irak'a hâkim olunca, bölgeler Türk İl Beyleri tarafından yönetilmeye başlandı. Daha sonra bir başka Türk boyu olan Karakoyunlular bu bölgeye hâkim olunca Karakoyunlu Devletini kurdular. İşte bu devirde çok yoğun bir biçimde Oğuzlar yani Türkmenler Kerkük, Erbil, Musul ve çevrelerine akın ederek yerleşmişlerdir. Bu yerleşmeler yedi devrede tamamlanmıştır³⁴.

1- Birinci Devre : Emeviler zamanı

2- İkinci Devre : Abbasi -Buveyhi zamanı

3- Üçüncü Devre : Selçuklular zamanı

4- Dördüncü Devre : Harzemşah zamanı

³³ Kaymaz, a.g.e., s. 33-34

³⁴ Saatçi, a.g.e., s. 23-30

5- Beşinci Devre : Moğollar zamanı

6- Altıncı Devre : Akkoyunlu-Karakoyunlu Devleti zamanı

7- Yedinci Devre : Osmanlılar zamanı.

2.3. Dünya Savaşı Öncesi Musul Meselesi

Musul ilk olarak 1055-1056 yıllarında Selçuklu Devleti'ne bağlanmıştır. Bu tarihten itibaren Türkleşen Musul, I. Dünya Savaşı sonuna kadar çeşitli Türk devlet ve beyliklerinin egemenliğinde kalmış, Türkler tarafından bir vatan toprağı olarak görülmüştür. Musul, Osmanlı hâkimiyetine Yavuz Sultan Selim'in 1514 tarihli Çaldıran Seferi ile girmiş, Kanuni'nin 1534- 1535 Bağdat seferi ile bu hâkimiyet perçinlenmiştir³⁵.

I. Dünya Savaşı öncesinde Musul, tarım, hayvancılık ve yöresel üretimi ile Avrupalı tüccarların bildiğı bir bölgedir. XIII. yüzyılda seyyah Yakut, Musul'u dünyanın üç önemli şehrinden biri olarak gördüğünü kaydetmekte ve sahip olduğu zenginliklerle Musul'un canlı, gelişmiş bir ekonomiye sahip olduğunu belirtmektedir³⁶.

XX. y.y. başlarında insan hayatının her alanına önemli bir stratejik madde olarak giren petrolün, en erken keşfedildiğı yörelerden biri de Musul yöresidir. Petrole büyük ilgi duyan II. Abdülhamit, daha 1890'ların başında İngiltere'de öğrenim görmüş İstanbullu bir Ermeni tüccarın oğlu olan Kalust Gülbenkyan'a Musul civarında petrol ile ilgili araştırmalar yapma görevini vermiştir. Anılarında bölgede

³⁵ Semih Yalçın, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", Atatürk Araştırma Merkezi, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu, Ankara, 1998, s. 155

³⁶ Mim Kemal Öke, Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926), İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2002, s. 15

İngilizlerin "arkeolojik çalışma" maskesi altında petrol aramaları yaptığından bahseden II. Abdülhamit, bu çalışmalar sonucu İngilizlerin açtıkları petrol kuyularını kapattırdığından, İngilizlerin kendisine olan düşmanlığının arttığından bahsetmektedir. Gülbenkyan'ın Musul civarında araştırmalarını tamamlayarak, yörede petrol bulunduğu yolunda rapor vermesinden sonra, II. Abdülhamit 1888 ve 1898'de yayınladığı iki özel fermanla burasını "Memalik-i Şahane"si ilan etmiş ve kendi şahsi arazisi haline getirmiştir³⁷.

1791 (1798)-1878 yılları arasında Çarlık Rusyası'na karşı Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmaya çalışan İngiltere'nin, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin iyice güçsüzleştiğini görerek, Osmanlı Devletini korumaktan vazgeçmesi ve yıkma politikasını uygulamaya koyması üzerine, Osmanlı Devleti 1888-1918 yılları arasında Almanya ile yakınlaşma içerisine girmiştir³⁸.

İşte bu dönemde Almanlara, Irak'ta demiryolu imtiyazı ile birlikte petrol arama imtiyazı da verilmiştir. Bu arada İran'dan 1901 yılında petrol arama imtiyazı alan İngilizler, Irak'ta da bu imtiyaza sahip olabilmek için İstanbul'da Osmanlı yetkilileri ile görüşmeler başlatmışlardır. Bu durum Almanların itirazlarına yol açmış ve 1908 II. Meşrutiyet hareketine kadar devam etmiş, İttihat ve Terakki döneminde petrol pazarlıkları, artarak sürmüştür. Musul yöresinde petrolün varlığının keşfedilmesi, İngilizlerin bu yöreye büyük önem vermelerine yol açmıştır. Hele Irak'ta Almanların nüfuzunda inşa edilmeye çalışılan Bağdat Demiryolu'nun, İngilizlerin Hindistan'daki varlığını tehdit edebileceği kaygısı, İngilizlerin dikkatlerini büsbütün Irak üzerine çevirmiştir. Dolayısıyla İngiltere, I. Dünya Savaşı'na büyük ölçüde Alman tehlikesine karşı Hindistan'ı korumak ve Irak petrollerine sahip olabilmek için girmiştir. İngilizlerin petrol kaynaklarını tamamen kendi kontrollerinde tutma arzuları, onların Irak ve Musul üzerindeki arzularını büsbütün kamçulamıştır. Çünkü

³⁷Kemal Melek, Türk-İngiliz İlişkileri (1890-1926) ve Musul Petrolleri, Türk Dış Politikasında Sorunlar, İstanbul: Der Yayınevi., 1989, s. 41

³⁸Fahri Armağanoğlu , 20. yy Siyasi Tarihi 1914-1980, Ankara: Türk.İş.Bank.Yay., 1994, C. I., s. 45-46

İngiltere o yıllarda ihtiyacı olan petrolün büyük bölümünü A.B.D. ve Rusya'dan temin etmektedir. Güçlenen Alman donanmasına karşı, kendi donanmalarının petrol problemini bir an önce çözmek için gerekli girişimlerde bulunma kararı veren İngilizler, ilk iş olarak İngiliz Hükümeti'nin Ortadoğu'daki petrol imtiyazlarını elde etmek için girişimlerde bulunması ve İngiliz dış politikasının da buna göre ayarlanması görüşünü öne sürmüşlerdir. 1907 yılında hazırlanan bir raporda, etkin sulama teknikleriyle bölgenin dünyanın en önemli tahıl ambarlarından biri olabileceği ve bölgede bulunan petrolün işlenmesi halinde çok karlı bir yatırıma dönüşebileceği vurgulanmıştır³⁹.

1912 yılından itibaren de İngiliz Bahriye Bakanlığı petrol konusunda Ortadoğu politikasında söz sahibi olmaya başlamıştır. İngiltere bu amaçla İran ve Osmanlı Devleti'nden petrol imtiyazı almak için girişimlerini sürdürürken, I. Dünya Savaşı patlak vermiştir⁴⁰.

I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile birlikte bölgede Osmanlı Devleti adına yapılan petrol arama ve çıkartma faaliyetlerine ara verilmiştir. I. Dünya Savaşı ile İtilâf Devletleri'nin Musul üzerindeki siyasi emelleri, Irak Cephesi'nin açılmasına yol açmış, savaşla birlikte Hindistan'dan gönderilen İngiliz kuvvetleri, Basra'ya çıkarak, 29 Eylül 1915'de Bağdat'ın 160 km. güneyindeki Kut'ül Amara'ya ulaşmışlardır. Çanakkale'de yaşadıkları büyük başarısızlıktan sonra, Bağdat'ı ele geçirmelerinin İslâm dünyasında kendilerine büyük prestij kazandıracağını düşünen General Townshend komutasındaki İngilizler, Bağdat'a 40 km. uzaklıktaki Selmanpak'ta savaşa girişmişler, ancak yenilerek Kut'ül Amara'da mevzilenmişlerdir. Townshend ve 20.000'e yakın askeri, 7 Aralık 1915'den, 29 Nisan 1916'ya kadar Dicle nehri üzerindeki yarı dairemsi bir bölgede savunmaya geçmişlerdir. İngilizlerin bütün çabası, Osmanlı kuvvetlerince kuşatmaya alınan bu birlikleri kurtarmaya yönelik bir çabadır. Enver Paşa'nın amcasının oğlu Halil Bey (Kut) komutasındaki 18. Kolordu

³⁹ Öke, a.g.e., s. 40

⁴⁰ Melek, a.g.e., s. 53

kuvvetleri de, bu bölgedeki İngilizlere karşı savaşmak üzere, Enver Paşa'nın emriyle Irak'a sevk edilmişlerdir⁴¹.

Daha sonra bölgeye Alman Mareşal Kolmar von der Goltz tayin edilmiştir. Bağdat'ı kaybetmenin çok kötü sonuçlar doğurabileceğinin farkında olan Goltz Paşa, Irak'a büyük önem vermiş ve beş ay süren çatışmalar sonunda, Townshend'i teslim olmaya mecbur etmiştir, Townshend ve ordusu esir olurken, Alman generaller komutasındaki Osmanlı ordusu, Süveyş Kanalı'na ikinci bir sefer başlatmış, ancak bu girişim sonuçsuz kalmıştır. İngilizler ise, daha etkili olacak bir ayaklanmayı, Hicaz'da başlatmışlardır. Çanakkale'den çektikleri birliklerinin bir bölümünü de bu bölgeye nakleden İngilizler karşısında, Halil Bey ve Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kalmış, 24 Şubat 1917'de Kut'ül Amara, 11 Mart'ta da Bağdat düşmüştür⁴².

İngilizler, I. Dünya Savaşı yıllarında bir yandan Musul'u elde etme girişimlerini sürdürürlerken, bir yandan da Musul üzerindeki siyasi ve stratejik hedeflerini belirleyecek bir program ortaya koyma hazırlığına girişmişler ve 1915'de Sir Mauric Bunsen'in başkanlığında "Asya Türkiyesi'ni İnceleme Komisyonu" adıyla bir komisyon oluşturmuşlardır. Komisyon, Musul'un İngilizler açısından çok önemli bir bölge olduğu, dolayısıyla Musul'un savaş sonrasında mutlak surette İngiliz cebir alanı içerisine alınması doğrultusunda bir rapor vermiştir. Ancak İngiltere Musul yöresine bu kadar önem vermesine rağmen, Osmanlı Devleti'ne ait Ortadoğu topraklarının paylaşımı konusunda, müttefikleriyle anlaşamamış ve Skyes-Picot Antlaşması ile Mezopotamya İngiltere'ye verilirken, Musul Fransa'ya bırakılmıştır. Albay Sir Mark Skyes'a göre bu İngiltere adına ciddi bir fedakârlık olmasına rağmen, İngiltere'de derin bir infiale yol açmamıştır⁴³.

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sırada Musul'da 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan (Sabis) Paşa bulunmaktadır. Ali İhsan Paşa, Mütareke'nin imzalanmasından birkaç

⁴¹ Melek, a.g.e., s. 53

⁴² a.g.e., s. 53

⁴³ Öke, a.g.e., s. 45

gün önce Musul'un İngilizlerin eline geçmemesi için gayret sarf etmiş, ama başarılı olamamıştır. Mütareke'nin yürürlüğe girdiği 31 Ekim 1918, Saat: 12'den itibaren, Ali İhsan Paşa'nın 6. Ordusu olduğu yerde durmuştur. Bu sırada 6. Ordu birlikleri, batıdan doğuya doğru Rakka, Miyadin, Telafer, Dibeke, Çemçema, Süleymaniye hattı üzerindedir. İngiliz kuvvetleri ise, El-Hazar, Gayyare, Altinköprü, Kerkük, Hanikin hattında bulunmaktadır⁴⁴.

Yani 30 Ekim 1918 günü, Kerkük merkezi hariç, Musul ve Musul vilayetinin büyük bir bölümü Osmanlı Devleti'nin kontrolündedir. İngilizler ise, ateşkesle savaşın sona ermesine rağmen, süratli bir işgal hareketi ile, Musul'a hakim olma çabalarını sürdürmüşlerdir. 1 Kasım'da Hamamalil'e giren İngilizler, Musul'u işgal edeceklerini söyleyerek, Türk kuvvetlerinin Musul'un 5 km. kuzeyine çekilmesini istemişlerdir. Ali İhsan Paşa, İngilizlerin bu talebini Sadrazam'a bildirmiş, 8 Kasım 1918 tarihli cevabî telgraf ile Sadrazam, Ali İhsan Paşa'ya Musul'un 15 Kasım günü boşaltılması talimatını vermiştir. Ali İhsan Paşa bu talimata uyarak, 10 Kasım günü Musul'u boşaltmış, ordu karargâhı ile birlikte Nusaybin'e doğru çekilmiş⁴⁵, İngilizler de mütareke hükümlerine uymayarak, haksız bir biçimde Musul'u işgal etmişlerdir.

Bölünmez bir Türk yurdunun sınırlarını belirleyen ve son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda kabul edilen Misak-ı Milli'nin birinci maddesi, Türkiye'nin güney sınırlarını çizmektedir.

Buna göre mütareke hattı esas alındığında, Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğu ortadadır. Çünkü Kerkük'ün de, mütarekeden sonra, Musul gibi, haksız bir biçimde İngilizlerin eline geçtiği kuvvetle muhtemeldir." Bu durumu Mustafa Kemal Paşa da doğrulamakta, 28 Aralık 1920 tarihli konuşmasında, "Musul'un mütareke anında Türk Ordusu'nun hakimiyetinde

⁴⁴ Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, Ankara: Nehir Yayınları, 1991, C.IV, s. 7

⁴⁵ a.g.e., s. 7

olduğunu, işgalin İngilizler tarafından, mütareke hükümlerine aykırı olarak gerçekleştirildiğini" ifade etmektedir⁴⁶.

Musul'u haksız yere işgal eden İngilizler, bölgedeki aşiretleri kontrol altına alma konusunda ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. Kerkük ve Süleymaniye halkı İngiliz işgaline sıcak bakmamış, müslüman kabileler ise, İngilizlere vergi verme konusunda direnç göstererek, sık sık sokak kavgalarına girişmişlerdir. Bölge halkının ekseriyeti Türkler tarafında yer almıştır. Musul halkı, Milli Mücadele hareketine destek vermiş, hatta bölgede bulunan Araplar dahi, İngilizlere karşı Mustafa Kemal Paşa ile işbirliğinden yana olmuşlardır⁴⁷.

2.4. Musul Oyunu ve Emeller

II. Abdülhamit döneminden beri Musul bölgesini içine alan Mezopotamya zengin ekonomik potansiyeli ile başta İngiltere olmak üzere büyük güçlerin ilgisini çekmiştir. Almanların Berlin-Bağdat demiryolu projesi ile Mezopotamya'ya artan ilgisi, İngiliz Dışişleri'nin de gözünden kaçmayacak ve 1907 yılında hazırlanan bir raporda etkin sulama teknikleriyle bölgenin dünyanın en önemli tahıl ambarlarından biri olabileceği ve bölgede bulunan petrolün işlendiği takdirde çok kârlı bir yatırıma dönüşebileceği vurgulanacaktır⁴⁸.

Alman-İngiliz rekabeti yöredeki ticaret imkânlarını da geliştirmişti. Alman ticaret ve sanayi sektörleri Osmanlı pazarlarının büyük bir kısmına hâkim olmalarına rağmen Mezopotamya pazarlarının ihtiyacının % 65'ini karşılıyordu. Yöreye toplam değeri iki buçuk milyon sterlin olan İngiliz ihracatı ise çoğunlukla Manchester dokumalarından oluşuyordu. Bundan başka, İngiliz tüccarları Mezopotamya ile olan

⁴⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II., Ankara: Türk İnk.Tar. Ens.Yay., 1981, s. 6

⁴⁷ Yalçın , a.g.e., s. 159

⁴⁸ Can, a.g.e., s. 18

ticari ulaşımı da büyük ölçüde tekellerine almışlardı. 1859 yılında H.B. Lynch tarafından kurulan Fırat ve Dicle Yolları Kumpanyası her biri dört yüz tonluk kargo taşıyabilen iki buharlı gemi ile Mezopotamya taşımacılığında rakipsiz idi⁴⁹.

Mezopotamya ve -özellikle- Musul, aynı zamanda büyük güçlerin Orta Doğuda petrol arama ve işletme imtiyazları için birbirleriyle yarıştıkları bir bölgedir. 1871 gibi erken bir tarihte bölgenin zengin petrol kaynaklarına sahip olduğu hususu Mezopotamya'da araştırma yapan bir Alman uzmanlar heyeti tarafından Osmanlı Devleti'ne bildirildi. II. Abdülhamit yöredeki sondajlara hız verdirerek 1888 ve 1889'da yayınladığı iki özel fermanla, Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrolün Hazine-i Hassa'ya bağlandığını açıkladı. Musul'da bulunan petrolün varlığı büyük güçlerin dikkatini çekecektir. Berlin-Bağdat demiryolu yapımını üstlenen Almanların ağırlıkla temsil edildiği Anadolu Demiryolu Şirketi zaten 1888 imtiyazıyla hattın geçtiği arazide bulunabilecek hammadde kaynaklarını çıkartma ve işletme yetkisini Bab-ı Âli' den almıştı. 1904'te ise Anadolu Demiryolları bu imtiyazı Deutsche Bank'a aktardı⁵⁰.

Ancak, Almanlarla yapılan antlaşmalar İngilizleri de harekete geçirdi. İran'da 1901 yılında petrol imtiyazını elde eden William Knox D'Arcy de İstanbul'da bulunan İngiliz Büyükelçisinin teşviki ve desteğiyle Osmanlılarla görüşmeye başladı. 1907 yılından itibaren sürdürülen bu görüşmelere Shell ve Royal-Dutch Şirketi de ilgi gösterdi. Ne var ki, 1908 de ki ihtilali takiben Mezopotamya'daki petrolün II. Abdülhamit'in özel mal varlığından ayrılıp Maliye Nezareti'ne bağlanmasıyla, D'Arcy ile yapılan temaslar sonuçsuz kaldı⁵¹.

Bu arada Shell ve Royal -Dutch gurubu yılmadı ve bir alt kuruluşu olan Anglo-Saxon Oil Company aracılığıyla Osmanlılar la müzakerelere devam etti. Öte yandan, Amerikan sermaye çevreleri de Musul petrollerine ilgi duymakta ve Amiral Chester,

⁴⁹ Öke, a.g.e., s. 12

⁵⁰ a.g.e., s. 12

⁵¹ Şükrü S. Gürel., Orta Doğu Petrolünün Uluslar Arası Politikadaki Yeri, Ankara: Doğuş Kitabevi, 1977,s. 54-58

Anadolu'da demiryolu ve hammadde imtiyazı elde etmek üzere Osmanlı Hükümeti ile sürekli temas etmekteydi⁵².

İngilizler, daha Osmanlı Devleti savaşa katılmadan önce Mezopotamya'ya yönelik bir askeri harekâtın hazırlıklarını bitirmişlerdi. Harekâtın hedefleri bu gün dahi İngiliz tarihçileri tarafından tartışılmakla birlikte, Türklerin 29 Ekim 1914'de Odessa'yı bombalamalarından iki hafta önce, Hindistan istila gücü 15 Ekimde hareket ederek, 23'ünde Bahreyn'e ulaşmıştı⁵³.

Körfezdeki Arap Şeyhlerini işbirliği protokolleri ile bağlayan bu güç, Basra'ya asker çıkartmaktan çekinmeyecekti. 5 Kasımında Osmanlı Devletine harp ilan eden İngilizler bu kuvveti 15.000 kişiye çıkartarak, General Barret'in kumandasına verdiler. Basra'yı işgal eden İngiliz birlikleri Mezopotamya'ya doğru 70 kilometre ilerlemeyi de temin ettiler. Bunun üzerine Harbiye Nazırı Enver Paşa, güvendiği adamlarından Süleyman Askeri Beyi yarbaylığa terfi ettirerek, olağanüstü yetkilerle Irak'a göndermeyi uygun buldu. Gönüllüler toplayıp, Mezopotamya'yı savunmaya girişen bu cesur Osmanlı Subayı ile İngilizler, güçlerini takviye ederek savaştılar. Osmanlı askerlerinin gayretlerine rağmen 29 Eylülde, İngilizlere teslim oldu⁵⁴.

1916 yazında Arap İsyanı patlak verdiğiinde ülkedeki şaşkınlığı fırsat bilen İngilizler, ikmal yaparak Bağdat'a doğru ileri harekâta giriştiler. 10 Şubat 1917'de Kut, İngilizlere bırakılacak, 11 Mart 1917'de ise Bağdat teslim edilecekti. İngiliz Ordularına Musul yolu açılmıştı⁵⁵.

30 Haziranda İngiliz Hükümeti'ne sunulan raporu incelediğimizde İngiltere'nin Asya Türkiye'sindeki ve bu arada Musul'daki petrol de dâhil olmak üzere bütün ekonomik imtiyazlara sahip çıkması devletin vazgeçilmez hedeflerinden biri olmuştur⁵⁶.

⁵² Öke, a.g.e., s. 12-13

⁵³ a.g.e., s. 13

⁵⁴ Can, a.g.e., s. 21

⁵⁵ Can, a.g.e., s. 21

⁵⁶ a.g.e., s. 21

Ancak, söz konusu hedeflerin müttefiklerce koordine edilmesi gerekiyordu, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında sürdürülen görüşmeler sonucunda imzalanan (1916) ve tarihe müzakerecilerin adı ile geçen Sykes-Picot-Sazonov Antlaşması'nda Mezopotamya İngiltere'ye verilirken Musul Fransa'ya bırakılıyordu. Bu konuda akla gelen soru, İngiltere'nin hangi nedenlerle Musul Fransa'ya bırakılmasına razı olduğu hususudur. İngiltere adına Fransızlarla Osmanlı'yı paylaşma plânlarını müzakere eden Savaş Bakanlığı danışmanlarından Albay Sir Mark Sykes'e göre bu sorunun cevabı, Musul'un hem İngiltere, hem Fransa, hem de Araplar tarafından cazip bir yöre olmasında aranmalıydı. Kaldı ki Fransa'nın himayesindeki Levanten bankerler, yatırım yaptıkları Suriye demiryollarının İran'daki hatla birleşmesini istiyorlardı. Bu aşamada Sykes, problem yaratmaksızın, İngiltere'nin Kerkük'le yetinmesini, karşılığında Musul'u Fransa'ya terk etmeyi uygun bulmuştu. Gerçi Hindistan Müstemleke Nezareti, Musul'un kaybını, İngiltere adına ciddi bir fedakârlık olarak nitelendiriyordu, ama yine de bu taviz devletin ilgili kurumlarında fazla soruna yol açmayacaktı⁵⁷.

Sykes-Picot Antlaşması'nın onaylanmasına rağmen, petrol meselesi İngiltere'nin gündeminden çıkmayacaktı. 1915'de Londra, İngiltere'nin petrol talebini karşılayan şirketleri birleştirmeyi tasarlamaya başlayacaktı. Amaçlanan, hükümetin kanatları altında tek bir şirketin kurulmasıydı. İlgili şirketlerle ilk aşamada mutabakat sağlanamamakla beraber 1917 yılı Profesör John Cadman'ın başkanlığında bir petrol ünitesi ihdas edilmesine şahit olacaktı. İki yıl sonra ise, yeni bir komite kurularak, dizginler Sömürgeler Bakanı Walter Long'un eline verilecekti⁵⁸.

Lord Harcourt'un müdürlüğünde birleştirilen Kraliyet Petrol Siyaseti Komitesi ise petrolle ilgili bütün çalışmalarda genel koordinatörlüğü devralacaktı. Bu grup, önce

⁵⁷ a.g.e., s. 22

⁵⁸ Marian Kent, Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil 1900 – 1920, Londra, 1976, s. 133

Shell ve Royal Dutch ile müzakerelere girişecekti. Ne var ki harp bitecek, ama pazarlıklarda bir uzlaşma sağlanamayacaktı⁵⁹.

İngilizlerin Musul üzerindeki emellerine, Fransa beklentilerin aksine hiç de anlayışlı davranmayacaktır. Bu konuda yeni müzakerelere açık olduklarını beyan etmelerine rağmen Fransızlar, Sykes-Picot'un ruhuna ve lafzına uygun bir tavırdan vazgeçmeyeceklerini, ya da bir başka deyişle, Musul'un kendi çıkar bölgesinin dışında bırakılmayacağını belirtirler. Bu tavır İngilizleri yörenin idaresi açısından sıkıntıya sokmuştur İngilizler için bu durumda geçici yönetimin askeri karakterini korumak en uygun çözüm yolu idi. Hindistan Müstemleke Bakan Yardımcısına göre, Musul'un yeniden Türklerin eline geçmesine engel olunmalıydı. Askeri harekâtın bu sonucu vereceği umuluyordu. Ancak bununla birlikte Fransa'yı da Musul'a sokmamanın yolları aranmalıydı. Bakan, bizzat sivil komiser Albay Wilson'un raporuna düştüğü notta "önümüze çıkan ilk fırsatta her gayreti gösterip Fransızlar Musul'dan dışlamalıyız" diyordu⁶⁰.

2.5. Misak-ı Milli ve Musul

Son Osmanlı Mebuslar Meclisi, 12 Ocak 1920'de toplandı. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde temelleri atılan Misak-ı Milli, Mustafa Kemal başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye üyeleri tarafından hazırlanan metin esas alınarak, Meclis-i Mebusan'ın 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda Ahd-ı Milli olarak bütün mebuslara imzalatıldı. 17 Şubat 1920 tarihli açık oturumda da basında yayınlanması ve bütün yabancı parlamentolara bildirilmesi kararlaştırıldı⁶¹.

⁵⁹ Can, a.g.e., s. 22

⁶⁰ Öke, a.g.e., s. 22

⁶¹ Toktamış Ateş, Türk Devrim Tarihi, İstanbul: Der Yayınları, 1982, s. 154

Osmanlı Meclis-i Mebusan üyeleri, devletin bağımsızlığa ve milletin güvenilir bir gelecekte haklı ve sürekli bir barışa kavuşabilmesinin, aşağıdaki esaslara tam olarak uymakla sağlanabileceğini ve bu esaslar dışında kalacak bir Osmanlı Devleti'nin devam ve varlığının imkânsız olduğunu kabul ve tasdik etmişlerdir⁶².

Türkiye, Musul'da İngiliz işgalini tanımadı. Çünkü bu işgal, silahlar bırakıldıktan sonra gerçekleştirilmişti, dolayısıyla geçersiz idi. Başka bir deyimle, Musul vilayeti, mütareke yapıldığı ve silahların bırakıldığı tarihte Türk ordusunun denetimi altında ve Türkiye sınırları içinde bulunuyordu. Türk ordusu, Irak'ın Arap bölgeleri sayılan Bağdat ve Basra vilayetlerinden çekilmişti. Ama Arap olmayan Musul vilayetini sonuna kadar savunmuş ve mütareke yapıncaya kadar da bu bölgeyi terk etmemişti. Bu bakımdan üç sancaktan oluşan Musul vilayeti Türkiye topraklarının, Musul vilayeti Türkleri de Türk milletinin ayrılmaz parçaları sayılıyordu. Türkiye, Arap çoğunluğunun yaşadığı Bağdat ve Basra vilayetlerinin İngilizler tarafından işgalini sineye çekiyor, tanıyor ve o toprakların Türkiye'den ayrılmasını içine sindirebiliyordu; ama Türk ve Kürt nüfus çoğunluğunun yaşadığı ve Türk askerinin sonuna kadar başarıyla savunmuş olduğu Musul vilayetinden asla vazgeçmek niyetinde değildi⁶³.

Ocak 1920 günü İstanbul'da, son Osmanlı Millet Meclisi (Meclis-i Mebusan) tarafından kabul ve ilan edilen Misak-ı Millinin (Ulusal Ant) 1. maddesi, sadeleştirilmiş olarak, aynen şudur⁶⁴.

"Madde 1. Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 günü Silah Bırakışımı (Mondros Mütarekesi) yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerinin geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oyları uyarınca belirlenmesi gerekir; söz konusu Silah Bırakışımı (Mondros Mütarekesi) çizgisi içinde, din, soy ve amaç birliği bakımından birbirine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile

⁶² Can, a.g.e., s. 31

⁶³ Öke, a.g.e., s. 30

⁶⁴ Kaymaz, a.g.e., s. 27

çevrelerinin koşullarına tam saygılı Osmanlı İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, hakikaten veya hükmen hiçbir nedenle birbirlerinden ayrılmayacak bir bütündür."

Görülüyor ki, Türkiye, Mondros Mütarekesi'nin yapıldığı tarihte düşman işgali altında bulunan ve nüfusunun çoğu Arap olan toprakları terk ediyor. O topraklar üzerindeki egemenlik hakkından vazgeçiyor. Irak bakımından bu topraklar, eski Basra ve Bağdat vilayetleridir. Türkiye buraları terk ediyor, ama "bu toprakların kaderi plebisitle belirlenmelidir" diyor. Yani o toprakların geleceğini işgalci İngilizlerin değil, oralarda yaşayan halkın kendisinin özgürce kararlaştırmasını istiyor. Bu, uluslararası hukukta yeri olan self-determinasyon demektir ve haklı bir görüşür⁶⁵.

Misakı Milli, mütareke hattının beri tarafında kalan ahalinin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu da önemle vurguluyor. Daha açık bir deyimle, Musul vilayeti ahali Türkiye ahalisinden ayrılamaz, demek istiyor. Nedenlerini de şöyle sıralıyor: Mütareke çizgisinin beri tarafındaki halk, din ve soy bakımından bir bütündür. Birbirlerine karşı saygı ve fedakârlık duyguları beslemektedirler. Hiçbir sebeple birbirlerinden ayrılamazlar; Anadolu Türkleri ile Irak Türkleri, etle tırnak gibidirler, birbirlerinden ayrılamazlar, demeye getiriliyor⁶⁶.

28 Ocak 1920'de kabul edilmiş olan Misakı Milli, ondan sonraki dönemde, özellikle İstiklal Savaşı'nda ve Lozan Barış Konferansı'nda Türk dış politikasının temelini oluşturdu. Evet, Musul ve Kerkük, Misak-ı Milli sınırları içinde idi⁶⁷.

⁶⁵ Ateş, a.g.e., s. 154

⁶⁶ Öke, a.g.e., s. 15-16

⁶⁷ Can, a.g.e., s. 33

2.6. Musul'un Büyük Sorun Haline Gelmesi

1890 yılında Sultan II. Abdulhamid'in yaptırdığı incelemeler sonucunda Musul ve Bağdat'ın zengin petrol kaynaklarına sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Abdülhamid, 1890 ve 1898 yıllarındaki çıkardığı özel fermanlarıyla bu bölgeleri "Memalik-i Şahane" ilan ederek, kendi arazisi haline getirmiştir⁶⁸.

Bu bölgelerde petrol yataklarının olduğunun öğrenilmesi ile Ortadoğu özellikle İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'nın rekabet sahasına dönüşmüştür. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, İngiliz, Fransız ve Rusların kendi ülkesindeki niyetlerinin önüne geçebilmek için Almanya'yı bir denge unsuru olarak kullanmaya çalışmıştır. Almanya'ya 1888 yılında Berlin-Bağdat Demiryolu yapma imtiyazının verilmesinin en önemli sebebi de bu olsa gerekir. Ayrıca Almanya'ya bu imtiyaz ile birlikte Alman Bankası'na mali girişimlerde bulunması için öncelik tanınmış yani dolaylı olarak maden ve petrol araştırmaları için gerekli izin verilmiştir. 1904 yılında ise, resmen Almanlara ait Anadolu Demiryolu Şirketi'ne bir yıllık tanınan Musul ve Bağdat petrolerini araştırma ve işletme izni, 1907 yılına kadar uzatılmıştır⁶⁹.

27 Nisan 1909 tarihinde Abdülhamid'in Jön Türkler tarafından tahtan indirilmesi ile Abdülhamid'in şahsi arazisi konumunda olan Musul ve Bağdat vilayetlerinin mülkiyeti Maliye Bakanlığı'na devredilmiştir. Yeni yönetim iktidara gelince petrol imtiyazını bu kez Almanlara değil de Amerikalılara vermeyi uygun bulmuştur. 1908 yılında Amiral Colby M. Chester aracılığı ile Amerikan şirketlerine Osmanlı topraklarında demiryolu ve liman yapımı ve işletmeciliği ile beraber, maden işletme imtiyazı da verilmiştir. Bu durumun İngilizlerin hiç hoşuna gitmemiş ve Amerika ile Osmanlı'dan petrol işletme imtiyazı alabilmek için rekabete girişmişlerdir. Sonuçta İngiltere 1910 yılında Osmanlı ile bir anlaşma yaparak, petrol araştırmalarına

⁶⁸ Melek, a.g.e., s. 28

⁶⁹ Melek, a.g.e., s. 28-29

sermaye yaratmak ve elbette İngiliz menfaatlerini korumak maksadıyla sermayesi tamamen İngiliz olan “Türk Milli Bankası” adı altında bir banka kurmuştur. Yine aynı yıl İngiliz bankacı olan Sir Ernest Cassel, Osmanlı devletinde petrol araştırmaları yapmak ve bulunan petrol kaynaklarını işletmek maksadıyla yine tamamen İngiliz sermayesi ile “Türk Petrol Şirketi”ni kurmuştur. Bu şirketin Musul ve Bağdat bölgelerindeki petrol araştırma ve işletme imtiyazının Haziran 1914 yılına kadar devam ettiği görülmektedir⁷⁰.

4 Ağustos 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile bölgede petrol araştırmaları durdurulmuştur. Ancak bilindiği gibi, savaş başladığında bölgede petrolün varlığı bilinmekte idi. Savaşın önemli sebeplerinden biri de bu petrol sahalarına sahip olmak olduğundan, savaş döneminde Osmanlı topraklarının paylaşımını büyük güçler arasında sağlamak için pek çok gizli anlaşma yapılmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı’ndan Sir Mark Sykes ile Fransız Dışişleri Bakanlığı’ndan François Georges Picot arasında gerçekleştirilen ve Sykes-Picot Anlaşması olarak anılan gizli paylaşım anlaşması, 16 Mayıs 1916 tarihinde imzalanmıştır. Buna göre, Fransa Suriye ve Musul dâhil olmak üzere Kuzey Irak’ın tamamını alırken, İngiltere Filistin ile İran arasındaki bölgeyi alıyordu⁷¹.

Mustafa Kemal Paşa, 28 Aralık 1919 tarihinde Ankara’ya gelişinin ertesi günü vermiş olduğu konferansta, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi’nin, Türk kuvvetlerinin hakimiyetinde bulunan yerlerin milli sınırlarımız dahilinde olduğunu ifade etmiştir. Hatta Erzurum ve Sivas kongrelerinde belirtilen yeni Türkiye’nin güney, güneydoğu sınırlarını ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmasındaki sınırlar ile ilgili kısmı şöyledir:

“Osmanlı İmparatorluğu’nun muharebeden evvelki hududu malumunuzdur. Harbi Umumi’nin neticesi bir takım fedakârlık ihtiyarına devletimizi mecbur kılıyor, buna nazaran devlet için milli bir yeni hudut kabul ettik. Bu hudut beyannamemizin birinci maddesinde musarrahtır. Teferruat itibariyle bilinmeyenler olabilir. Bittabi

⁷⁰ Melek, a.g.e., s. 30-32

⁷¹ Uçarol, a.g.e., s. 398-399

ma'zur durlar. Bu hudut tahassul ederken işin içinde bulunduğumdan bunu da arz edeceğim: Mütareke akdolunduğu gün ordularımız fiilen bu hatta hâkim bulunuyordu. Bu hudut İskenderun Körfezi cenubundan Antakya'dan Halep ile Katma İstasyonu arasında Cerablüs Köprüsü cenubundan Fırat Nehri'ne mülâki olur. Ordan Deyrizor'a iner; bedehu Şarka temdîd edilerek, Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi ihtiva eder. Bu hudut ordumuz tarafından silahla müdafaa olduğu gibi aynı zamanda Türk ve Kürt anasının ile meskun aksam-ı vatanımızı tehdit eder. Bunun cenüb aksamında Arapça mütekellim dindaşlarımız vardır. Bu hudut dahilinde kalan aksamı memâlikimiz cami'a-i Osmaniye'den layenfekk bir kül olarak kabul edilmiştir.⁷² "

Yukarıdaki ifade değerlendirildiğinde, Misâk-ı Milli'nin birinci maddesiyle, Türkiye'nin yeni sınırlarını, özellikle güney sınırını Mondros Mütarekesi'nin uygulamaya konduğu anda, orduların durumuna göre, "hatt-ı mütareke" olarak adlandırılan hattın teşkil etmesinin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak Misâk-ı Milli'de sınırlarımızın geçtiği hat ayrıntılı ve açık bir şekilde kaydedilmemiştir. Özellikle Kerkük'ün durumu tam anlamıyla mütemayiz olmadığından, zaman zaman tartışılmaktadır. Hatta bazı kaynaklarda, 31 Ekim 1918'de ateşkesin uygulamaya konduğu gün, Kerkük İngilizlerin eline geçmiş yerler arasında gösterilmiştir⁷³.

Birinci Dünya Savaşı'nın 1918 yılının ortalarında Osmanlı'nın içerisinde yer aldığı İttifak Blok'unun yenilgisiyle sonuçlanması ile İtilaf devletleri savaş esnasında yapılan gizli anlaşmaları gerçekleştirme imkânı bulmuştur. Hiç vakit kaybetmeden Osmanlı ile İtilaf devletleri arasında 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın 16. maddesi gerekçesiyle Musul'daki Türk kuvvetlerinin başında bulunan Ali İhsan Paşa, İzzet Paşa'dan 9 Aralık 1918 tarihinde

⁷² Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, İstanbul, Devlet Basımevi, 1981, s. 186

⁷³Gnkur. ATASE Bşk. Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekatı, C. II, Ankara, 1993, s. 108

gelen yazılı talimat üzerine Musul'u 10 Kasım 1918 tarihinde İngilizlere bırakarak 6. Ordu karargâhını Nusaybin'e çekmek zorunda kalmıştır⁷⁴.

İngiltere'nin Musul'u işgal ettikten sonra bu bölgeyi Fransızlara bırakmaktan büyük bir pişmanlık duydukları 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı esnasında Fransızlarla yaptıkları pazarlıklardan anlaşılmaktadır. Bu konferansta Fransa Suriye, Şam, Halep ve İskenderun'un mandateri olmak koşuluyla Musul'u İngilizlere vermeyi kabul etmiştir. Ayrıca 18 Nisan 1919 tarihinde İngiltere'nin Petrol İşleri Başkanı Water Long ile Fransız Petrol Ürünleri Genel Komiseri Henry Berenger arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile İngiltere, petrol gelirlerinin %70'i ile birlikte Mezopotamya'nın mandaterliğini alırken, Fransa'nın ise petrol gelirlerinin %20'sini almasına karar verilmiş ve %10'luk petrol geliri ise yerel yönetimlere bırakılmıştır⁷⁵.

Ancak bu defa da Fransa'nın yapılan paylaşımdan rahatsızlık duyduğu ve San Remo Konferansı'nda Fransa'nın Musul petrollerinin %50'sini istediği görülmektedir. 25 Nisan 1929 tarihinde imzalanan San Remo Anlaşması ile Fransa'nın ham petrol üretiminin %25'ini alması ve hisse senetlerinin de %25'ine sahip olması; diğer taraftan İngiltere'nin ise hisselerin %75'inin İngiliz yönetiminde kalması kararlaştırılmıştır⁷⁶.

Aralarında Osmanlı topraklarının paylaşımı konusunda anlaşılan İtilaf güçleri hazırladıkları 433 maddeden oluşan ve Türk milletinin bağımsız olarak yaşama hakkını elinden alan Sevr Anlaşması'nı 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı hükümetine imzalatmışlardır. Bu anlaşma ile Musul, kurulacak olan bağımsız bir Kürdistan devletine bırakılıyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk Milleti Sevr'i tanımayarak işgal güçlerine karşı mücadeleye girişmiştir. 30 Ağustos 1922 tarihinde Yunan ordusunun Anadolu'da hezimete uğratılması ile elde edilen Türk askeri zaferinin doğal siyasi sonucu olarak, 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya

⁷⁴ Sabis, a.g.e., s. 7

⁷⁵ Melek, a.g.e., s. 42-43

⁷⁶ Taner Baytok, İngiliz Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara: Başnur Matbaası, 1970, s. 302

Mütarekesi imzalanmıştır. Bu ateşkes antlaşması nihai bir barış antlaşması gereksinimi doğurmuştur. İtilaf Devletleri, 27 Ekim 1922 tarihli bir nota ile TBMM Hükümetini 13 Kasım 1922 günü Lozan'da başlayacak olan Barış Konferansı'na davet etmişlerdir. TBMM'ce bu davet, 29 Ekim 1922 günkü toplantıda görüşülerek uygun bulunmuştur⁷⁷.

İtilaf güçlerinin Ankara hükümetinin gücünü kırmak maksadıyla İstanbul Hükümetini de konferansa davet etmiş olması ise, saltanatın kaldırılma kararının alınmasını hızlandırmaktan başka bir işe yaramamıştır⁷⁸.

ABD'nin gözlemci olarak yer aldığı Lozan Konferansı'na bir tarafta Türkiye, diğer tarafta da İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti (Yugoslavya) katılmıştır. Türkiye'nin ısrarı üzerine Boğazlarla ilgili sorunların görüşülmesine katılmak için Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da davet edilmişlerdir⁷⁹.

Ticaret ve yerleşme sözleşmelerine katılmak için Belçika ve Portekiz'in hazır bulunduğu konferansta Bulgaristan ise, Trakya, Ege Denizi ve Boğazlar ile ilgili toplantılara katılmıştır⁸⁰.

Önemli fikir ayrılıklarının yaşandığı konferansa konu olan meseleleri genel olarak şu başlıklar altında toplamak mümkündür. Bunlar,

-Musul meselesi,

-İngilizlerin Arı-Burnu'ndaki mezarlık arazisini istemeleri,

⁷⁷ Baskın Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 325

⁷⁸ Zeki Arıkan., Lozan Görüşmeleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi. 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları., 2005, s. 62

⁷⁹ Mehmet Gönübol, ve Cem Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Ankara, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990, s. 42

⁸⁰ Yusuf Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1938, s. 131

-İstanbul dâhil olmak üzere, Trakya'da 20.000'den fazla Türk askeri bulundurulmaması yönündeki İtilaf güçlerinin talebi,

-Adli kapitülasyonlar,

-İtilaf güçlerinin bizden arzuladıkları tazminat, Osmanlı borçlarının mirasçı konumundaki devletler arasında paylaşılması idi⁸¹.

Bu konuların pek çoğunda uzlaşma yolunda mesafe kaydedilmiş olmasına rağmen, İngilizler Türklerin Musul meselesi konusundaki hassasiyetini bildiğinden, yegâne ilgili oldukları bu konu sebebiyle konferansın çıkmaza girmesinden, diğer devletler için de önemli bir mesele olarak görülen kapitülasyonlar konusunda sekteye uğramasını tercih etmiş oldukları görülmektedir. İngiltere Başbakanı Bonar Law tarafından Curzon'a 28 Aralık 1922 tarihinde gönderilen yazıda; Lozan'da sorunların yığılmaya başladığı, Musul meselesi nedeniyle Türk tarafının görüşmeyi bırakabileceği ve eğer görüşmeler Musul meselesi nedeniyle kesintiye uğrarsa, tüm dünyanın İngiltere'nin petrol sebebiyle barışı reddettiği düşünülerek nefretini uyandıracığı ki, bunun da ülkenin başına gelecek en kötü şey olduğu belirtilmektedir.⁸²

Nitekim barış görüşmeleri, Müttefik devletlerin 31 Ocak 1922 tarihinde sunduğu barış teklifinin kimi kısımlarının Türk heyeti tarafından reddedilmesi üzerine İngiliz heyetin Lozan'ı terk etmesi ile 4 Şubat 1923'de kesintiye uğramıştır ve görüşmelere 23 Nisan 1923'de tekrar başlanmıştır.⁸³

Türkiye-Irak sınırı, bu sınırın belirleyicisi konumunda olan Süleymaniye, Kerkük ve özellikle Musul meselesi Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasına neden olan sorunların başında gelmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, Orta Doğu'nun petrol yataklarına sahip olmak isteyen İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren 30

⁸¹ Bayur, a.g.e., s. 131

⁸² Bayur, a.g.e., s. 131

⁸³ Atatürk, a.g.e., s.487

Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Anlaşması imzalandıktan sonra bir oldubitti ile 1 Kasım 1918 tarihinde Musul'u işgal etmiştir⁸⁴.

Etnik yapı bakımından Türk tarafının sunduğu istatistikleri kabul etmeyen İngiliz Heyeti, Türklerin bölge nüfusunun 1/12'sini oluşturduğunu öne sürerek, Kürtlerin 455.000, Türklerin 66.000, Hıristiyanların 62.000 olduğunu savunmuştur.⁸⁵

İngiltere'nin konferans boyunca ve daha sonraki görüşmelerde en çok üzerinde durduğu nokta, Türklerle Kürtlerin aynı soydan geldiklerine ilişkin Türk tezidir. Türklerle, Kürtlerin aynı soydan gelmedikleri ve farklı özellikler taşıdıkları görüşü, konferansta İngiliz tezinin temelini oluşturmuş ve Curzon "Müslüman Azınlık" kavramını ortaya atarak, Türk tarafını zayıflatmaya çalışmıştır. Curzon bu iddianın yanı sıra, Türklerin Ermenilere ve diğer azınlıklara da kötü davrandığını ileri sürmüştür. Curzon, Ekim 1922'de Irak'la yaptıkları antlaşmanın 8. maddesine göre, Irak'tan hiçbir şekilde toprak vermeme yükümlülüğü altına girdiklerini belirtmiş ve böylece Musul'un Türkiye'ye bırakılması halinde, sınırın Bağdat'a 60 mil kadar yaklaşacağını, bunun da Irak için ciddi bir tehlike oluşturacağını iddia etmiş, bu yüzden Türk tarafı konferans boyunca Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırları dışındaki topraklar üzerinde herhangi bir talebi olmadığını ısrarla vurgulamıştır. Türk yetkililerin Musul'un ateşkes ilanından sonra haksız yere işgal edildiği görüşüne karşı ise İngilizler, ateşkesin bölgede geç öğrenildiği, zaten mütarekenin 7. maddesinin de buna izin verdiği savunmasını yapmışlardır. Türkiye petrole ihtiyacı olduğunu açıklarken Curzon, Musul'daki petrolün İngiliz politikasına hiçbir etkisi olmadığı görüşünü dile getirmiş, bu meselenin Musul'un geleceği ile ilgili bir mesele olmayıp, Türk-İrak sınırının belirlenmesi ile ilgili bir sorun olduğunu özellikle vurgulamıştır.⁸⁶

Lozan Konferansı'nın ilk döneminde Musul meselesi sadece iki oturumda gündeme gelmekle birlikte, İngiltere ve Türkiye arasında ikili görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

⁸⁴ Bayur, a.g.e., s. 31-32

⁸⁵ Kısıklı, a.g.m., s.494

⁸⁶ Oran, a.g.e., s.262

Bu görüşmeler esnasında Curzon Musul sorununun konferanstan sonra Birleşmiş Milletlere götürülmesini isterken, İsmet Paşa'nın Musul'un Türkiye'ye bırakılması yönündeki isteminden vazgeçmemesi nedeniyle anlaşma sağlanamamıştır. Bu durumun Musul konusunda Türklere karşı izlenecek politika konusunda İngilizlerin kafasının bir hayli karıştırdığı görülmektedir. Aralık 1922'de Sir Percy Cox tarafından Curzon'a yazılan mektupta Türklerin Mezopotamya'nın her hangi bir kısmını alma konusunda pek de umutlu olmadıklarını ancak Fransız ve Amerikalıların Musul vilayetinde bulunan petrol yataklarının zenginliği konusunda Türkleri doldurdukları ve bu bölge zenginliğinin paylaşılabilceği konusunda Türkleri yüreklendirdikleri görüşü yer almaktadır. Curzon da Sir Cox ile aynı fikirdedir. 6 Ocak 1923'de Curzon'un rapor ettiğine göre, İsmet Paşa kendisine sadece Musul'u istediğini petrol istemediğini söylemiştir. Ancak Curzon İsmet Paşa'nın petrol konusunda Amerikalılarla görüştüğünü ve Amerikalıların Türklere kendisinin asla yapamayacağı bir teklifte bulunduğunu öğrenmiş olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Curzon'un R. McNeill, Amery ve Balfour'a gönderdiği mektuplardan İsmet Paşa'nın inatçılığı nedeniyle Türkiye'nin Irak sınırı meselesinin Lozan'dan sonra özel olarak görüşülmesi fikrini savunduğu anlaşılmaktadır. Türklerin Musul konusunda ikna edilememesine her ne kadar Curzon tarafından İsmet Paşa'nın inatçılığı gerekçe olarak gösterilse de, mesele İngiliz Parlamentosunda Curzon'un başarısızlığı olarak nitelendirilmiş ve Curzon aleyhine bir kampanya başlatılmıştır. 8 Aralık 1922 tarihinde Bonar Law, Curzon'a gönderdiği mektupta bunu açıkça dile getirmektedir⁸⁷:

“...Sana karşı burada büyük bir kampanya başlatıldı. Son olarak Gounaris'in sana 15 Şubat'ta yazmış olduğu mektup yayınlandı. Felaketle sonuçlanan Yunan hareketinin müsebbibinin Lyod George değil de senin olduğun iddiası, senin aleyhine bir silah olarak kullanılıyor. Bu mektuplardan kabinenin haberi olup olmadığına dair soru önergesi verildi. Ve ben evet dedim. Konu soruşturuldu ama herhangi bir sonuca ulaşılmadı. Sadece Foreign Office listesi değil, Horne ve Austen'in kendi haleflerine

⁸⁷ Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Lozan Barış Konferans'ında Musul”, <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c10s18/makale/c10s18m7.pdf> (Erişim Tarihi:15.02.2015)

bıraktıkları listelerde senin adının geçmemesi bizim için çok önemli bir kanıttır. Dolayısıyla için rahat olsun bu meseleyle ilgili hiçbir şekilde seni suçlayamazlar”.

Bir taraftan Curzon İngiltere’de politik yöne göre yıpratılmaya çalışılırken, diğer taraftan İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe’un Musul meselesi hakkında Türk heyeti ile Curzon’un haberi olmadan iletişim kurmak istemiş ve Rickett’in aracılığı ile Türk heyeti temsilcileri Londra’ya davet edilmiştir⁸⁸.

Musul konusunda Lord Curzon ile anlaşamayacağını anlayan İsmet Paşa da, bu konuyu doğrudan İngiliz hükümeti ile halletmek istemiş ve Türk ekonomi uzmanı Rüstem Bey ile eski ticaret ve demiryolları Bakanı Şeref Bey’i Londra’ya göndermiştir. Çok geçmeden bu temaslardan Curzon haberdar olmuştur. 8 Ocak 1923 tarihinde Bonar Law Curzon’a gönderdiği mektupta Türk heyetinin Londra’ya ziyareti konusunda şu bilgileri vermektedir⁸⁹.

“... İki Türk Crowe ile görüşmek maksadıyla Londra’dalar, Crowe sana bu konuda bir telgraf göndermiş olmalı. Bana söylendiğine göre bunlardan biri Ankara’da Ticaret Bakanı ya da böyle bir şey. Hükümet ve onlar iki farklı alanda görüşme gerçekleştirdiler.

1- Urquhart (ki sen onu biliyorsun)

2- Parlatentonun iki üyesi (Rutherford ve Barnett ki bunlar petrolle ilgilidir)

İkisinin de hikâyesine göre görüşmelerinin konusu Musul meselesinin Lozan Anlaşması’na dâhil edilmeyip Lozan’dan sonra Musul meselesinin tek başına ele alınması yönündedir. Ancak ne kadar doğru söylüyorlar onu bilemem. Derhal konuyla ilgili bilgi edinmelisiniz yoksa bu bizim için ciddi bir sorun haline gelebilir...”

⁸⁸ Değerli, a.g.m., <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c10s18/makale/c10s18m7.pdf> (Erişim Tarihi:15.02.2015)

⁸⁹ a.g.m., <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c10s18/makale/c10s18m7.pdf> (Erişim Tarihi:15.02.2015)

Yaşanan gerginlik konferansa da yansımış ve Musul meselesi Lord Curzon'un başkanlığında 23 Ocak 1923 tarihinde Arazi ve Askerlik Komisyonu'nda görüşülmeye başlanmıştır. Lord Curzon ve İsmet Paşa arasında gerçekleştirilen görüşmelerden bir sonuç alınamadığı için konu bu oturumda gündeme getirilmiştir. İsmet Paşa'nın Kürt ve Türk nüfusun çoğunlukta olduğu gerekçesi ile Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un Türkiye'ye bırakılması talebine karşılık Lord Curzon itiraz sebeplerini şu şekilde özetlemiştir⁹⁰.

1. Musul vilayetinde pek çok Arap bulunmaktadır.
2. Kürtler, Türklerle birlikte yaşamak istememektedir ki, bunu Dersim olayı ve 1914 Bitlis'te çıkan olaylar açıkça göstermektedir.
3. İngiliz hükümeti Mondros Mütarekesi sonrasında Araplara karşı bir takım yükümlülükler altına girmiş, Araplar da İngiltere'ye bağlılık göstermiştir.
4. İngiliz orduları Birinci Dünya Savaşı'nda Türkleri yenerek Irak'ı fethettiğinden, İngiltere Musul üzerinde fetih hakkına sahiptir⁹¹.

İngilizlerin bu iddialarına İsmet Paşa ise şu şekilde cevap vermiştir:

1. Musul Vilayetinde Araplar azınlık durumunda olduklarından Irak'a bağlanmasını talep edemezler. Ancak eğer böyle bir talepte bulunulursa Türkiye de Bağdat'ın kuzeyinde çok daha büyük bir Türk nüfusunun bulunması dolayısıyla bu bölgenin kendi sınırları içine alınmasını talep edecektir.
2. Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri iddiası doğru değildir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde pek çok Kürt milletvekilinin yer alması, Bağımsızlık Savaşı esnasında Kürt vatandaşların büyük hizmetlerde bulunmaları ve bunu engellemek için İngiliz uçak filolarının pek çok Kürt köylerini bombalamaları açıkça göstermektedir.

⁹⁰ Meray, a.g.e., s. 344-348

⁹¹ a.g.e., s. 344-348

3. Türkiye, Irak'ın İngiliz mandaterliğine ihtiyacı olmadığını ve böyle bir mandaterlik verildi ise de bundan haberdar olmadığını düşünmektedir. Osmanlı'nın bir parçası olan Irak'a ilişkin yapılmış hiçbir antlaşmanın hukuki olarak bir değeri yoktur. Çünkü Irak halkı tam bağımsızlık içinde oy vermek için özgür bırakılmamıştır.

4. İngiltere'nin Musul'a el koymasını haklı göstermek için, öne sürülen fetih hakkının bu yüzyılda hiçbir değeri yoktur.

5. Coğrafi ve siyasi bakımdan Musul Anadolu'nun tamamlayıcı parçasıdır⁹².

Sabah oturumunda sonuç alınamaması üzerine konu öğleden sonraki oturumda da tartışılmaya devam edilmiştir. Bu toplantıda özellikle petrol konusunun ele alındığı görülmektedir. İsmet Paşa, Türklerin Musul'u her zaman ülkelerinin tamamlayıcı bir parçası olarak gördüklerini dolayısıyla konuyu petrol sorunu olarak değil, ülke sorunu olarak gördüklerini belirtmiştir. Ancak bununla birlikte dünyanın petrol konusuna duyduğu ilgi de inkâr edilemez. Türkiye, bu petrolerden dünyanın meşru bir şekilde yararlanması için elinden geleni yapacaktır. Ayrıca Türk heyeti Musul vilayetine ilişkin olarak Lord Curzon'un plebisite başvurulmasına şiddetle karşı çıkmasını anlayamamaktadır⁹³.

Lord Curzon Türklerin savını reddetmiş ve Türk heyetine Musul sorununun çözümü için hakeme başvurulması teklifinde bulunmuştur. Ancak Türk heyeti buna karşı çıkmıştır. Oturumda Curzon'un görüşlerinin diğer ülke temsilcilerince de desteklendiği görülmektedir. Oturum Amerikan heyetinin tutanağa konmasını istediği bildiri metninin okunması ile sona ermiştir⁹⁴.

Okunan bildiri metninden Amerikan hükümetinin "açık kapı" politikasının devam ettirilmesini istediği ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kendilerine verilen

⁹² Meray, a.g.e., s. 348-355

⁹³ a.g.e., s. 369

⁹⁴ a.g.e., s. 370-376

imtiyazlar nedeniyle her ne kadar müttefikler tarafında gibi görünseler de Türklere fazla yüklenmedikleri görülmektedir⁹⁵

31 Ocak 1923 tarihinde Türk tarafına iletilen anlaşma metni ile Musul'un İngiliz himayesinde olmak koşulu ile Irak'a bırakılması ve gerekirse bu konuda hakeme başvurulması talep edilmiştir. Bu talebe karşılık, 4 Şubat 1923 tarihinde Müttefik devletlerin temsil heyetlerine İsmet Paşa tarafından gönderilen mektupta, Türk hükümeti barışın yapılmasına engel olmamasını sağlamak amacıyla, bu teklifi kabul etmiş olduğu görülmektedir. Her ne kadar aynı tarihte Türk isteğini yerine getirmeğe ilişkin İngiliz tasarısında da bu teklif kabul edilmiştir⁹⁶.

Curzon'un bu konuda Türklere pek güvenmediği; İtalya ve Fransa'nın Türkiye'ye duyduğu kızgınlıktan faydalanarak, çok küçük de olsa konferans esnasında Türkleri ikna ederek Musul'un İngiliz mandaterliğindeki Irak'a bırakılmasını için meselenin doğrudan Birleşmiş Milletlere gönderilebileceğini umut ediyordu. Dolayısıyla Musul meselesi nedeniyle konferansın çıkmaza girmesindense, diğer devletler için de önemli bir mesele olarak görülen kapitülasyonlar konusunda sekteye uğramasını tercih etmiş ve 5 Şubat 1923 tarihinde İngiliz heyeti Lozan'ı terk etmiştir⁹⁷. Böylece konferans kesintiye uğramıştır.

Konferansın kesintiye uğramasına rağmen savaş durumu ortaya çıkmamış ve konferansın tekrar başlatılması için Müttefik devletlerle Türkiye arasında iletişim devam etmiştir. 8 Mart 1923 tarihinde Müttefik devletlere İsmet Paşa tarafından gönderilen Türk karşı teklifinde, 4 Şubat 1923 tarihinde talep edildiği gibi, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın on iki aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında

⁹⁵ a.g.e., s. 377-378

⁹⁶ Meray, a.g.e., s. 15

⁹⁷ Bilal N. Şimşir, Lozan Telgrafları., c. I. Ankara: AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları., 1990, s. 496-501

dostça bir çözüm yoluyla saptanması; anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülmesi teklifi aynen yer almıştır⁹⁸.

Bu görüş ilke olarak İngiliz heyetince kabul edilmiş ancak sorunun çözüm süresini 6 ya da 9 aya indiren bir formül bulunmazsa İngiltere'nin barış anlaşmasını imzalamayacağı tehdidinde bulunulmuştur. Curzon, Türklerin çok önemsedikleri Müttefik güçlerin Türkiye'yi boşaltması konusunu İsmet Paşa'ya karşı bir silah olarak kullanmış ve İsmet Paşa'nın 23 Haziran 1923 tarihinde bu sürenin 9 aya indirilmesini kabul etmesi ile daha sonra Musul konferans gündemine getirilmemiştir⁹⁹.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan barış anlaşması metninde de "Türkiye ile Irak arasındaki sınır, anlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında anlaşma sağlanamazsa konu Birleşmiş Milletlere götürülecektir"¹⁰⁰ şeklinde anlaşmanın 3. maddesi olarak yer almıştır.

Bu madde uyarınca İngiltere 5 Ekim 1923'te Türkiye'den ikili görüşmelerin başlamasını talep etmiştir. İngiltere'nin teklifinin kabul edilmesi ile 19 Mayıs 1924 tarihinde Haliç Konferansı toplanmıştır. Türk heyetinin başında bulunan Fethi Bey, Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un Türkiye'ye bırakılması karşılığında bu bölge petrolünün işletiminde ortaklık teklif etmiştir. İngiliz heyetinin başında bulunan Irak Yüksek Komiseri Percy Cox ise, bu teklifi reddetmekle kalmayıp bir de Nesturiler için de Hakkâri'yi istemiştir¹⁰¹.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ile Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Sevr Anlaşması hükmünü kaybetmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devletini milletlerarası toplumun saygın bir üyesi olarak resmen kabulünü sağlayan Lozan Barış Anlaşması

⁹⁸ Meray, a.g.e., s. 29

⁹⁹ Selahi Sonyel, Gizli Belgelerle Lozan'ın Perde Arkası, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 198-199

¹⁰⁰ Meray, a.g.e., s. 33

¹⁰¹ Oran, a.g.e., s. 57

imzalanmıştır. Lozan Barış Anlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları çizilmiş, bağımsızlığı ve egemenliği onaylanmış ve bu sayede Türkiye bağımsız devletler arasındaki saygın yerini almıştır. Ancak bu barış anlaşmasının imzalanmasından günümüze akılları karıştıran en önemli sorun bu anlaşmanın gerçekten Türk Milli Mücadelesi'ni taçlandıran bir başarı olup olmadığı olmuştur. Elbette bunun en önemli sebebi Lozan Barış Konferansı'na giden Türk heyetine verilen 14 maddelik bir talimatname metninde Misak-ı Milli sınırları içerisinde kabul edilmesine rağmen Musul'un kaybedilmesi olmuştur. İtilaf güçleri ile Balkan devletlerinin birleşerek Türkiye'nin karşısında yer aldıkları, savaştan yeni çıkmış olan yeni bir devletin içinde bulunduğu ekonomik, politik ve sosyo-kültürel sıkıntılar göz önünde tutulduğunda o günün koşullarında Musul'un kazanılmasının pek mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Türk ulusunun 1919 yılından itibaren verdiği mücadele göz önünde tutulduğunda hak ettiğini almış olduğunu söylemek mümkün değildir.¹⁰²

Musul çok zor bir coğrafyadır ve Misak-ı Milli sınırları içerisinde. Musul meselesi'nin çıkışından itibaren Mustafa Kemal Paşa, Musul'un Misak-ı Milli sınırlarına kazandırılması doğrultusunda çaba göstermiş, çeşitli demeçlerinde Musul'un anavatanın ayrılmaz bir parçası olduğunu tekrarlamıştır. Hatta Lozan Görüşmeleri'nin çıkmaza girmesi üzerine Musul'u savaşarak almak görüşü ağır basmış, Kazım Karabekir Paşa'ya Musul'un geri alınması için teklifte bulunulmuş, ancak gerek Şeyh Sait isyanı nedeniyle, gerekse İtalya ve Fransa'nın bu savaşta İngiltere ile birlikte hareket edeceği tehlikesi nedeniyle bu düşüncenin hayata geçirilebilmesi mümkün olamamıştır.¹⁰³

Musul meselesi nedeniyle Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı ülke İngiltere ise, o dönemde dünyanın en güçlü devletidir. Ekonomik alanda çok güçlü olan İngiltere'nin, siyasi alanda da çok güçlü olmasına karşın, Türkiye hem ekonomik açıdan fakir, hem de buna paralel olarak siyasi açıdan da güçsüz ve yalnızdır.

¹⁰² sbe.balikesir.edu.tr/dergi/makaleler/yayinda/4/TARİH101.doc (Erişim Tarihi:12.03.2015)

¹⁰³ Emine Kısıklı, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S. 24, Kasım 1999-2003

İngiltere görüşmelerde son derece hazırlıklı, Türkiye ise, İngiltere kadar hazırlıklı değildir¹⁰⁴.

Musul'un kaybedilmesine yönelik gelişmeler zinciri, Türklerin henüz petrolün önemini kavrayamamış olduğu günlerde, Musul'da güçlü petrol kaynaklarının varlığının ortaya çıkarılması ile başlamıştır. Petrol alanları üzerinde hâkimiyet kurabilme mücadelesi yüzünden Almanya ile İtilaf Devletleri arasında Basra Körfezi'nde yaşanan gerginlik, I. Dünya Savaşı'na yol açan önemli bir gelişmedir. Musul'un kaybedilmesini kolaylaştıran ikinci önemli halka ise, Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'ndan sonra Ali İhsan Paşa'ya direniş göstermeden Musul'u boşaltması talimatını vermiş olmasıdır. Milli Mücadele yıllarında zaten imkânsızlıklar yüzünden Musul konusunda bir şey yapılabilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla Türkiye Wilson Prensipleri'nin, milletlere kendi geleceklerini tayin etme hakkı veren kararına güvenerek, Lozan'a Musul'un Türkiye'ye bırakılacağından emin olarak gitmiştir. Türkiye İngiltere'den farklı olarak, Musul meselesini bir toprak meselesi olarak görmüş, gerekirse petrolden taviz vererek, Musul'u elde etme mücadelesi vermiştir. Şevket Süreyya Aydemir'in ifadesiyle, "Türk insanına bu vatan için ölmek öğretilmiş, ancak ayakta kalanların bu ülkeyi şahlandırmak için nasıl bir ekonomik akıl geliştirecekleri gerçeği öğretilmemiştir"¹⁰⁵.

İngiltere ise, bu ekonomik aklın bilincindedir. Bu nedenle Lozan'da petrol konusundaki isteklerini Türklerden çok iyi gizlemeyi başaran İngilizler, Lozan'daki en önemli başarıyı, müttefik devletlerin de ilgilerini bu konuya çekerek, Musul meselesini çok taraflı hale getirerek elde etmişlerdir. İngilizlerin Lozan'daki ikinci önemli başarısı ise, çok taraflı hale getirdikleri bu sorunun çözümünü, Milletler Cemiyeti'ne havale etme kararını Türkiye'ye kabul ettirebilmeleridir. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye değilken, İngiltere bu örgütün en etkili üyesidir. Sevr

¹⁰⁴ Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı (1899-1960), İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000, s. 60-65

¹⁰⁵ Aydemir, a.g.e., s. 65.

Antlaşması'nı kabul etmeyerek, bir Kurtuluş Savaşı veren, İngiltere ve Fransa'nın planlarını bozan Türkiye'ye, bu ülkelerin petrol açısından ve stratejik açıdan önemli olan Musul'u vermelerini beklemek boşunadır. Yani, Musul'un geleceği Lozan'da şekillenmiştir. Lozan'dan sonraki ikili görüşmeler, oynanan oyunun uzatma dakikalarıdır. İkili görüşmelerden sonra Musul meselesinin Milletler Cemiyeti'ne havalesi ile İngilizler amaçlarına ulaşmışlardır. Dolayısıyla, uluslararası alandaki yalnızlığı, Türkiye'ye Musul konusunda zarar vermiştir. Bu da Türkiye'yi Ankara Antlaşması'nı imzalayıp, Musul meselesini sonuçlandırma, ülkeyi Sovyet Rusya'nın tekelinden kurtararak, bir an önce batı dünyası ile uzun süredir düzene sokamadığı ilişkilerini düzenleme mecburiyetine itmiştir. Ancak yeni ortaya atılan bilgilerin ışığı altında görülmektedir ki, ortada Musul konusunda bizim öğrendiklerimizle çelişen bir durum mevcuttur. Türkiye, siyasi tarih kitaplarında yer aldığı şekliyle, 500.000 sterlin alarak Musul üzerindeki tüm haklarından vazgeçmesi yolunu seçmemiş, 25 yıl süreyle Irak petrollerinden %10 pay alma seçeneğini tercih etmiştir. Ancak 25 yıllık petrol gelirine karşılık Türkiye'ye on sekiz yıl düzenli ödeme yapılmış, Irak Hükümeti tarafından ödenmesi gereken meblağdan yaklaşık 2 milyon sterlin eksik ödeme yapılmıştır. Yani Türkiye Musul'u kaybettiği gibi, Musul Meselesi'ni ekonomik açıdan pek de karlı olarak değerlendiremeyeceğimiz bir şekilde noktalamıştır.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 24, Kasım 1999-2003 s. 487-526

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE AZINLIKLARIN ÇIKARDIĞI AYAKLANMALAR

3.1. Arap Ayaklanması

I. Dünya Savaşı sırasında Haziran 1916 tarihinde Yemen'de Aden, Suriye'de Halep'i kapsayan birleşik bir Arap devleti yaratma amacıyla Şerif Hüseyin bin Ali tarafından başlatılmıştır. İngilizler Şerif Hüseyin'e Ortadoğu'da kurulacak büyük Arap devletinin liderliğini vaat ederek isyana teşvik etmişler¹⁰⁷ ve 6 Kasım 1916 tarihine kadar geçen sürede Şerif'e 773 bin Sterlin tutarında mali destek sağlamışlardır.¹⁰⁸

Şerif Hüseyin'i altınlarıyla kandırmayı başaran hiç şüphesiz meşhur İngiliz casusu Lawrence olmuştur. Arapçayı çok iyi öğrenen Lawrence, 1914'te yedek subay olarak Kahire'ye gönderilmiş ve İntelligence servisinin Arap şubesinde çalışmıştır. Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'la yakın dost olmuş ve bedevileri Türklere karşı kışkırtmıştır.¹⁰⁹ Lawrence, harcadığı paralar ve yaptığı konuşmalar sayesinde Arapların taçsız kralıydı ve ayaklanmanın gerçek lideri sayılıyordu. "O olmasaydı, Araplar hiçbir şey elde edemezdi" diye düşünenler bile vardı.¹¹⁰

¹⁰⁷ Mustafa Karaca, "Evanjelizm ve Vahhabilik", Nokta Kitap, Birinci Baskı, İstanbul, 2005, s.97.

¹⁰⁸ Bülent Özdemir, "İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması, Bir İsyanın Kodları", Yitik Hazine Yayınları, İzmir, Mayıs 2011, s. 165

¹⁰⁹ Yaşar Canatan, "20. Yüzyıl Başlarında Suriye, Lübnan ve Suudi Arabistan Bölgelerinde Türk Aleyhtarı Batı Politikası", Türk Dünyası Araştırmaları, S.112, İstanbul, Şubat 1998, s.5.

¹¹⁰ Kral Abdullah, "Arap Gözüyle Osmanlı, Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?", Tercüme:Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, Mart, 2006, s.132.

9 Haziran 1916'da Şam ve Medine arasındaki demiryolu hattı kesildi ve ertesi gün 10 Haziran Cumartesi gündeğumunda Şerif Hüseyin'in isyanı başladı.¹¹¹ Daha önce 5 Haziran'da Hüseyin'in oğullarından Ali ve Faysal, bir miktar kabile mücahidi ile Medine civarında, Mekke Emiri namına Arap istiklâlini ilan ettikten sonra, buradaki kuvvetli Osmanlı garnizonunun civarından savuşmuşlar ve ancak beş gün sonra Mekke'de kışlalara hücum suretiyle, isyan hareketini fiilen başlatmışlardı. Eş zamanlı olarak İngiliz harp gemileri de Cidde'yi topa tutmuşlardı.¹¹²

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması üzerine Osmanlı orduları geri çekilmiş ancak, Fahri Paşa ısrarla Medine'yi savunmaya devam etmiştir. İngilizlerin ve Şerif'in teslim olması gerektiğine dair yoğun ısrarına rağmen Fahri Paşa'nın; "ancak Sultan'dan bir ferman gelirse teslim olacağını bildirmesi" üzerine¹¹³ Fahrettin Paşa'yı ikna için Adliye Nazırı Necmettin Molla gönderilmiştir. Padişahın emrini bizzat tebliğ eden Necmettin Molla, Fahrettin Paşa'yı ikna edebilmiştir.¹¹⁴

Osmanlı Devleti'ne Medine'yi bıraktıran şartname, 7 Ocak 1919 günü, Mondros Mütarekesi'nin onaltıncı maddesine uyularak Haşimi Hükümeti adına Emir Ali Bin Hüseyin, İtilaf Devletleri adına İngiliz Yüzbaşı Gerland ile Seferi Kuvvetler kumandanlığı tarafından tayin olunan Ellisekizinci Tümen Kumandanı Albay Ali Necip, Menzil Kumandanı Albay Abdurrahman ve Levazım Reisi Yarbay Sabri tarafından imzalanmıştır.¹¹⁵

¹¹¹ Zeine N. Zeine, "Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu", Çev. Emrah Akbaş, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, Haziran 2003, s.116.

¹¹² Rauf Ahmed Hotinli, "İslamiyet Devrinde Arabistan", MFV. İslam Ansiklopedisi, C.I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s.493.

¹¹³ Abdüllatif b. Muhammed El-Hamid, "El Bahri'l Ahmer vel Ceziretül Arabiyye fi Es-Sıra'a El-Osmani El-Britani Hilal El-Harb El-Alemiyye El-Ula", Riyad, 1. baskı, 1415/1994, s.424.

¹¹⁴ Feridun Kandemir, "Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler (Medine Müdafaası)", Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1974, s.569.

¹¹⁵ a.g.e., s.207-213.

Şerif Abdullah'ın kuvvetleri anlaşma gereğince 13 Ocak 1919'da Medine'ye girmiş, böylece Mondros Mütarekesi'nden yetmiş iki gün sonra Medine teslim edilmiştir.¹¹⁶ Bu suretle Osmanlı Devleti, asırlarca idare etmiş olduğu kutsal toprakları kaybetmiş oluyordu. Ne var ki Şerif neticede başarısız olmuş, İbn-i Suud karşısında tutunamayarak Hicaz'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Şerif Hüseyin'in başarısız olma nedenleri arasında; pazarlıklarının üç yıl sürdüğü İngiliz-Hicaz anlaşmasını reddederek İngilizleri kızdırması, başta İbn-i Suud olmak üzere Arap emirleri ile ters düşmesi, herkesten üstün olduğunu düşünmesi ve kendisini yüceltmesi, hayalperestliği, paraya düşkün olması ve yönetim zafiyeti gösterilebilir.¹¹⁷

Şerif Hüseyin'in Kıbrıs'ta ölmeden önce söylediği şu sözleri, oğlu Ürdün Kralı Emir Abdullah tarafından, Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi Celal Karasapan'a söylediği bilinmektedir: “Bu bizim başımıza gelenler ve gelecekler, ekmek kapımız, koruyucumuz ve asırlar buyu efendimiz olan Osmanlı Devleti'ne karşı işlediğimiz günahların, giriştiğimiz isyanların ilahi bir cezasıdır”.¹¹⁸

Yine şu ifadeler de Şerif Hüseyin'e aittir: “Ben velinimetime isyan etmiş asi bir kulum. Kral olacağımı sandım, Tanrı beni sürgünlüğe düşürdü. Hasta oldum, buraya sığındım. Duyduğum vicdan azabının şiddeti büsbütün artsın; bu dünyada çektiğim ızdıraptan artan vicdan azabıyla büsbütün ağırlaşsın, ta ki Cenab-ı Hak bu günahkâr kulunu dünyada affederek, ahirette hesap gününde daha büyük cezadan korusun.”¹¹⁹

¹¹⁶ Süleyman Yatak, “Fahreddin Paşa”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.XII, İstanbul, 1995, s.88.

¹¹⁷ Emin El-Reyhani, “Tarih-i Necd El-Hadis”, Beyrut, 1988, s.342-349.

¹¹⁸ Canatan, a.g.m., s.8.

¹¹⁹ Feridun Cemal Erkin, “Dışişlerinde 34 Yıl”, Anılar-Yorumlar, C.I, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s.126.

3.2. Ermeni Ayaklanması

Türklerle Ermeniler arasındaki düşmanlık Türkler'in Ermenilere tecavüzünden değil, Ermeni Taşnaksutyun ve Hınçak Komitelerinin Ermeni halkı silahlandırması ve bağımsızlıklarını ilan etmek amacıyla yurdun birçok yerinde isyan çıkarmalarıyla doğmuştur. Bunları kışkırtıp silahlandıran ise Rusya ve İngiltere'dir.¹²⁰

1877-78 Osmanlı - Rus Savaşından sonra Ermeniler silahlanmaya başladılar. Ermeniler, Sason'da, Erzurum'da, Van'da, Zeytun'da isyanlar çıkarttılar. İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı basıp bombaladılar. 21 Mayıs 1905'te padişah II. Abdülhamit'e karşı başarısız bir suikastta bulunacak kadar ileri gittiler.¹²¹

Osmanlı İmparatorluğu 1 Kasım 1914'de 1. Dünya Savaşı'na katıldı. 3 Ağustos 1914'de zaten seferberlik ilan edilmişti. Seferberliğin ilanı üzerine birçok Ermeni, Rusya ve İran'a sığındı. Bu sıralar Ermeniler düşmanla sıkı bir işbirliği içindeydiler. Erzurum, Trabzon, Bitlis, Van gibi çatışma çıkma olasılığı olan bölgelerdeki Ermeniler silahlandılar. Ermeniler silâh altına alınmayı reddettiler, alınanlar da silahlarıyla birlikte kaçtılar. 1914 Ağustos'unda gazetelerde çıkan beyanlarda Ermenilerin Ruslara karşı savaşmaması, Rusya'nın yanında yer alması bildiriliyordu.¹²²

Zeytun'lu Ermeniler Osmanlı bayrağı altında bulunmayı reddederek, kendi ordularını kurarak bölgelerini savunmak istediler. İstedikleri kabul edilmeyen Ermeniler isyan ederek sivil halka ve jandarmaya saldırılar düzenlediler. 1915 yılında Maraş'tan

¹²⁰ İlhan Akbulut, "Türk Tarihinde Ermeniler", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.50, S.1, s.33.

¹²¹ a.g.e. s.34.

¹²² Kamuran Gürün, "Ermeni Dosyası", Ankara, 1985, s. 198.

Zeytun'a cephane ve asker getiren bir konvoya saldırarak 6 erimizi şehit ettiler. Zeytun bölgesindeki Ermeni isyanı tehcir kararına kadar devam etti.¹²³

Osmanlı Devleti, Ermenilerin yaptıkları mezalimle uğraşırken çok zor bir durumda kalmıştı. Van'daki isyan bütün şiddetiyle sürerken başka bölgelere de sirayet etme temayülü göstermişti. Türk Ordusu bir yandan Doğu cephesinde öbür yandan Çanakkale cephesinde son derece önemli savaşlar verme mecburiyetinde kaldığı için Van bölgesindeki bu katliamlar karşısında yeterince etkili tedbirler almada gecikiyordu. Başkomutan vekili Enver Pasa, bu çaresizlik karşısında bölge halkının can ve mal güvenliğinin bir an önce sağlanması amacıyla 2 Mayıs 1915 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya aşağıdaki talimatı göndermek durumunda kalmıştır

“Van gölü etrafında ve Van Valiliğince bilinen belirli yerlerdeki Ermeniler, isyanlarını sürdürmek için daima toplu ve hazır haldedirler. Toplu halde bulunan Ermenilerin buralardan çıkarılarak isyan yuvalarının dağıtılması düşüncesindeyim. III. Ordu Komutanlığı'nın verdiği bilgiye göre Ruslar 20 Nisan 1915 tarihinde kendi sınırları içindeki Müslümanları sefil ve perişan bir halde sınırlarımızdan içeriye sokmuşlardır. Hem buna karşılık olmak ve hem yukarıda bahsettiğim amacı sağlamak için ya bu Ermenileri aileleriyle birlikte Rus sınırı içine göndermek veyahut bu Ermeni ailelerini Anadolu içinde çeşitli yerlere dağıtmak gereklidir. Bu iki şekilden uygun olanının seçilmesiyle tatbikini rica ederim. Bir mahsuru yoksa isyancıların ailelerini ve isyan bölgesi halkını sınırlarımız dışına göndermeyi ve onların yerine dışarıdan gelen Müslüman halkın yerleştirilmesini tercih ederim” .¹²⁴

Tehcirin nasıl yapılacağı konusunda Bakanlar Kurulu kararlar almıştır. Buna göre; Halk kendilerine ayrılan bölgeye rahat bir şekilde, mal ve can güvenliği sağlanarak

¹²³ Akbulut, a.g.m. s.34-35

¹²⁴ Ahmet Altıntaş, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması”, <http://www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/sosyalbilens/dergi/vii1/altintas.pdf> (Erişim Tarihi: 1 Nisan 2015)

nakledilecektir. Yeni yerlerinde ev, arazi verilecek, ihtiyacı olanlara hükümetçe mesken inşa edilecek, çiftçi ve zanaat erbabına tohumluk ve alet – edevat sağlanacaktır. Ermeni halk taşınabilir mallarını yanlarında götürebilecek, gayrimenkulleri ise açık arttırmayla satılarak paraları kendilerine ödenecektir. Gayrimenkulleri satmaktan amaç Ermenilerin ayrıldıkları yerlerle ilişkilerini kesmektir. Osmanlı İmparatorluğu savaşıyan subaylarının maaşlarını ödeyemezken Ermeni halkın rahatça nakli için elinden geleni yapmış, her türlü olanağı sağlamıştır.¹²⁵

Tehcirden sonra da Ermeni isyan hareketleri durmamıştır. 5 Haziran 1915'de Hamparsun Boyacıyan isimli Ermeni çetecinin başkanlığında bir çete Doğu cephesinin ikmal yolu olan Şebinkarahisar'ı basmış, yakıp yıkmış ve birçok insanı öldürmüşlerdir.¹²⁶

3.3. Kürt Ayaklanmaları

3.3.1. Koçgiri İsyanı

Koçgiri Aşireti, Sivas'ın İmranlı ilçesinde Karlık ve Boğazören köylerinde yaşayan bir Kürt- Alevi aşiretinin adıdır.¹²⁷ Aşiret, Hafik (Koçhisar), Zara, Suşehri, Refahiye, Kemah, Kangal, Ovacık, Kuruçay ve bunları kapsayan bölgede yaşıyorlardı. Bu aşiret Kürtçe konuşmakla beraber Türkçe de konuşabiliyordu. Kendi varlıklarını korumak için önceden beri silahlı durumda bulunan aşiretin elinde 2500 kadar silah bulunmaktaydı.¹²⁸

¹²⁵ Gürün, a.g.m., s.216-217.

¹²⁶ Ermenilerin yaptıkları mezalimi gördüğünü belirten 90 yaşındaki bir vatandaşımızın hatıraları 04.03.1987 tarihli Türkiye Gazetesi'nde yayınlanmıştır.

¹²⁷ Uğur Mumcu, "Kürt-İslam Ayaklanması", 1. Basım, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991, s.35.

¹²⁸ Hüseyin Yıldırım, "Koçgiri Ayaklanması", "Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I", (23-25 Ekim 1995-İstanbul), Ankara: Genkur. Basımevi, 23-25 Ekim 1995- İstanbul, s.383-384.

Koçgiri Aşireti'nin başkanları, Padişah II. Abdülhamit tarafından kendisine paşalık verilmiş olan Mustafa Paşa'nın oğlu Haydar ve kardeşi Alişan idi.¹²⁹ Haydar, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'ne yazılmış ve bu derneğin bir şubesini de kendi başkanlığında İmralı'da açmıştı. Bu derneğin İstanbul ile bağlantısı kuvvetli olduğundan kolayca maddi destek bulabiliyorlardı. Derneğin sekreteri ve aynı zamanda Alişan Bey'in katibi olan Musa oğlu Alişir, Jepin (Jin-Hayat) adlı bir gazete çıkarmakta ve Kürtçülük propagandası yapmaktaydı.¹³⁰

1919 Ağustos'unda Erzurum'dan Sivas'a geçen Mustafa Kemal, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın aracılığıyla bölgedeki ayrılıkçı önderlerden Haydar'ın kardeşi Alişan ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Mustafa Kemal, Erzurum Kongresinde Koçgiri ve Dersim aşiretlerinden başka bütün Kürt aşiretlerinin kendisini desteklediğini aynı desteği kendilerinden de beklediğini ifade etti. Alişan Bey, Wilson Prensipleri çerçevesinde Kürt bağımsızlığı için mücadele devam edeceklerini söyleyerek Milli Mücadeleye destek vermek yerine onu baltalama yolunu seçti. Hatta bir süre sonra Ankara'da toplanan Mecliste Alişan Bey'in mebus olarak Ankara'ya gelmesi teklifi karşısında Alişan Bey bu teklifi reddetmişti. Buna karşın Dersim'den Meço Ağa, Diyap Ağa, Mustafa Bey, Ahmet Ramiz, Hasan Hayri mebus seçilerek Dersim bir ölçüde etkisiz hale getirilmiş oldu.¹³¹

Bu arada Kürt Teali Cemiyeti aslen Dersimli olan Nuri Dersimi'nin, İstanbul Hükümeti tarafından Zara, Divriği ve Kangal'a veteriner hekim olarak atanmasını ve burada bağımsız Kürdistan için faaliyetlere başlamasını sağladı. Bu çalışmalar doğrultusunda Türk askeri karakollarını basma, stratejik nokta ve silahların ele geçirilmesi yolu seçildi.¹³² Bu sırada Nuri Dersimi, 1921 yılı başlarında Kangal

¹²⁹ Yıldırım, a.g.m., s.384.

¹³⁰ Kenan Esengin, "Milli Mücadelede Ayaklanmalar", İstanbul: Kamer Yayınları, 1998, s.218-219.

¹³¹ Mustafa Balcıoğlu, "İki İsyân Bir Paşa", 2. Basım, Ankara: Babil Yayınları, 2003, s.130-132

¹³² Hıdır Göktaş, "Kürtler-İsyân- Tenkil", C.1, 3. Basım, İstanbul: Alan Yayıncılık, Ekim 1991, s.38.

ilçesine bağlı Yellice nahiyesinin “Hüseyin Abdal Tekkesi”nde yaptığı toplantıda Kürt Aşiret Reislerinden; Sevr Antlaşması’nın uygulanmasını ve Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim ve Koçgiri’yi içine alan bağımsız bir Kürt Devleti kurulması yönünde bir karar alınmasını sağladı.¹³³

Hazırlıklarını tamamlayan asiler ilk saldırılarını Temmuz ayında Mısta komutasında Zara’nın Çulfa Ali Karakoluna yaptılar. Ardında da Refahiye’de Şadan Aşiret Reisi Paşo saldırılarda bulundu. Ankara Hükümeti de bu olumsuz faaliyetlerin önüne geçebilmek için Koçgiri aşiret reisi Alişan’ı Refahiye Kaymakamlığı’na atadı. Bütün yapılanlara rağmen isyan ateşi artarak devam etmiştir.¹³⁴

Ankara Hükümeti, 10 Mart 1921 günü Elazığ ili, Erzincan Sancağı ve Sivas ilinin Divriği ve Zara ilçeleri için sıkı yönetim ilan etti. 13 Mart 1921’de Ankara, Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa’yı isyanı bastırmakla görevlendirdi.¹³⁵ 8 Nisan’a kadar çarpışmalar devam ederken bu tarihe gelindiğinde asiler; Koçgiri (Zara), Divriği, Refahiye, Kuruçay, ve Kemah ilçelerinin seçkin bir vilayet haline getirilerek bir Kürt valinin atanması ve yanında bir Türk vali muavini verilmek suretiyle bir idarenin kurulması ile sorunun çözülmesini istedi. Hükümet, 11 Nisan’da başlattığı isyanı bastırma hareketına 17 Haziran’da Haydar’ın kardeşi Alişan’ın yakalanmasıyla son verdi.¹³⁶

3.3.2. Şeyh Sait İsyanı

Şeyh Sait, aslen Elazığ’ın Palu ilçesinden olup Nakşibendi şeyhlerindedir. Mera temini için göç ettiği Hınıs’a yerleşip burada koyunculukla uğraşmaktaydı. Şeyh Sait aynı zamanda Doğu Anadolu’da Zazalar’a mensuptu. Kürtlerin bilindiği gibi Milli

¹³³ Mumcu, a.g.e., s.36.

¹³⁴ Mumcu, a.g.e., s.36.

¹³⁵ Esengin, a.g.e., s.225-226.

¹³⁶ Mumcu, a.g.e., s.38.

Mücadele öncesi başlayan bağımsız Kürdistan istekleri Sevr anlaşmasında doruk noktasına ulaştı. Burada Kürtlere, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinden oluşan bir komisyon, “Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak 6 ay içinde, Fırat nehrinin Doğusunda Ermenistan’ın Güneyinde ve Türkiye’nin Suriye ve Mezopotamya sınırının Kuzeyinde kalan Kürdistan toprakları için mahalli özerklik tasarısı hazırlanması” vaadinde bulunmuşlardır. Fakat bu antlaşma yürürlüğe girmedi.¹³⁷

Türkiye, Musul meselesi gibi önemli bir konuyla uğraşırken, önüne çıkan en önemli meselelerden biri de Şeyh Sait isyanıdır. Bu isyanın temelleri 1923 yılında Erzurum’da kurulan “Kürdistan Bağımsızlık Komitesi” (Azadi) ne kadar uzanmaktadır. Bu cemiyetin çekirdeğini Hamidiye Alayları subayları ile Türk Ordusu’nda bulunan doğu kökenli subaylar oluşturmaktaydı. Azadi’nin liderleri Cibran aşireti liderlerinden Halis Beyle Bitlis vekillerinden Yusuf Ziya Beylerdi. II. Abdülhamit’in Hamidiye Alayları subayları ile Türk Ordusu’nda görevli bazı doğulu subaylarda yer almaktaydı. Komite kısa bir süre içinde doğu illerinde örgütlenmesini tamamladı. Bu cemiyete kısa süre sonra Şeyh Sait ve yandaşları da katıldı.¹³⁸

Şeyh Sait merkez olarak Hınıs’ı tercih etti. Çünkü hem tutuklanmadan kurtulmak hem de daha önce planlanan ayaklanmayı koordine edebilecekti. Bu arada Şeyh Sait, eski Sultan Vahideddin ile ilişkiye geçmek için girişimde bulundu. Amacı Sultan Vahideddin’in ayaklanmaya destek vermesi ile başarı şansını attırmaktı.¹³⁹

Şeyh Lice, Hani ve Piran’da yaptığı gezi sırasında kendisi ile görüşmeye gelenlere talimatlar vererek özel görevlendirdiği kişilerle stratejik görüşmeler yaparken 8 Şubat’ta hesapta olmayan bir olay yüzünden isyan erken patlak verdi. Jandarmaların sıkıştırdığı birkaç asinin Şeyhe sığınması istemesi sonucu Şeyhin adamları ile

¹³⁷ Kadir Kasalak, “Milli Mücadele Yıllarında İngiltere’nin Kürt Devleti Kurma Faaliyetleri”, Türk Kültürü, S.347, Ankara, s.168.

¹³⁸ Göktaş, a.g.e., s.52.

¹³⁹ Martin Van Bruinessen, “Ağa,Şeyh,Devlet”, 3.Basım,İstanbul : İletişim Yay.,2004, s.414.

jandarma arasında çıkan çatışmada bir jandarma öldü. Şeyhin hazırlıkları tamamlanmamış olduğundan durumu geçiştirmek istediye de başarılı olamamış kontrol elden çıkmıştı. Böylece isyan başlamış oldu.¹⁴⁰

İsyanın Anakara’da duyulmasından sonra isyanın bastırılması için ve muhalefetin bastırılması için gerekli emirler verildi. Ama Şeyh Sait isyanı beklenenden daha büyük bir hızla genişlemekteydi. Anakara’daki hükümet, isyanın boyutların ve isyancıların ilk başarılarının farkına varılır varılmaz Doğu illerinde sıkıyönetim ilan edildi.¹⁴¹ 21 Şubat’ta Elazığ, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri illeriyle Erzurum ilinin Kiğı ve Hıms ilçelerinde sıkıyönetim ilan edilmiş olmasına karşın hükümet güçleri bir üstünlük kuramayınca, Fethi Bey, yumuşak politika izlediği için, sert tedbirlere başvurulması teklifi mecliste tartışıldı ve 60’a karşı 94 oyla kabul edildi. Fethi Bey, Mustafa Kemal’e istifasını verdi. Mustafa Kemal, sertlik ve inkılâp yanlısı olan İsmet Paşa’yı hükümeti kurmakla görevlendirdi.¹⁴²

24 Şubat gecesı Çankaya’da Mustafa Kemal ile görüşen İsmet Paşa, isyanı bastırma planını sundu. Buna göre, ayaklanma bölgesi büyük askeri kuvvetlerle sarılacak, harekât Erzurum, Erzincan, Sivas, Diyarbakır ve Mardin üzerinden yollanacak birliklerce ve hava kuvvetleri desteğiyle yapılacaktı.¹⁴³

Şeyh Sait ve yanında kaçan aşiret liderleri 14-15 Nisan gecesı Varto’nun güneyinde Çarburuh Köprüsü civarında yakalanarak Varto’ya getirildi. Böylece asi elebaşları yakalanmıştı fakat hala isyan bitmiş sayılmazdı. Bu yüzden 31 Mayıs’a kadar temizlik faaliyetleri devam etti. Şeyh Sait’in yakalanmasında bacanağı bizzat katkıda

¹⁴⁰ Bruinessen, a.g.e., s.422.

¹⁴¹ Martin Van Bruinessen, “Şeyh Sait Ayaklanması’nın Dinsel ve Etnik Nedenleri”, S.32, Birikim, İstanbul: Aralık 1991, s.48.

¹⁴² Ergun Aybars, “Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları”, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul: Ekim 1987, s.147

¹⁴³ Aybars, a.g.m., s.152.

bulunmuş ve onu teslim etmişti. İsyanın bastırılmasından sonra bölgede genel bir ıslah ve temizlik hareketi başlatıldı.¹⁴⁴

Asiler ele geçirildikten sonra, Diyarbakır sinema salonu, mahkeme salonu haline getirildi. Aslen, vatan bütünlüğünü bozma ve Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde bir Kürdistan Devleti kurma teşebbüsünden yargılandılar. Şeyh Sait ve 46 yandaşı idama mahkûm edildi. 29 Haziran'da kurulan 47 sehpa infaz gerçekleştirildi.¹⁴⁵

3.3.3. Diğer Kürt İsyanları

Şeyh Sait isyanından sonra Doğu Anadolu'da pek çok isyan daha baş göstermiştir. Nesturi isyanıyla Cumhuriyet döneminde başlayan isyanlar Jilyan Harekatı ile devam etti. Ardından Şeyh Sait isyanı çıktı. Daha sonra sırasıyla Seyit Taha ve Seyit Abdullah baskını yaşandı. Raşkoyan ve Raman hareketinden sonra Eruhlu Yakup Ağa ve oğullarının isyanı bu isyan silsilesine eklendi. Pervari, Güyan, Haco, I. Ağrı , İkinci Şemdinli baskını, Koç Uşağı isyanı, Hakkari Baskını, İkinci Ağrı isyanı, Bicar Harekatı, Jilyanlı Resul Ağa isyanı, Zeylan isyanı, Tutaklı Ali Can isyanı, Üçüncü Ağrı isyanı, Pülümür isyanı, Oramar isyanı, Buban Aşireti Hareketi, Abdurrahman isyanı, Abdulkuddüs isyanı, Sason isyanı ve en son da Dersim isyanı ile pek çok kez Kürtler yeni rejime ve düzene karşı ayaklanma çıkardılar.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Metin Toker, "Şeyh Sait ve İsyanı", İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi, Nisan 1998, s.112-116.

¹⁴⁵ Hikmet Özdemir, "Türkiye Cumhuriyeti", İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s.59.

¹⁴⁶ Suat Akgül, "Yakın Tarihimizde Dersim isyanları ve Gerçekler", İstanbul: Boğaziçi Yayınları, Mayıs 1992, s.106-112.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NESTURİLER

4.1. Nesturi Kavramı Doğuşu ve Kökeni

Nesturi kavramı, Anadolu ve kuzey İran coğrafyasındaki insanların Hıristiyanlığın kabulünden sonra M.S. 431 yılında Efes Konsülü ile birlikte başlayan dinî tartışmalar ve mezhepsel görüş farklılıklarından dolayı İstanbul Patriği Nestur'un görüşlerine inanan halka verilen isimdir¹⁴⁷.

19. yüzyılda Hakkâri ve Urmiye bölgesinde yaşayan Nesturiler göçebe ve yerleşik olmak üzere iki kısma ayrılmış bir biçimde yaşamaktaydılar. Göçebeler, Osmanlı Devleti'nin Hakkâri bölgesinde genel olarak diğer milletlere karışmadan ayrı bir şekilde yaşamakta ve dışarıdan bölgelerine gelen yabancıları hoş karşılamamaktaydılar. Hatta kendi aşiretlerinden olmayan başka Nesturiyi bile bölgelerine sokmadıkları gibi sadece çalışmak ve zahire almak için bölgelerinden ayrılırlardı. Yerleşik Nesturiler ise daha çok İran'ın Kuzeybatısındaki verimli tarım sahalarında, Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Van-Hakkâri, Amediye ve Behdinan bölgelerindeki kasaba ve köylerinde Müslüman komşularıyla bir arada yaşamaktaydılar. Bu Nesturiler, dağlı ve konargöçer kardeşlerine göre daha uysal ve barışçıl bir yaşam tarzına sahiptiler¹⁴⁸.

Kelimenin kökeninden yola çıkıldığında: “Nastur”un Doğu Asur Kilisesi'nin kurucusunu ya da kuruluşunda katkısı olmasa da Doğu Asur Kilisesi'nin benimsediği kristolojik görüşün sahibini “Nestorious”u¹⁴⁹; —Nesturilik sözcüğünün Nastur'un

¹⁴⁷ Kadir Albayrak, Keldaniler ve Nesturiler, Ankara: Vadi Yayınları, 1997, s. 27.

¹⁴⁸ Murat G. Dalyan, 19. Yüzyıl'da Nesturiler, (İdari-Sosyal-Yapı ve Siyasal İlişkiler), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2009, s. 12-24

¹⁴⁹ Aziz S. Atiya, Doğu Hıristiyanlığı Tarihi, çev. Nurettin Hiçyılmaz, Adana: Doz Yay., 2005, s. 278

öğretilerini; “Nesturi” sözcüğünün ise Nesturilik inancını benimseyenleri ifade ettiğini söyleyebiliriz. Nastur, 382 yılında şimdiki Maraş’ta doğmuş, Antakya İlahiyat Okulunda öğrenim gördükten sonra 428 yılında İstanbul Patrikhanesine Patrik olarak atanmıştır.

Efes’te 431 yılında toplanan I. Efes Konsili Nastur ve Nesturilik inancı için bir dönüm noktası niteliğini taşımaktadır. Nastur I. Efes Konsili tarafından Patriklik makamından azledildi ve aforoz edildi. Bir süre Mısır’da yaşadıkdan sonra 451 yılında öldü. Ancak öğretileri önce Urfa Okulu tarafından, daha sonra da Nusaybin’deki taraftarlarınca yayılmaya devam etti. Nesturiler bugünkü Türkiye, İran ve Irak sınır bölgelerine tekabül eden coğrafyada, önceleri Roma ve Pers İmparatorluklarının ardından Safevilerle Osmanlılar arasında kalan oynak sınır bölgesinde korunarak yaşamlarını sürdürdüler¹⁵⁰. 1000’li yıllarda en parlak ve Arabistan, Orta Asya, Hindistan ve Çin’e kadar taraftar toplayarak coğrafi olarak da en geniş dönemini yaşadılar¹⁵¹.

Nastur’un öğretisinin temelinde: İsa’nın insan olarak doğduktan sonra Tanrı tabiatını kazandığı, dolayısıyla, Meryem’e Tanrı Doğuran sıfatının verilemeyeceği; —Tanrı doğmadığına göre O’nun haça gerilip acı çektiği ve ölüp daha sonra da dirildiğinin söylenemeyeceği inancı yatıyordu¹⁵².

Atiya’ya göre bu diofizitçi görüş Nastur’un Antakya’dan yanına getirdiği bir keşişin bir Pazar ayininde Meryem için Teotokos (Tanrı Doğuran) ifadesinin kullanılmayacağını söylemesi ve ardından Nastur’un bu keşişe ve görüşüne sahip çıkmasıyla belki de bilinçsizce ortaya çıkmıştır¹⁵³.

¹⁵⁰ Atiya, a.g.e., s. 265-266

¹⁵¹ a.g.e., s. 284-292

¹⁵² Albayrak, a.g.e., s.72

¹⁵³ Atiya, a.g.e., s. 277

Meryem'den doğmuş insan İsa'nın, içindeki Tanrıyla ilişkileri üzerinde ayrıntılı olarak duran bu görüşte “günahsız, mükemmel ve bedenen Meryem'in oğlu İsa” ile “aynı beden içindeki Tanrı'nın kutsal kelamı logos” İsa'nın kaynaşık olmayan ayrı iki doğasını işaret ediyordu¹⁵⁴.

Doğu Süryani Kilisesi'ne göre ise “Tanrı Söz (logos)'dür ve Söz (logos) –Tanrı'nın Oğlu- “insan ırkı onu Tanrı doğasıyla kabul edemediğinden” “yarattığı insan ırkını kurtarıp öğretmek” için “Bakire Meryem'den” “bir insan gibi” dünyaya gelmiş ve “Söz [logos] et olup aramızda yaşamıştır”¹⁵⁵.

Haça gerilmede de “insan doğası işkence ve ölüm acılarını” duymuş ama “tanrısal doğası acı duymamıştır”¹⁵⁶.

Sadettin Paşa anılarında Nesturileri ve inançlarını şöyle anlatıyor:

“Nesturiler Hıristiyan iseler de bu dinin Baba, Oğul ve Ruh-ül Kudüs'ten ibaret olan üçlü inanışına değil, Allah'ın birliğine inanırlar. Hazreti İsa'ya Allah'ın ruhu derler. Allah'ın oğlu diyenleri kafırlıkla suçlarlar. Kiliselerde resim bulunmasını küfür sayarlar. Çok eşlilik dinlerince gayrimeşru ise de adetlerince uygundur. Cinsi temastan sonra gusül, dini görevlerindedir. Domuz eti yemek haramdır. Sabah, öğle, akşam günde üç vakit ibadet ederler. İbadetten önce taharet şarttır. Vücut temizliklerinden şüphe edenler gusletmek, yıkanmak zorundadırlar. Zina eden kadın boşanır. Ama boşanmadan sonra kadın da, erkek de yeniden evlenemezler. Eğer ikisinden biri ölürse yeni bir evlilik o zaman gerçekleşebilir. Bu dinde ruhani rütbelere şu derecelere göre sıralanır. Kaşe, Şemaşe, Erken, Abone, Matran, Merişhun. Sonuncu rütbe olan Merişhun rütbesinin sahibi Hakkâri'de oturur. Dediklerine göre

¹⁵⁴ Atiya, a.g.e., s. 277

¹⁵⁵ Gorgis David Malik, Süryanilerin Tarihi, İstanbul: Yaba Yayınları, 2011, s. 225

¹⁵⁶ a.g.e., s. 227

kendisinde Padişah efendimizin ihsan buyurdıkları bir ferman varmış. Bir de dini derecesinin yüksekliğini gösteren mühür varmış¹⁵⁷.

4.2. Nesturi Kilisesi

Nesturi Kilisesi terimi de kilise üyelerinin bizzat kendileri tarafından kabul edilmeyen ve yanlış bulunan bir adlandırmadır. Doğu Kilisesi'nin dönemin başat teolojisi olan İskenderiye yerine Antakya'yı seçmesi, düşmanlarının onları sapkın olarak nitelenmesine neden olmuş ve "Nesturi" sözü bu grup tarafından onlara atfedilen bir adlandırma olmuştur. Ortaçağın Latin seyyahları, bu sözü Melkitlerin ve monofisiztlerin ağzından duymuş ve benimsemişlerdir. Üstelik 13. yy'dan bu yana Abdicho adlı ünlü kanun adamı bu adlandırmaya karşı çıkmış ve Nestorius'un kiliselerini kuran kişi olmadığını, asla patrikleri olmadığını ve doğu lehçesini bilmediğini belirtmiştir¹⁵⁸.

Beynon da "Nesturi Kilisesi" teriminin kilise üyeleri tarafından asla benimsenmediğini ve cemaatin kiliselerini daha çok "Doğu Kilisesi" adı altında tanımlamayı tercih ettiklerinin altını çizer¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Sami Önal, Sadettin Paşa'nın Anıları: Ermeni Kürt Olayları (Van, 1896), İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, s. 130-131

¹⁵⁸ Raymond Le Coz, Histoire de l'Eglise d'Orient: Chrétiens d'Irak, d'Iran et de Turquie, Éditions du Cerf, Paris, 1995, s. 12,

¹⁵⁹ E.D. Beynon . "The Near East in Flint, Michigan: Assyrians and Druses and Their Antecedents", Geographical Review, 1944, s. 261

4.3. Nesturilerde İnanç Sistemi

Nesturiler arasındaki inanışa göre birinin kulağının kulak çınlaması, o kişi hakkında dedikodu yapıldığına işaretti. Yine eğer bir kimsenin sağ kaşını iki kere istemsiz şekilde hareket ederse kaşını oynayan kişinin bir tüccar veya bir zengin adam göreceğine ve o gördüğü kişinin ona bir hediye vereceğine inanılırdı. Eğer kişi fakir ise zengin olacağına tam tersi ise köle olacağına inanılırdı¹⁶⁰.

Nesturi toplumunda renkli gözlüler ile saç rengi açık kişilerin uğursuzluk getirdiklerine inanılır ve onların toplumda bulunmasından hoşlanılmazdı¹⁶¹.

Nesturi toplumunda şeytanlara, iyi ve kötü ruhlara, büyücülere inanma âdeti oldukça yaygın olduğundan açıklayamadıkları doğa olaylarını büyük güçlere atfetmişlerdir. Hakkârî'de 19. yüzyılın sonunda güneş tutulması olduğunda bölgedeki Nesturiler dünyanın sonunun geldiği düşüncesiyle Allah'a son kez günahlarını affetmesi konusunda yalvarmışlar ve güneş tutulması sona erince dualarının kabul olduğuna inanmışlardır¹⁶².

XIX. yüzyılda Nesturiler gerçekleşmesini arzuladıkları bir dilekleri olduğunda, kutsal saydıkları bir ağacın dallarına bir parça çaput bağlayarak dileklerinin gerçekleşmesini beklerlerdi. Çaput bağlanan ağaç ise halk tarafında kutsal sayılarak kimse tarafından kesilmezdi. Tam tersine herkes tarafından saygı gösterilirdi. Onu zedeleyen veya dalları kopartan kişinin birçok bela ve musibetlere maruz kalacağı inancı yaygındı¹⁶³.

¹⁶⁰ Murat Gökhan Dalyan, "XIX. Yüzyıl Nesturilerinde Hastalık, Büyü ve Batıl İnançlar." *History Studies Volume 3/2 2011*, s. 91

¹⁶¹ a.g.m., s. 91

¹⁶² a.g.m., s. 91

¹⁶³ a.g.m., s. 91

Nesturiler arasında gelecekte haber veren kâhinler bulunmaktaydı. Bu kâhin çoğunlukla bir Nesturi din adamı olurdu. Bu kişiler rüyalarında gördükleri olayları yorumlayarak gelecek hakkında tahminlerde bulunurlardı¹⁶⁴.

Nesturiler arasında yine evlilik ve aşk büyülerini de bilinmekte ve yapılmaktaydı. Nesturiler arasında Hıristiyanlığa geçişle birlikte yasaklanan büyü, bütün yasaklara rağmen çeşitli şekillerde devam etmiştir. Hatta Wigram'ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere papazların kendilerinin bile bu işlerle uğraştıkları bilinmektedir. Nesturi Patriğinin kız kardeşi Surma Hanım da büyü ve benzeri işlerin hala var olduğunu kabul etmekte ve bu konuda eserinde "...çok insan nazara karşı korunmak için büyüler yaptırır, muskalar takar ve bu tür şeyleri çocukları ve hayvanları için de uygular. Mavi boncuk dizisinin de nazara etkili olduğuna inanılır. Genellikle ismin harfleri kullanılarak gelecekte haberler alınmaya çalışılırdı. Bu fal yönteminde, alfabenin her bir harfine rakamsal değerler verilir; eğer adınızı oluşturan sayısal değerlerini sıralayıp bunları bir rakama bölerseniz ortaya çıkacak olan sayıyla geleceğinizi okumanızı sağlayacak değere ulaşmış olursunuz. Fala bakmak için başka yollar da vardır; kaş yolmak, kulak kaşımak gibi huylar gelecekte ipucu verir..." ifadelerle bahsetmektedir¹⁶⁵.

Büyüler çok çeşitli olup ocağın tutuşturulması, birilerinin birbirine aşık edilmesi, iki kişinin barıştırılması ve iki kişinin arasının bozulması gibi amaçlarla yapılırdı.

Nesturiler arasındaki büyüler aynı zamanda geçim kaynaklarına da uygulanırdı. Misal olarak bir başka kovana aktarılan arıların veya yan yana konan kovanlardaki arıların birbirilerini öldürmemesi için bir miktar şarap ve su karıştırılır ve kovanlar üzerine serpilirdi. Daha sonra Nuh peygamber zamanındaki gibi doğruluk ve adalet üzerinde olması, aralarındaki kavgaların sona ermesi kovanlar arasında barış olması ve arıların işlerinde iyi çalışması dilekleri dilenirdi¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Dalyan, a.g.m., s. 92

¹⁶⁵ a.g.m., s. 92

¹⁶⁶ Quarterly Report of the Assyrian Mission, No.LXXV.,1908, s. 955, akt., Dalyan, a.g.m., s. 93

19. yüzyılda Nesturiler modern tıp ve doktorluk hakkında herhangi bir bilgiye sahip değillerdi. Tıp konusunda bilinen en önemli kaynak patriğin kütüphanesindeki kitapları arasında bulunan “İlaçlar” adlı kitaptır. Bu kitabın içerisinde modern tıpla alakası olmayan kocakarı ilaçları ile büyüler bulunmaktaydı¹⁶⁷.

Nesturilerde tıp ve halk sağlığı misyonerlerin gelişine kadar modern tıbbın aksine, genel olarak büyüye dayanırdı. Nesturiler’deki bu doktorluk/iyileştirme ve büyü işini genelde ihtiyar Nesturi kadın veya erkek tarafından gerçekleştirilirdi. Bu doktorluk bilgileri ve görevi babadan oğula geçirdi. Bu konuda Wigram “...tedavi işleri büyü ile idare edilirdi. Eğer büyü karışımı iyi ise soru sorulmazdı...” ifadeleri ile hayretini belirtmiştir. Yanında bulunanlar kendisine baş ağrısı için bir büyü dışında başka bir şey bilip bilmediğini sorunca hayreti bir kat daha artmıştır. Yanındaki Nesturi taifesi büyü/ilaç karışımlarının ve tedavilerin yapımı ve halka sunulması konusunda köy papazlarının uğraştıklarını ve bu tür ilaçları kendilerine sağladıklarını belirtmiştir¹⁶⁸.

Medeniyetten uzak Nesturiler arasında batıl inanç kalıntıları, geniş bir etkiye sahipti. Tıp bilgileri yetersiz olduğu için bazı hastalıkların nedenlerini, sahip oldukları batıl inançlara atfederlerdi. Nesturiler için tifo hastalığına yakalanmış biçare birisi onlar için şeytan mikrobu taşıyan korkutucu bir şeyden başka bir şey ifade etmiyordu. Bu kişi, onların kendileri ve malları için tehlike arz ettiğinden onunla bir arada bulunulmasına özen gösterilirdi. “...onun baktığı koyunu kurt kaptığına, baktığı kaptaki sütün bozulduğuna vb. gibi şeylere inanılırdı. Büyü hastalıklar ve gelecek için kullanılırdı. Hayvanlarını koruması için onları kutsatırlardı...”¹⁶⁹.

Nesturi toplumu büyü ve nazar konularına inandıkları için kem gözlerden korunmak için tılsımlar yapar ve bunları uygularlardı. Bu tılsımlar özellikle esas geçim

¹⁶⁷ Quarterly Report of the Assyrian Mission, No.LXXV., 1908, s. 955, akt., Dalyan, a.g.m., s. 93

¹⁶⁸ Wigram, 1929, s. 92-93, akt, Dalyan, a.g.m., s. 93

¹⁶⁹ Wigram, 1929, s. 92-93, akt, Dalyan, a.g.m., s. 93

kaynakları olan hayvanlarının salgın hastalıklar tarafından kırıma uğraması ve yabancı hayvanlar tarafından parçalanmasını önlemek için özellikle yapıldı¹⁷⁰.

Protestan dünyası Nesturileri 1820’de tanımaya başladı. Bu olay British East India Company (İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası) adına Bağdat’ta memurluk yapan Claude James Rich isimli biri sayesinde gerçekleşti. Arkeoloji ile derinden ilgili ve kültürlü biri olan Rich, bu tarihte Kutsal Kitapta adı geçen Ninova kentini gezmiş ve bir kitap kaleme almıştı. Bu kitapta yüzlerce yy. sonra İsa ve havarilerinin konuştuğu dile yakın bir dilde konuşan Hıristiyan bir milletten bahsedilmekteydi. Kitaptaki bilgiler Amerika ve İngiltere’deki Protestan misyonerlerde büyük heyecan meydana getirmişti. Acaba Nesturiler Doğu’nun Protestanları olabilirler miydi? Çünkü dinsel olarak Nesturiler, Katoliklerden farklı bir anlayışa sahiplerdi. Kiliselerinde ikonalar ve çarmıha gerilmiş İsa tasvirleri bulundurmuyorlardı. Bakire Meryem anlayışları da Protestanlık inancındakine çok benziyordu. Hal böyle olunca dikkatleri kendinde toplayan bu toplum üzerine araştırma yapmak kaçınılmazdı¹⁷¹.

4.4. Büyük Güçlerin Misyonerlik Hareketleri ve Nesturiler

4.4.1. Nesturiler Üzerine Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri

Nesturi Misyonu’nun Kuruluşu Amerikan misyonerlik teşkilatı BOARD Nesturilerden haber alınması üzerine harekete geçti. Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Eli Smith ve Harrison Gray Otis Dwight isimli iki misyonerine 1830’da Ortadoğu’da yeni misyonerlik yerleri açmak amacıyla keşif ziyaretleri yaptırdı. Nesturiler arasındaki sondaj çalışmaları sırasında yaşamları boyunca karşılaştıkları en yoğun ilgiyi gördüklerini söyleyen iki misyoner, yaptıkları incelemeler sonucu

¹⁷⁰ Badger, s. 238, akt, Dalyan, a.g.m., s. 93

¹⁷¹ Atiya, a.g.e., s. 309

Nesturiler üzerine çalışmak için misyonerler gönderilmesi gerektiğini kuvvetli bir şekilde tavsiye ettiler. Bununla beraber Nesturilerin, Batı'daki Hıristiyan kardeşlerinden yardım almaya hevesli olduğunu bildirdiler. Smith ve Dwight'ın raporları doğrultusunda BOARD, Nesturiler arasında faaliyet gösterecek olan bir misyonun kurulması kararını aldı. Asahel Grant ile Justin Perkins adlı iki misyoneri bu vazife ile görevlendirdi¹⁷².

Urmiye misyonunun açılmasına yardım eden Grant, eşinin ölümünden sonra Osmanlı topraklarına geçti ve Hakkâri'deki Nesturiler arasında faaliyet göstermeye başladı. İlk gidişinde hem Nesturiler hem de Kürtler tarafından konukseverlilikle karşılandı¹⁷³.

Grant, daha ilk gezisinde Patrikle beraber Nesturilerin yaşadığı bölgeleri köy köy dolaştı. Bu suretle, hem kurmayı düşündüğü istasyon merkezi için en uygun yeri bulmaya çalıştı, hem de Nesturileri yakından tanıma imkânı da buldu. Grant, Nesturi Patriğiyle sıkı bir ilişki kurarak, onu kendisine yakınlaştırmayı başardı. Bu iyi münasebetler sonucu patriği büyük bir Nesturi köyü olan Aşıta'da bir istasyon merkezi kurmaya ikna etti. Diğer taraftan Grant, misyon faaliyetlerinin önemli bir parçası olan seyahatlerinde hekimlik yeteneğini kullandı. Bu durum onun sempati kazanmasında ve bölgenin önemli kişileri tarafından kabul edilmesinde etkili oldu¹⁷⁴.

BOARD teşkilatına bağlı çalışan Amerikan misyonerler Osmanlı topraklarında Nesturiler için Protestan Kilisesi kurmaya girişmediler. Bu durum Nesturi Patriğinin Amerikan misyonerlerine karşı tutumundan kaynaklanması muhtemeldir. Çünkü aynı teşkilata mensup Amerikan misyonerler İran'daki Nesturiler için Protestan Kilisesi teşkil etmişlerdi. Osmanlı Nesturilerinin yaşadığı Hakkâri bölgesinde ise Nesturilere Amerikan kültürünü ve kendi politikalarını yavaş yavaş geliştirme sorumluluğunu

¹⁷² Asahel Grant, *The Nestorians or The Lost Tribes*, A. Spottiswoode Press. London, ;1844, s. 3 , http://www.academia.edu/3507508/Asahel_Grant_ve_Nasturi_Misyonu (Erişim Tarihi: 13.02.2015)

¹⁷³ a.g.m., s. 3

¹⁷⁴ Gabriele Yonan, *Asur Soykırımı: Unutulan Bir Holocaust*, çev. Erol Sever, İstanbul: Pencere Yay., 1999, s. 40

aşlamak istediler. Protestan Kilisesi kurmamışlarsa da İncili vaaz ettiler ve onları Protestanlaştırmaya çalıştılar. Nitekim onlar, Nesturileri kendi mezheplerine çekmeye çalışmaları nedeniyle Nesturiler arasında hoşnutsuzluklara sebep oldular¹⁷⁵.

4.4.2. Nesturiler Üzerine İngiliz Misyonerlik Faaliyetleri

Nesturilere yönelik İngiliz misyonerlik heyetinin oluşturulmasından önce, onların yerleşik olduğu bölgelere İngiliz bilim adamları, gezgin, diplomat ve subaylarının yoğun ziyaretleri gerçekleşti. İngilizlerin Nesturiler arasındaki faaliyetlerine başlaması, 1838’de “Christian Knowledge Society”nin Misyoner Ainsworth ve Musul Konsolos Yardımcısı C.A. Rassam’ı bölgedeki Hıristiyanlarla ilgili araştırma yapmak üzere göndermesiyle oldu¹⁷⁶.

1842 sonbaharında Kürtlerle Nesturiler arasındaki gerginliğin zirveye çıktığı bir sırada Nesturi Patriğini ziyaret eden İngiliz misyoneri Badger, Nesturileri sadece Kürtlerden değil, aynı zamanda Amerikalı misyonerlerden de tecrit etmeyi başarmıştır. Badger, patriğe yalnız Osmanlı hükümetiyle ve Osmanlıların Batılı müttefikleriyle ilişki içinde olması tavsiyesinde ve meydana gelmesi muhtemel olaylar hakkında uyarılarda bulunmuştur. Bu sözlerle Nesturilerin Kürtlerle ilişkilerini kesmesini ima etmiştir. Bu nedenle Nesturi Patriğinin, Badger’i konağında ağırladığı bir sırada gelen Bedirhan Bey’in iki elçisinin kendisiyle görüşme taleplerini kabul etmemesi şaşırtıcı değildir. Zaten Bedirhan Bey’in elçileri Patriğin kendilerini kabul etmemesini, onun yanında İngiliz misyoner Badger’in bulunmasıyla açıklamışlardır. Elçilerden Berçul, 1843 yılındaki Nesturi-Kürt çatışmasından bir yıl sonra karşılaştığı iki misyonerle konuşmasında, Badger’in Bedirhan Bey’in mektubunun içeriğini anladığını ve Nesturi Patriğini, Kürt Miri’yle anlaşma yapmaması gerektiğine ve her durumda İngiltere’nin yardım göndereceğine

¹⁷⁵ Yonan, a.g.e., s. 50

¹⁷⁶ Yonca Anzerlioğlu, Nesturiler, Ankara: Tamga Yay., 2000, s. 53

inandırıldığını iddia etmiştir. Badger bu durumu kendi kitabında doğrulamış, ama olayları kısmen değişik yorumlamıştır. Badger'e göre Kürt elçileri karşılayan Patrik, kendisini parmağıyla göstererek, bu sebeple anlaşma yapmak istemediğini bildirmiştir. Badger patriğin kendisini göstermesiyle, o sırada başında Türk fesi olduğundan dolayı Türklerin kastedildiğini iddia ederken, Kürt elçiler, Badger'in gösterilmesiyle bu toprakların artık İngilizlere ait olduğunun kastedildiğini iddia etmişlerdir¹⁷⁷.

4.4.3. Nesturiler Üzerine Rus Misyonerlik Faaliyetleri

Rus-Nesturi ilişkilerinin başlaması, daha önceki devletlerin mensuplarından farklı olarak Nesturilerden geldi. Rus ordularının Kafkasya cephesinde gerçekleştirdiği bir dizi başarılı operasyonunun ardından meydana gelen 1804–1813 İran-Rus ve 1807–1812 Osmanlı-Rus savaşları sırasında Batı Kafkasya'nın Hıristiyan halkları gibi Nesturiler de Rusya'ya sempati beslemeye başladılar ve bakışlarını kuzeye çevirdiler. O dönemin Nesturi Patriği, 1810 yılında Tiflis'teki Rus Generali Tormasov'a bir mektup gönderdi. Mektubunda, cemaatinin Rusya'nın himayesine girmeye hazır olduğundan bahsetmekteydi. Rusya'nın, bütün Doğu Hıristiyanlığının savunucusu olarak sahneye çıkması Nesturileri ümitlendirdi. Rusya'nın Osmanlı topraklarına yönelik emelleri Nesturilerin umutlarını kuvvetlendiren başka bir etkendi. Bu gelişmeler üzerine Nesturiler, Rusların silah zoruyla kendilerini Osmanlı ve İran hâkimiyetinden kurtaracağını düşündüler. Bu nedenle Nesturiler, XIX. yüzyılda Rusya'ya ard arda çağrıda bulundular. Hatta 1827 yılı gibi erken bir tarihte bir kısım Nesturi aile sınırı geçerek Rusya'ya iltica etti¹⁷⁸.

Bir kısım Nesturi 1887'de Rus Çarına gönderdikleri mektup ile Urmiye kentindeki Nesturilerin Rus Ortodoks mezhebine geçme isteklerini ve Urmiye kentine bir Rus

¹⁷⁷ Yonan, a.g.e., s. 47

¹⁷⁸ a.g.e., s. 34

başkonsolosu tayin edilmesi arzularını belirttiler. Ama onların bu isteği dokuz yıl kadar sonra gerçekleşecektir. Rus sinodunun dini temsilcilerinden oluşan bir heyeti 1896 yılında Nesturiler üzerine çalışmalar yapmak amacıyla İran'a gönderme kararı almasıyla Rus Ortodoks misyonerlik faaliyetleri başlayacaktır. On dört ruhbandan oluşan bir Nesturi kafilesinin İran'da Kürtler tarafından katledilmesi ve bunun hemen akabinde yapılan politik gösteriler, Nesturilerin kendilerini himaye edecek bir güce gereksinimlerinin arttığını göstermekteydi¹⁷⁹.

XIX. yüzyılın sonlarında Rusya topraklarında Rus Ortodoks Kilisesine bağlı bir kısım Nesturi halkın yanı sıra Nesturi papazlar da mevcuttu. Bu papazlardan Koilassarlı Şamun, Viktor Mahiloviç isimli bir Rus papazla birlikte terk etmiş olduğu İran topraklarına Rus Ortodoks Kilisesinin bir misyoneri olarak geri döndü. Gavilan'da 10.000 Nesturi tarafından sevinçle karşılanan iki Ortodoks misyoner papaz, piskopos Mar Yonan'ı makamında ziyaret ettiler¹⁸⁰.

Köy köy dolaşarak ruhbanlarla ve halkla görüştüler. Rus Ortodoks Kilisesine katılmaları konusunda Nesturilerle bir ön anlaşma imzalamayı başardılar. Bu durum yeni kurulan Rus Ortodoks Misyonu için çok iyi bir sonuçtu. Çünkü Rus koruyuculuğu altına girmek isteyen Nesturiler tereddütsüz imza attılar. Arkasından Sepurgan Piskoposu Mar Yonan, Mart 1898'de birkaç papazla birlikte gittiği Petrogat'ta Aleksandr Nevski Kilisesindeki mecliste İran'daki Nesturiler adına Rus Ortodoks Kilisesiyle birleşme yemini etti. Yani Rus Ortodoks Kilisesine giriş belgesini imzalayarak meseleye son noktayı koymuş oldu. Anlaşmanın imzalanması ve bir grup İranlı Nesturi'nin Rus Ortodoks Kilisesine katılması münasebetiyle bir gün sonra Petersburg'taki Alexandr Nevski garında büyük bir tören düzenlendi. Böylece, 9.000 civarında Nesturi Rus Ortodoks Kilisesine katılmış oldu. Mar Yonan, Rusya'dan Nisan 1898'de bir Ortodoks piskoposu olarak geri döndü. Rus Ortodoks Kilisesinin bu zaferiyle Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin Urmiye'deki çalışma

¹⁷⁹ Yonan, a.g.e., s. 65

¹⁸⁰ a.g.e., s. 66

alanları daraldı. Hatta İngiliz misyonerler yavaş yavaş Urmiye'yi terk ederek İran'ın başka bölgelerinde bulunan Nesturilere yönelmeye başladılar¹⁸¹.

Diğer taraftan Rus Generali Matfiyef'in verdiği bilgilere göre Avrupalı büyük devletlerin temsilcileri, İran yönetiminden, ülkede anarşiye sebep oldukları gerekçesiyle Rus kuruluşlarının İran topraklarından çıkarılmasını istediler. Ayrıca İran'daki Nesturiler arasında faaliyet gösteren Alman, İngiliz, Fransız ve Amerikan misyonerler, rüşvet yoluyla İranlı yetkilileri Rus misyonerlerine karşı kışkırtmaya başladılar¹⁸².

Ortodoks misyonunun faaliyetleri Rusya hükümeti tarafından desteklendi. Rus diplomatlar İranlı yetkililerle temaslarda bulunarak, Ortodoks misyonerlere daha rahat bir çalışma ortamı sağladılar. Bu dönemde İran üzerinde etkin bir Rus nüfuzunun olması bu ortamın sağlanmasında etkiliydi. Nitekim Urmiye'de yaşamak için Tahran'daki yetkililerden yazı getirmeksizin İngiliz misyonerlerini topraklarına sokmayacağını açıklayan aynı İranlı yetkililer, çıkarmış olduğu kararnamelerle Rus misyonunu çalışmasına ortam hazırladılar. Hatta Rusya'nın Tebriz konsolosu Ortodoks misyonerler için ziyafet bile verdi. Ortodoks misyonunun faaliyetleri Rusya hükümeti tarafından desteklendi. Rus diplomatlar İranlı yetkililerle temaslarda bulunarak, Ortodoks misyonerlere daha rahat bir çalışma ortamı sağladılar. Bu dönemde İran üzerinde etkin bir Rus nüfuzunun olması bu ortamın sağlanmasında etkiliydi. Nitekim Urmiye'de yaşamak için Tahran'daki yetkililerden yazı getirmeksizin İngiliz misyonerlerini topraklarına sokmayacağını açıklayan aynı İranlı yetkililer, çıkarmış olduğu kararnamelerle Rus misyonunu çalışmasına ortam hazırladılar. Hatta Rusya'nın Tebriz konsolosu Ortodoks misyonerler için ziyafet bile verdi¹⁸³.

Kısa bir müddet sonra Rus Ortodoks Kilisesi İran'a gönderdiği misyonerleri vasıtasıyla Urmiye şehrinde "Kyryl ve Method Kardeşliği" isimli misyonunu kurdu.

¹⁸¹ Yonan, a.g.e., s. 66

¹⁸² a.g.e., s. 66-68

¹⁸³ a.g.e., s. 66-68

Rus misyonu burada inşa ettirmiş olduğu büyük bir misyon binasının yanına bir okul ve büyük bir kilise yaptırdı¹⁸⁴.

Kısa bir müddet sonra Rus Ortodoks Kilisesi İran'a gönderdiği misyonerleri vasıtasıyla Urmiye şehrinde "Kyryl ve Method Kardeşliği" isimli misyonunu kurdu. Rus misyonu burada inşa ettirmiş olduğu büyük bir misyon binasının yanına bir okul ve büyük bir kilise yaptırdı¹⁸⁵.

¹⁸⁴ Yonan, a.g.e., s. 66-68

¹⁸⁵ a.g.e., s. 66-68

BEŞİNCİ BÖLÜM

NESTURİ İSYANININ OLUŞUMU VE SÖNDÜRÜLMESİ

5.1. Osmanlı Döneminde Nesturiler

Nesturilerin büyük bir kısmı, Timur'un istilalarını takiben Hakkâri ve çevresinde dağlık yerlere sıkışıp kalmıştı. Onlar sığındıkları bu ıssız yerlerde XVI. yüzyıla kadar yaşadılar. Yaşadıkları bölgelerin Osmanlı Devleti'nin eline geçmesiyle birlikte yavaş yavaş dağlardan inmeye başladılar¹⁸⁶.

Nesturiler, Osmanlı yönetimine ilk girdiklerinde diğer Ortodoks din grupları gibi Ermeni Milleti kategorisine dâhil edildiler. Gayri Müslim cemaatlere ait defterlerde, devlet karşısında Nesturilerden sorumlu olan kişiden, patrik olarak değil de, Osmanlıca lügatlerde Ermeni piskoposu olarak tanımlanan “marhasa” ya da “muraḥhasa” olarak belirtilmesi, bu görüşü desteklemektedir. Ama Nesturilerin Ermeni Milleti içerisinde sayılmaları kâğıt üzerinde olmaktan ileri gitmedi. Nesturiler, 1864 yılında Ermenilerden ayrı bir millet olarak tanınmak için girişimlerde bulundularsa da istediklerini elde edemediler¹⁸⁷.

XIX. yüzyılda himayelerine almak için birbirleriyle cebir mücadelesine giren İngilizler ile Ruslar, Ermeni milletiyle Nesturilerin saf birliği yapmalarını istemekteydiler. Onların gayretine rağmen iki Doğu Hıristiyan millet arasında bir birliktelik sağlanamadı. Hatta Ermeniler ihtilalci örgütlerine katılmadıkları için Nesturilere düşmanlık gösterdiler; kiliselerini yıktılar, bir kısım Nesturi'yi

¹⁸⁶ Sonyel, a.g.e., s. 19

¹⁸⁷ Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara: Aydın Kitabevi, 1998, s. 684

öldürdüler. Nesturilerin Ermenilere yakınlık göstermemesinde, onların fikir bazında olmasa da henüz fiilen devlete bağlılıkları en büyük etkendi¹⁸⁸.

Nesturi halkının en yakın komşuları Kürtlerdi. Nesturiler ve Kürtler birbirlerinden ayrı köylerde yaşamakta iken, kentlerde karışmaktaydılar. Her iki millet de çoğunlukla aşiretler şeklinde yaşamlarını sürdürmekteydiler. Kürt kabileler arasında olduğu gibi Nesturi kabileler arasında da kavga eksik olmamaktaydı. Bu durum, aşiretler ve onlara bağlı alt örgütlenmeler arasında sosyal birlik olmamasından kaynaklanmaktaydı¹⁸⁹.

Nesturiler, XVI. yüzyıldan beri Katolik misyonerlerden oldukça zarar görmüşlerdi. Ama onların faaliyetleri Kürtlerle Nesturilerin aralarındaki ilişkilere zarar vermemişti. Çünkü Katolik misyonerler o zamanlar rakipsizdiler ve Nesturilere politik destek vaat etmemişlerdi. Gayet dostane bir şekilde seyreden Nesturilerin Kürtlerle olan ilişkileri, Protestan misyonerlerin gelmesiyle 1840'larda bozulmaya başladı. Çünkü misyonerler Müslümanlara karşı Nesturilere eğitim ve sosyal yardım boyutlarını aşan politik yardım vaatlerinde bulunmuşlardı. Üçüncü bölümde geniş olarak yer verilmiş olan misyonerlik faaliyetleri, süreklilik arz eden Kürt-Nesturi çatışmalarına sebep olduğu gibi, Nesturileri Osmanlı Devleti'ne isyana kadar götürdü¹⁹⁰.

Hem Osmanlı yönetiminden hem de Kürtlerden daha özgür kalmaya hatta bağımsızlık hayalleri kurmaya başlayan Nesturilerle Kürtler arasındaki ilk ciddi çatışmalar, 1843 ve 1846 yıllarında gerçekleşti. Botan Beyi Bedirhan'ın bölgedeki hâkimiyetini sağlamlaştırmak amacıyla gerçekleştirdiği saldırılarda 20.000 civarında Nesturi hayatını kaybetti. Bu arada birkaç bin Nesturi, Kürtlerin saldırılarından canını kurtarabilmek için Osmanlı tarafından Rusya'nın Kafkasya topraklarına kaçtı.

¹⁸⁸ Öke, a.g.e., s. 187

¹⁸⁹ Yonan, a.g.e., s. 62

¹⁹⁰ Atiya, a.g.e., s. 209

Olay sonrasında Batılı büyük devletlerin Nesturiler nezdinde müdahaleleri görülmeye başladı¹⁹¹.

Başta İngiltere olmak üzere büyük devletlerin uyguladıkları baskı sebebiyle Osmanlı Devleti Kürt liderleri cezalandırmak zorunda kalmıştı. Bundan sonra Nesturi Patriği, korunmak ve destek istemek için büyük devletlere başvurmayı adet edinir oldu. Kürtlerle Nesturiler arasında oluşan uçurum bir daha kapanmamak üzere gittikçe büyüdü¹⁹².

Rusya çevirmiş olduğu birçok entrika sonucu Kürt ve Nesturiler arasındaki sürtüşmelerin artmasına zemin hazırlamaktaydı. Nesturileri Rus kuvvetlerine katılmaya ikna etmek için onlar üzerine Kürtleri kışkırtmaktaydı. Osmanlı-İran sınırı üzerinde bulunan Tergavar ve Mergevar bölgelerindeki Rus kışkırtması oldukça etkiliydi. Bir defasında da Rusya, Kürt saldırısı sebebiyle Urmiye'ye kaçan bir Nesturi köyünün halkını Kürtlere karşı silahlandırmıştı¹⁹³.

Misyonerlerle sıkı ilişkiler içerisinde olduğu görülen Nesturilerin, XIX. yüzyılda Osmanlı hükümeti tarafından çeşitli yollarla devlete kazandırılmasına ve bağlılıklarının artırılmasına çalışıldı. Önce patriğe hediyeler verildi. Maaş bağlandı. Nesturilerin meskûn oldukları yerin ortasında bir kaza merkezi tesis edildi ve kaymakamlık görevine 2.500 kuruş aylıkla patriğin yeğeni David Efendi atandı. Aynı zamanda nahiye müdürlerine maaş bağlandı. Ama bu teşvikler de Nesturilerin yabancılara karşı tavrını değiştirmeye yetmedi¹⁹⁴.

Ağustos 1914'te I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı hükümeti Nesturiler arasında Rus entrikalarının devam ettiğinin farkındaydı. Van valisi Tahsin Paşa 22 Ağustos 1914'te patriği şehre davet ederek kendisiyle görüştü. Tahsin Paşa ondan, savaşa girdiği takdirde Rusya'nın değil, Osmanlı safında yer almasını ya da en azından

¹⁹¹ Atiya, a.g.e., s. 314

¹⁹² a.g.e., s. 314

¹⁹³ Sonyel, a.g.e., s. 86-87

¹⁹⁴ Anzerlioğlu, a.g.e., s. 43

tarafsız kalmasını istedi. Osmanlı Devleti Van valisi aracılığıyla Patrik Benyamin'e çeşitli hediyeler göndererek Nesturilerin idari, mali, dini ve eğitim konusundaki her türlü şikâyetlerinin ele alınıp çözüleceğine dair güvence verdi. Ama Patrik kesin bir görüş bildirmeden Van'dan ayrıldı. Aynı zamanda, I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'nın Musul konsolosu da ajanları vasıtasıyla Nesturi Patriğini tarafsız kalması için ikna etmeye çalıştı. Karşılığında ise Osmanlı Devleti'ndeki bütün Nesturilerin güvenliğinin kesin olarak sağlanması garantisini verdi. Ancak bu teklif de Nesturi Patriği tarafından reddedildi. Patriğin amcası Nemrut Efendi'nin öncülüğündeki bir kısım Nesturi ise tarafsızlık politikası gütmekteydi. Patrik, hayallerini kurduğu bağımsızlık emellerini gerçekleştirebilmek için savaşın başlamasıyla birlikte faaliyete geçti. Önce kendisine muhalefet eden amcası Nemrut Efendi'yi öldürttü. Daha sonra da Rus kumandanıyla anlaştı ve 10 Mayıs 1915'te seferberlik ilan ederek Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanma başlattı. Ayaklanmanın liderliğini Osmanlı Devleti'nin bir temsilcisi, Urmiye fahri konsolosu olan Nesturi, Aga Petros üstlendi. Bu ayaklanmayla Van'ın Ruslar tarafından işgaline zemin hazırlayan Nesturiler, bazı Kürt aşiretleriyle de birleşerek Müslüman halka saldırdılar ve çeşitli katliamlar yaptılar. Ancak Rus ordularının geri çekilmesiyle çareyi İran'a kaçmakta buldular. Ama kaçarken de geçtikleri yerleri yakıp yıktılar, yağmaladılar ve buraların halklarını katlettiler¹⁹⁵.

Nesturiler, I. Dünya Savaşı öncesinde büyük güçlerin, özellikle 1890'lardan itibaren misyonerler, ajanlar ve konsolosların sayesinde birçok entrikalara katılmışlarsa da kendilerini yönetenlere karşı silahlanmamışlardı. Bu Nesturilerin ilk ve son ciddi başkaldırısıydı. Papaz John B. Panfil'e göre, "Nesturiler savaş öncesinde Güneydoğu Anadolu'nun tepeliklerinde oldukça mutlu yaşamaktaydılar. İki yüzyılı aşkın bir süredir ciddi bir sıkıntıları olmamıştı. Müslüman kabileler tarafından etrafları çevrilmiş olmalarına rağmen, Avrupalıların bu bölgeye gelişinden önce bu Müslümanlar onlara karşı oldukça arkadaşça davranmışlardı." I. Dünya Savaşı'nda Nesturilerin komutanlığını üstlenen Aga Petros ise "1914'ün başlarında her şey çok sakindi ve biz mutluyduk" şeklinde yorum getirerek üzüntüsünü ve pişmanlıklarını

¹⁹⁵ Öke, a.g.e., s. 187

ifade etmişti. Ancak son pişmanlık fayda vermeyecekti. Çünkü bağımsızlık için I. Dünya Savaşı'nı büyük bir fırsat olarak değerlendiren Nesturiler, terk ettikleri topraklara bir daha geri dönemeyeceklerdi¹⁹⁶.

5.2. Musul ve Kürt Meselesi

Nesturilerdeki aşiret yapısı ve aşiret reisi gibi kavramların Kürtlerle benzerlik göstermesinin yanı sıra bazı masal ve şarkıların ortak olduğu ve diller arasında kelime alış verişi olduğu gerekçeleriyle Nesturiler, Kürtlerle benzerliklerine vurgu yapmak anlamında, “Dağlı Hıristiyanlar” olarak da anılmaktadır¹⁹⁷.

Hatta bu benzerliği vurgulamak için iki toplum arasında sadece “Bir saç kılı kadar ayırım olduğu” söylenmektedir¹⁹⁸.

Yine kabil bir anlatıma göre Kürtlerin, Ermenilerle Nesturileri karşılaştırırken “Nesturilerle aralarında kıl payı bir fark olduğunu, buna karşılık Ermenilerle aralarında koca bir dağ silsilesi olduğunu” söyledikleri ifade edilmektedir¹⁹⁹.

Yöredeki bazı törenlerde Kürt Beyi ve Nesturi Patrik'inin yan yana oturdukları, aşiret reisinin herhangi bir nedenle Payitahta gitmesi gerektiğinde obasını, hatta haremını Patrik'e emanet ettiği de ifade edilmektedir. Bunu, tersinden yorumlamak da mümkün olabilir: Egemenlik alanını, bu alana saldırması en muhtemel kişiye emanet ederek bir nevi ön tedbir de alınmış olabilir²⁰⁰.

¹⁹⁶ Sonyel, a.g.e., s. 84-92

¹⁹⁷ Nikitine, 2010, s. 53, akt. Abdurrahman Yılmaz, XX. Yüzyılın Başında Nasturiler: Kültürleri Kürtler ve Merkezi Otorite ile İlişkiler, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/5 Spring 2013*, s. 234

¹⁹⁸ Wigram, 2004, s.328-329, akt.Yılmaz, a.g.m., s. 234

¹⁹⁹ Atiya, a.g.e., s. 313

²⁰⁰ Öke, a.g.e., s. 243

Kabil şekilde, Patrik'in Nesturiler kadar Kürtler tarafından da sayıldığı Kürt ve Nesturi aşiretleri arasındaki sorunları çözmede, aşiretleri barıştırmada etkili olduğu belirtilmektedir²⁰¹. Kürt ve Nesturilerin ilişkilerinin şekil değiştirmeye başlaması, gerginliklerin kanlı çatışmalara dönmesi, misyonerlik faaliyetlerinin başladığı 19.yüzyıla rastlamaktadır²⁰².

Atiya'ya göre:

—Batılı misyonerlerin Nesturiler arasındaki çalışmalarının yol açtığı politik gelişmeler, (Nesturiler için) sonun başlangıcı oldu. Bu misyonerler gelmeden önce Nesturiler kendileri kadar ilkel Kürt komşularıyla nispeten olaysız bir yaşam sürdürmüşlerdir. Din, gelenek ve aile hayatındaki farklılıklara rağmen Nesturi ile Kürt dış görünüşü açısından hemen hemen aynıydı²⁰³.

Musul Vilayeti'nin toplam nüfusunun etnik olarak %55-60'ını Kürtlerin oluşturduğu ve Kürtlerin, Musul'un kuzey ve doğu bölgesinde yoğun olarak yaşadıklarından hareketle, Musul petrollerine sahip olmak isteyen bölge dışı güçlerin, Musul meselesini, etnografik ve demografik faktörleri esas alarak Kürt meselesiyle birlikte değerlendirdiğini görmekteyiz²⁰⁴.

İngiltere'nin Kürdistan politikası Arnold J.Toynbee ve Mark Sykes'in görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Savaşın son günlerinde Toynbee tarafından öne sürülen tezde, Mezopotamya'da İngiltere denetiminde kurulacak bir Arap Devleti'nin güvenliği için tıpkı Hindistan'ın kuzeybatı bölgesinde kurulan Afganistan örneğinde olduğu gibi bir tampon devlet yani İngiltere koruması altında özerk bir Kürt Devleti kurulmalıdır. Toynbee, Kürt Devleti'nin sınırlarını Küçük Zap suyunun güneyinden başlayarak, kurulması öngörülen Ermeni Devleti'nin güney sınırına kadar uzanacak bölge olarak tanımlanmaktadır. Sykes ise; Mezopotamya'da kurulacak bir Arap

²⁰¹ Wigram, 2004, s. 328-329, akt.Yılmaz, a.g.m., s. 235

²⁰² Yılmaz, a.g.m., s. 235

²⁰³ Atiya, a.g.e., s. 312

²⁰⁴ Kaymaz, a.g.e., s. 28

Devleti'nin güvenliğinden ziyade, Ermenistan Devleti'nin kurulabilmesi için özerk bir Kürt Devleti'nin gerekliliğine inanmaktadır²⁰⁵.

İngiltere, özerk Kürdistan projesini, kurulması öngörülen Ermeni Devleti ile birlikte değerlendirmiş ve bu politikası bölgede etkin olmak isteyen Fransa ve Rusya ile arasında çatışma alanı yaratmıştır. İngiltere, Mezopotamya ve Kürdistan'a sahip olacak gücün aynı olması gerektiği; bir başka gücün bölgede üstünlük kurmasına izin verilmemesi görüşündedir. İngiltere kurulacak Kürt devletinde doğrudan egemenlik kurmak yerine koruması altında bir aşiretler konfederasyonu sistemini oluşturarak, dağlık arazideki aşiretlere müdahale etmekten kaçınmayı, petrol ve doğal kaynakların yer aldığı alçak bölgeleri denetim almayı uygun bulmuştur²⁰⁶.

İngiliz yönetimi özerk bir Kürdistan devleti kurulmasında hem fikir olmakla beraber; “köşeleri belli olmuş bir Kürt politikası doğurabilecek monolitik bir karar verme mekanizmasını” oluşturamamıştır²⁰⁷.

İngiltere, Irak'tan ayrı, bağımsız bir Kürdistan projesinden 1921 yılı itibarıyla vazgeçmiştir. İngiltere'nin bu kararı almasını belirleyen dinamikler; petrol ve petrolün denetimini uzun vadede kolaylaştıracak, Irak'la birlikte değerlendirilecek Kürt meselesidir. İngiltere'ye göre, Irak'taki Kürt bölgesini, Irak'ın denetimi dışında bırakmak, Kemalistlerin bu bölgeye yerleşmesine neden olabilir ve bu da Musul'daki petrol alanlarını tehlikeye sokabilirdi. Kürt bölgesi olan Musul'u Irak'tan ayırmak, Bölgedeki Arap milliyetçiliğini tırmandırabilirdi. Ayrıca Türkiye ve İran'ın kabul etmeyeceği bu düzenleme, Irak'taki etnik ve inanç farklılıkları dikkate alındığında uygulanması mümkün görünmüyordu. Musul Vilayeti'ndeki Kürt bölgelerinin ayrılması, İngiliz mandası sona erdiğinde Irak'ın savunulmasını güçleştirebilirdi. O halde, Kürtlerin, Irak içinde sürekli bir sorun kaynağı olarak yaşaması İngiltere'nin

²⁰⁵ Kaymaz, a.g.e., s. 93

²⁰⁶ a.g.e., s. 96

²⁰⁷ Öke, a.g.e., s. 312

gerek Irak'a gerekse Ortadoğu'ya müdahalesinin meşru zeminini oluşturabilir ve petrolün kontrolünde üstünlük sağlayabilirdi²⁰⁸.

İngiltere, Musul meselesi istediği yönde çözüme kavuşana kadar gerek Lozan Konferansı öncesinde gerekse konferans sürecinde Kürt aşiret liderlerini, Türkiye'ye karşı isyan ve kargaşa çıkarması yönünde teşvik etmiş ve desteklemiş, Türkiye de bu faaliyetlere karşı gerek sınırdaki gerekse sınır ötesi harekâtlarla karşılık vermiştir²⁰⁹.

Lozan Konferansı sürecinde İngiltere'nin Kürt politikası, Musul meselesiyle birlikte yürütülmüş, "özellikle" Kürt meselesi konferansta ele alınmamış ve Musul sorunun bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Konferansta, İngiltere, Kürt meselesini Musul'un toprak bütünlüğü çerçevesinde ele almış; bölgedeki Kürt nüfusunun yoğunluğuna dikkati çekerek "Müslüman azınlık" ortaya atmışlardır²¹⁰.

Lozan Konferansı'nda Musul meselesinde çözüm elde edilememiş ve Musul, Lozan dışında bırakılmıştır. Lozan Antlaşması'nda, Kürtlere özerklik verilmesi ve Kürdistan kurulması konuları yer almamıştır. Kimi kaynaklarda bu durum, Türkiye'nin Batıyla ilişkilerinde Kürt konusunun sadece fiili değil, aynı zamanda resmen gündemden çıkarıldığı şeklinde yorumlanmakla beraber Kürt meselesi devam etmiştir²¹¹.

Alt komisyona havale edilen azınlıklar meselesi burada da çözümlenememiştir. Türk heyeti dışarıda olan Nesturilerin tekrar Türkiye'ye dönmeleri teklifini kabul etmiyordu. 6 Ocak 1923 tarihli oturumda Montagna, Ermeni sorunu ile ilgili bir konuşma yaptıktan sonra sözü Süryanilere ve Nesturilere getirmiş ve onlarla ilgili olarak bu halkı özel bir bölgede toplamanın gerekli olduğunu ve onlara Türk

²⁰⁸ Kaymaz, a.g.e., s. 156-157

²⁰⁹ a.g.e., s. 469

²¹⁰ a.g.e., s. 269

²¹¹ a.g.e., s. 279

hükümetinin koruyuculuğu altında barış içinde yaşama olanağının verilmesi gerektiğini belirtmiştir²¹².

İngiliz delege Sir Hurace Rumbold da “Savaştan önce *Mardin, Diyarbakır ve Türk-İran sınırı arasında dağılmış kentlerde ve kasabalarda*, özellikle *Çölemerik* dolaylarındaki dağlarda ve bu sınırın ötesinde İran’da yaşayan bu gözü pek küçük halk, savaş sırasında çok acılar çekmiş, ağır kayıplar pahasına her yana dağılmıştır. Bunların binlercesi şimdi Kafkasya’da ve Güney Rusya’da bulunmaktadır; onlar da dışarıdan ve özellikle Yakın Doğu Yardım Komitesi’nden sağladıkları yardımlardan başka bir şeyleri olmaksızın eğreti bir hayat sürmektedirler. Bunlardan kimileri sayıları azalmış olarak Mardin bölgesinde, kimileri İstanbul’da ya da uzaklarda, ABD’de yaşamaktadırlar; ama Asuri-Keldanilerin büyük çoğunluğu savaştan önce Türkiye ve İran sınırları üzerinde yaşarken şimdi Irak’ta İngiliz mandası altında bulunmaktadır. Bunlardan 60.000’den çoğu Dicle’nin doğusunda Erbil dolaylarında en büyükleri El Köşk (El Kosh) ve Tal Hayf (Tal Kaif) olan bakımlı kasabalarda ve Dahuk ve İmadiye bölgelerinde yaşamaktadırlar. İngiliz hükümeti bu mutsuz halkı her zaman yaşamaya alışmış oldukları dağlarda kendilerine bir barınak bulunduruluncaya kadar beslemek ve barındırmak için 4 milyon İngiliz Sterlininden çok harcamıştır. Bu gözü pek halkın büyük çoğunluğunun Irak’ta İngiliz mandası ve Milletler Cemiyeti’nin koruyuculuğu altında kalacakları beklenebilir; ama bir takımı da Irak’tan Türkiye’ye daha doğrusu Çölemerik dolaylarındaki yuvalarına dönmek isteyeceklerdir. Kimileri de İran’dan ya da Kafkasya’dan dönmek isteyeceklerdir. Türk hükümetinin onların geri dönüşlerini kolaylaştıracağını ve kendi dilleriyle okullarını yaşatabilmeleri, aile gelenekleriyle kişisel geleneklerini sürdürebilmeleri, dinlerinin gereklerini yerine getirebilmeleri ve Türkiye’nin yurttaşları olarak huzur içinde yaşayabilmeleri için gerekli bütün güvenceleri vereceğini umarak Türk temsilci heyetine bütün bu insanlar adına çağrıda bulunmaktayız.” demiştir²¹³.

²¹² Meray, a.g.e., s. 275

²¹³ a.g.e., s. 275-280

İngiltere, Mezopotamya petrollerine yönelik politikasına paralel olarak, Büyük Zap Nehri'nin kuzeyinde Hıristiyan unsurlardan oluşan, tıpkı Lübnan gibi bir devlet oluşturarak bölgedeki denetimini sağlamlaştırmak istemişti. İngiltere, 37–38. paraleller arasında; Botan Çayı'nın güneyini ve doğusunu kapsayan, Hakkâri'yi içine alan bölgeyi Asurîler yurdu olarak tanımlamaktadır²¹⁴.

Aralarından birlik ve beraberlik duygusu olmayan Hıristiyan sığınmacıların ekonomik maliyeti İngiltere'nin politikasını değiştirmesine neden olmuştur. İngiltere kurtulmak istediği Hıristiyan sığınmacıları 1918–1922 yılları arasında “yerleştirme” ve “hayatlarını kurtarma” politikası çerçevesinde, 20-25 bin kadarını Musul Vilayeti'nin kuzeyine ve Hakkâri'ye yerleştirmiş, geri kalanların çoğu Kürt saldırıları ve kötü hayat şartları yüzünden ölmüştür²¹⁵.

Nesturiler Musul meselesinde yeniden gündeme gelmişlerdir. Lozan Konferansı'nda Musul meselesi Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nun 23 Ocak 1923 tarihli oturumunun gündemine alınmıştır. Türkiye Musul'un Türkiye'de kalmasının gerekliliğini savunarak bunu etnografik, siyasi, tarihi, coğrafi ve ekonomik, askeri ve stratejik nedenler olmak üzere beş temel nedene dayandırmıştır. Türk görüşüne göre Musul halkının beşte dördünden çoğunu Türkler ve Kürtler oluşturmaktadır. Ayrıca İngiltere'nin iddia ettiği gibi Türklerle Kürtlerin aynı soydan gelmedikleri fikrini de Türk tarafı kesinlikle reddetmiştir. Bölgede bulunan Hıristiyanlar ise Nesturiler, Asuriler ve Keldanilerdir. Türk görüşüne göre Nesturiler, Çarlık Rusyası ordularının Van vilayetini istilası sırasında yüzyıllardır yanlarında huzur içinde yaşadıkları Müslüman yurttaşlara karşı öylesine haince ve kıyıcı olarak davranmışlardır ki, Rusların geri çekilişinde onlarla gitmek zorunluluğunu duymuşlardır. Keldanilere ve özellikle de Diyarbakır vilayetindeki Süryanilere gelince bunlar, dıştan yapılan kışkırtmalara hiçbir zaman kapılmadan Türk yurttaşlarıyla tam bir anlaşma içinde yaşamaktaydılar²¹⁶.

²¹⁴ Kaymaz, a.g.e., s. 178

²¹⁵ a.g.e., s. 178

²¹⁶ Meray, a.g.e., s. 245

Lozan'da Türk görüşüne göre Musul 11 yy. boyunca aralıksız şekilde Türkiye hâkimiyetinde kalmıştır. Coğrafi olarak Musul iklim ve öteki koşullar bakımından Anadolu'ya eş bir görünümde-dir. Akdeniz limanlarına ve Anadolu'ya bağlıdır²¹⁷.

Nesturilerin nerelere göç edebilecekleri konusunda bir araştırma yaptıran Sömürgeler Bakanlığı'na gelen cevap Nesturilerin artık Musul'da yaşamak istemedikleri yönündedir. Bununla birlikte Kanada ve Avustralya'nın Nesturileri istemediğini, Meksika, Arjantin ya da Arnavutluk'ta iskân edilebileceklerini düşünen İngiltere, göçe müsaade etmenin Türklere karşı o bölgeden İngiltere'nin vazgeçtiği intibamı vereceği düşüncesiyle Nesturilerin Musul coğrafyasından çıkarılmalarından vazgeçmiştir. Ayrıca İngiltere'nin, Nesturilerin göçüne para ayırmak istemediği de görülmektedir. Irak'taki İngiliz işgal yönetimi de Nesturilerin tümünden sınır dışı edilmelerine karşıydı. Çünkü Nesturiler, İngilizler için Irak'taki en önemli vurucu güç unsurlarıydı²¹⁸.

Bu itibarla İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın önünde iki alternatif bulunmaktaydı. Ya Nesturilerin Hakkâri'ye yerleştirilmeleri için Türkler ikna edilecek ya da Nesturiler, Irak'ta iskân edilip İngiliz himayesine alınacaktır. Curzon, Sömürgeler Bakanlığı'na yazdığı yazıda Nesturileri göç ettirecek paraları olmadığını, onları daha ucuza Türkiye'ye yerleştirebileceklerini, bu işleme derhal başlanıp Türklerin bir oldubitti ile karşı karşıya bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Eğer Türkler ikna edilemezse Faysal, Nesturilerin Irak'ın savunması için bulunmaz savaşçılar olduğuna inandırılacaktı²¹⁹.

Lozan sonrasında Musul meselesinin görüşüldüğü Haliç Konferansı'nda İngiltere, Asurîlere yurt olarak verilmesi için Hakkâri Vilayetine ait 3.500 km² alanın Irak'a bırakılmasını istemiştir.²²⁰

²¹⁷ Meray, a.g.e., s. 350

²¹⁸ Kaymaz, a.g.e., s. 339

²¹⁹ Öke, a.g.e., s. 116-117

²²⁰ Kaymaz, a.g.e., s. 355

Türkiye bu isteği, Asurîlerin nüfus olarak azınlıkta olduğu ve Türk yönetimine karşı silahlı ayaklanmalarını göstererek reddetmiştir. Haliç Konferansı'nda Musul meselesi, taraflar arasında bir çözüme kavuşmamış ve İngiltere'nin sorunu Milletler Cemiyeti'ne taşındığı günün ertesinde, 7 Ağustos 1924'te, Hakkâri bölgesinde Nesturi İsyanı meydana gelmiştir²²¹.

İngiltere, Musul meselesini faydaları doğrultusunda çözümlenmek için hukuksal süreçten ve ikili görüşmelerin sağlayacağı uzlaşından uzak bir tutumla, bölge halklarını Türkiye aleyhinde isyana sevk etmiştir. İngiliz propagandasıyla ve Kürtlerin de desteğiyle Nesturiler, 7 Ağustos 1924 tarihinde Hakkâri Valisini kaçırmışlardır. Türkiye, isyanın çıkması üzerine iki ay önce aldığı Nesturileri tasfiye etme operasyonuna başlamıştır²²².

Nesturilerin, Türk topraklarına saldırılarının devam etmesi üzerine Türk hükümeti, sınır ihlallerini Milletler Cemiyeti nezdinde protesto etmiştir. İngiltere, Türkiye'nin sınır bölgesinde Hıristiyanları sistematik biçimde temizlediği görüşünü öne sürerek protestoya karşılık vermiş ve bölgede inceleme yapılmasını istemiştir²²³.

Bu sırada İngiltere de boş durmuyordu. İngilizler, Birinci Dünya Savaşı'nda yaptıkları gibi Nesturilere her türlü destek sözü vermişlerdir. Hatta Mister Lloyd adlı bir İngiliz memuru Çal nahiyesine gelerek Nesturileri kışkırtmaya çalışmış ve Türkiye Hükümeti'nin bazı uygulamalarına itiraz etmek gibi garip tavırlarda bulunmuştur. İngilizler vermeye çalıştıkları bu desteklerin sonuçlarını kısa sürede almış harekâtın başladığı günlerde ordu içinde huzursuzluklar meydana gelmiştir. Beytüşşebap'ta bir yüzbaşı, bir teğmen beraberindeki erlerle beraber buldukları yerlerden ayrılarak firar etmişlerdir²²⁴.

²²¹ Kaymaz, a.g.e., s. 355-358

²²² a.g.e., s. 396

²²³ a.g.e., s. 521

²²⁴ Anzerlioğlu, a.g.e., s. 176

12 Eylül 1924'te başlayan operasyon sonucunda 24 Eylülde Nesturiler kaçmak zorunda kalmış ve 2 Ekimde operasyon sonlandırılmıştır. Nesturilerin bu ayaklanma hareketi esnasında İngiltere'yi en çok rahatsız eden nokta isyanın bu kadar çabuk bir şekilde bastırılmış olmasıdır. Yüzbaşı Lloyd'a göre Nesturiler, İngilizleri bir "Nesturi Devleti" kurmaya zorlamak adına bilinçli olarak böyle davranmışlardır. Dobbs ise eğer Lloyd'un bu tespiti doğru ise Nesturilerin İngiltere'nin tüm desteğini kaybedeceklerini onları bir bölgeye yerleştirme fikrinden ve bu konuda para harcamaktan vazgeçilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Ancak Irak'taki bu İngiliz yetkililerinin gözünden kaçan unsur; geçmişte Arap ve Kürtlere karşı başarılı olan Nesturilerin düzenli ordu birlikleri karşısında aynı başarıyı gösteremeyecek olmalarıydı. Küçük çaplı ayaklanmaları bastırmakla düzenli ve planlı ordularla mücadele etmenin aynı olmayacağı bir gerçektir. İngiltere'nin sergilediği bu tutumla artık Nesturileri gözden çıkartmak için bahaneler yaratmaya çalışıldığını söylemek yanlış olmasa gerekir²²⁵.

Musul bölgesinde Türkiye ve İngiltere arasında sınır çatışmalarının artması ve gerginliğe yol açması üzerine Cemiyet-i Akvam Konseyi, 27 Ekim 1924'te Brüksel'de olağanüstü toplanmaya karar vermiştir. Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam konseyinin tarafsız olarak bir karar vereceğine olan inancına karşılık konsey ertesi gün İngiliz yetkililerinin de bulunduğu gizli bir toplantı yapmış ve Türkiye'ye verilecek cevabı kararlaştırmıştır. Bu gizli görüşmede de İngiltere yine Nesturilerle ilgili olarak aynı görüşlerini dile getirmiştir. Türk hükümetinin Nesturi yerleşim bölgesine olan müdahalesini statüko ihlali olarak nitelemiştir. Sonuç olarak "Brüksel Hattı" geçici sınır olarak kabul edilmiştir. İngiltere'nin ise Nesturi tampon bölgesini kuramasa da amacına bir anlamda ulaştığı söylenebilir²²⁶.

Komisyon çalışmalarını yaparken İngiltere, komisyonu Nesturilerin geleceğinin bu sınır tespitine bağlı olduğuna inandırmaya çalışmıştır. Komisyon üyeleri bölgeyi terk ettikten sonra Musul halkına karşı tutumlarını sertleştiren İngiltere, Brüksel Hattı'na

²²⁵ Kaymaz, a.g.e., s. 403-404

²²⁶ a.g.e., s. 418-419

Nesturileri yığarak bunları silahlandırmış hatta onların önünü açmak maksadıyla bölgede yeniden bombalama faaliyetlerine girişmiştir. Komisyon Nesturilerle ilgili olarak en iyi çözümün Haliç Konferansı'nda Türkiye'nin teklif ettiği eski yerleşim yerlerine dönmeleri olacağını bildirmiş buna ek olarak da geçmişte faydalandıkları yerel özerkliğe sahip olmaları ve genel bir afa güvenliklerinin garanti edilmesi gerektiğini de belirtmiştir. Komisyon, Nesturilerin hangi devletin hâkimiyeti altında olurlarsa olsunlar kendi memurlarını aralarında tayin etmek hakkına sahip olarak ve onlardan patrikleri vasıtasıyla vergi almak koşuluyla bir dereceye kadar mahalli bir muhtariyet temin edilmesini istemiştir. Ayrıca komisyon Nesturilerin Musul'a yerleştirilmelerini kabul ediyordu. Bu durum yöre ahalisi içerisinde Türk aleyhtarı bir grubun daha monte edilmesi sonucunu doğurmaktaydı. Bu da komisyona Musul'un Türkiye'ye bırakılmaması için bir sebep sağlayacaktı. Zaten İngiltere'nin de istediği buydu. Aslında Londra'nın usta diplomatlarının Nesturi meselesini ortaya atma gayesi, bu bahane ile meseleyi farklı bir alana kaydırarak Musul meselesinin İngiltere lehine çözümüne olanak sağlamaktı²²⁷.

16 Kasım'da Musul'dan yazan General Laidoner, Hıristiyanların Türkler tarafından tehcir edildiği iddialarını kabul etmekle kalmamış aynı zamanda Türkiye'nin sınırdaki statükoyu bozmak suretiyle Brüksel Hattı'nın güneyine sarktığı ithamlarını da onaylamıştır²²⁸.

Nesturilerin durumuna ilişkin açıklama zaten 24 Ekim'de Ankara tarafından yapılmıştı. Ankara, Siah ve Ziyaret köyleri sakinlerinin ihtilafli araziye göç ettiklerini yalanlamıyordu. Ancak bu köylerin halkı dini liderlerinin de dâhil olduğu bir ihanet şebekesi oluşturmuşlardı. Nesturilerin çoğu devletlerine bağlılıklarını ifade etmişler ve bu müdahaleye engel olunmasını istemişlerdi. Hatta bazıları bizzat hükümete başvurarak bu hattın içerilere alınmalarını istemişlerdi. Yine de Ankara İngiltere'nin iddia ettiği gibi Gellikoyun/Gıllıgoyan bölgesindeki Nesturilerin yer

²²⁷ Öke, a.g.e., s. 165

²²⁸ a.g.e., s. 165-173

değiştirmelerini istememiştir. Bütün bu iyi niyetlerin üzerine generalin raporu Tevfik Rüştü Bey'in ifadesiyle Ankara'da büyük bir şaşkınlık yaratmıřtı²²⁹.

5 Haziran 1926'da Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri arasında yapılan Ankara Antlaşması ile Türkiye ve Irak arasındaki sınır küçük değişiklikler yapılmasına rağmen İngiltere'nin istediği biçimde çiziliyordu. Böylece Türkiye'nin güneydoğu sınırına son şekli verilerek Misak-ı Milli'den fedakârlık etmek pahasına da olsa Türkiye'nin İngiltere ile olan son büyük anlaşmazlığı ortadan kalkıyordu²³⁰.

Böylece Musul meselesi ile birlikte Nesturi meselesi de kapanmış oluyordu. İngiltere, "Nesturi yurdu" manevrasında başarılı olmuştur. Nesturileri yerleştirecek bir toprak elde edememiş olmasına rağmen onları kullanarak yapmış olduğu çeşitli oyunlarla Musul meselesinin aleyhimize çözümlenmesine olanak sağlamıştır. İngiltere, Nesturileri isyana teşvik ederek Türkiye'yi bir yandan bu konuyla meşgul ederken bir yandan da "Nesturi yurdu" projesini uygulamaya çalışmıştır. Bunu yaparken de Türk toprağı olan Hakkâri'yi Nesturiler için istemiş, daha sonra da adeta taviz verir gibi Türkiye'ye bırakmıřtır²³¹.

²²⁹ Öke, a.g.e., s. 165-173

²³⁰ a.g.e., s. 165-173

²³¹ a.g.e., s. 165-173

SONUÇ

Kapitalist ekonomi teorisine göre sermaye gereklidir. Kapitalizm sonucunda toplumlar ve toplumsal ilişkiler sermaye hegemonyasında değişime uğramıştır. Bu değişim sonucunda kapitalist toplum deyimi yıllar içinde türetilmiştir. Elbette bu değişime emperyal güçler de entegre olmuştur. Güçlerin güçsüzleri sömürge olarak görme anlayışının altında yatan nedende budur. Emperyalizm her ne kadar ince harflerden oluşmuş olsa da doğası gereği tarih boyunca savaflara ve soykırımlara sebep olmuştur. Emperyalist devletler tarih boyunca İslam yanlısı ve antiemperyalist toplumlarla savaşmışlar ve onlar için misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir.

Böylece temel karakteri kapitalizmle ortaya çıkan ve kapitalizmin yaşaması için kaçınılmaz olan emperyalizm faaliyetleri günümüze kadar ulaşmıştır. Emperyalizm, kapitalizmin gelişim tarihiyle birlikte değişen bir ekonomik ve politik bir süreç olarak günümüze kadar çeşitli isimlerle karşımıza çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni sömürgecilik olarak ifade edilmiş ve aynı sürecin devamında ise azgelişmişlik olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu açıklama, gelişmiş kapitalist-emperyalist ülkelerin, azgelişmiş ülkeleri sözde sanayileştirme kalkındırma amacıyla kurdukları ilişkileri yoğunlaştırmalarının sebebini açıklar. Bu nedenle, Birleşik Devletlerin ve diğer emperyalist ülkelerin temel amacı bu bölgelerin, sanayileşmelerine kesinlikle karşı çıkmak, sömürge ve yarı sömürge bölgelerde bütünleşmiş sanayi süreçleri ekonomilerinin ortaya çıkmasını engellemektir.

Musul gerçeği ise bu emperyal odakların ışığında gerçekleşmiştir. 1800'lü yılların sonlarına doğru, bölge, başta İngiltere, Fransa ve Rusya olmak üzere, emperyalist devletlerin Kürt toplumunu ajite etmeye yönelik politikalarına sahne olmaya başlamış ve bu maksatla bölgeye misyonerler, casuslar ve ajanlar gönderilmiştir. Bunun yanı sıra yine bu dönemde, Jön Türk hareketi içinde Avrupa'da eğitim gören sözde Kürt aydınları adı altında bir takım bölücü fikirler ve akımlar türemiştir. Fakat

1908 Devrimine kadar olan süre içerisinde, yani 19. yy. boyunca, milliyetçilik şuuru işleme çalışmaları birkaç örgüt ve dergiyi içeren bu çabalar büyük ölçüde etkisiz kalmıştır.

Musul krizinin en başta gelen sloganı “ne olursa olsun ama Türk olmasın” sloganıdır. İngilizlerin en başta savunduğu bu yaklaşım ile milletler cemiyetinin Lozan görüşmeleri sonucunda sunduğu raporda yazanlar ve Türk tarafının tezi şu şekildeydi;

Musul Vilayetinin merkezinde, yani bugünkü Musul’da yaşayan Arap nüfusunu 170663, Kürt nüfusunu 149820, Türk nüfusunu 14895, Hıristiyan, Yahudi, Yezidi ve diğerlerini 97000 civarında göstermiştir. Yani bu raporda bile, Musul’daki Kürt nüfusun oranı ancak % 34’dür. Yine Lozan görüşmeleri sırasında bugünkü Kuzey Irak’ın tamamını kapsayan o günkü Musul vilayetine dair verilen istatistiklerde, Türkiye Cumhuriyetine göre Kürt nüfus oranı %39, İngilizlere göre ise ancak %54’dür.

Orta Doğu’da Arap milliyetçiliğini uyandırmayı ve emperyalist İngiliz menfaatleri doğrultusunda son derece etkin olarak kullanmayı başaran İngiliz misyoner ve ajanlar ise, takip eden süreçte misyonlarını Amerika’ya devreden ve Orta Doğu’ya bugünkü şeklini veren asıl etkenler olarak anılmalıdır. İngilizler, bu dönemde Hindistan Bakanlığı’nın komutasındaki bir casus, misyoner ve ajanlar ordusuyla bölgede çok daha etkin bir faaliyet göstermişler, Ermeniler ile Kürtler arasında götüktikleri denge politikasına ve Kürt hareketine karşı çoğu zaman muğlak kalan yaklaşımlarına rağmen, bugünkü Kürt siyasal varlığının temellerini atmışlardır.

Bilhassa Birinci Dünya Savaşı öncesi ve esnasında, 20. yy.nın yeni sömürgeciliğinin omurgasını manda sisteminde bulan İngiliz emperyalizmi, Doğu ve Batı Türklüğü arasında insandan bir duvar oluşturmak amacıyla Kafkasya’da bir Ermenistan kurmak istemiş, Araplarla Türkler arasında da dostluğunu kazanacağı bir tampon bölge oluşturmak amacıyla bir Kürt Devleti arzu etmiştir. Fakat Kürtler konusunda, gerek Ermeni istekleriyle olan örtüşmeler, gerek Arapların muhalefeti, gerek

İngilizlerin Kürtlerin yeterliliğine olan inanç eksikliği sebepleriyle İngiliz politikası uzun müddet muğlâk kalmıştır.

Hindistan Müstemleke Bakanlığı'nın sorumluluğunda, Bağdat Sivil Komiseri Albay Wilson ve Binbaşı Noel gibi ajan ve misyonerlerin yoğun çabalarıyla bölgenin nabzını tutmaya çalışan İngiltere, bu dönemde aşiretlerle yoğun görüşmeler yapmış, en azından nihai karar verilene kadar Kürt aşiretleri Osmanlı Devleti'nden ve Türkiye'den uzaklaştırmaya ve koparmaya çalışmıştır. Fakat gerek İngilizlerin Kudüs'ü Yahudilere bir vatan olarak tahsis etmesi ve Ermeni politikası gibi İngiliz politikalarının yarattığı nefret, gerek İngiliz aleyhtarı İslamcı akımlar, gerek İngilizlerin Kürt milliyetçileri tatmin etmekten uzak kalması, gerek bölgedeki Türk yanlısı ulusal bilinç gibi sebeplerle, bu süreçte İngilizlerin istedikleri seviyede bir etkinlik sağlayabildiklerini söylemek mümkün değildir.

Emperyalist paylaşım savaşında İngiltere'nin öncelikli hedeflerinden birisi de Musul ve Kerkük petrollerini ele geçirmektir. İngiltere, 29 Ekim'de Osmanlı'nın harbe iştirak etmesinden bir hafta önce, 23 Ekim'de Bahreyn'e ulaşmış, Arap şeyhleriyle yaptığı bir dizi protokolden sonra Basra'ya asker çıkarmıştır. İngiltere'nin Osmanlı'ya resmen harp ilan ediş tarihi ise ancak 5 Kasım'dır.

Fakat savaş boyunca güneyde ajite edilen ve İngilizler tarafından kullanılan Arapların aksine, Mezopotamya'da, etkili olamayan bir kısım milliyetçi kümeleşmeler haricinde, ne Araplar arasında, ne de Kürtler arasında İngilizlere stratejik menfaat sağlayacak seviyede ayaklanmalar gerçekleşmemiştir.

İngiltere'nin stratejik menfaatleri gereği Musul Irak'a bağlanmalı ve Kürtlere ancak mahalli bir muhtariyet verilmelidir. Bu nedenle de İngilizler Nesturi halkını da kendi saflarında kullanmışlardır. Fakat Kürtlerin, sembolik de olsa Arapların hâkimiyetlerini kabul etmeleri mümkün görünmemektedir.

İngilizler, bölgedeki Türk yanlısı hareketlenmeyi bölmek ve bastırmak için Kürt kartını oynamayı denemişler, Süleymaniye'de verdikleri kısıtlı bir otonomiyle Kürtleri yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Fakat savaşın son aylarında Şeyh Mahmud Berzenci'ye kurdurdukları Kürt otonomisi dahi İngilizlerin beklediği asayiş

ortamını sağlamaktan uzak kalmıştır. Aşiretlerin pek çoğu bu otonomiye tanımazlarken, İngilizlerin Ermeni politikası, İsrail'in kurulmasına ön ayak olmaları ve Arap ağırlıklı siyasetleri aşiretleri tedirgin etmiş, Kürt ayrılıkçıları dahi bu süreçte tatmin olmaktan son derece uzak kalmıştır. Neticede Irak'ı önce askeri bir yönetim altında bizzat idare etmeyi deneyen İngilizler, aldıkları tüm tedbirlere rağmen, halkın sert bir muhalefeti ile karşılaşmışlardır. Ajite ettikleri kitlelerin beklentilerini karşılayamayan İngiliz idaresi, bunun üzerine daha sert bir yönetim tarzı sergilemiş, bu da müteakiben seri isyanları netice vermiştir. 1919'a gelindiğinde Bnb. Noel tarafından Anadolu yanlısı hareketleri dizginlemek için Süleymaniye valisi olarak atanan Şeyh Mahmud dahi, Musul'daki aşiretlerin isyanının ardından, 22 Mayıs'ta Süleymaniye'de İngilizlerin üzerine çullanmıştır.

İngilizlerin Nesturi halkını kendi saflarına çekerek yukarıda da belirttiğim emellere ulaşmaya çalışmışlar ve başarılı da olmuşlardır. Musul ve Kerkük sorunu İngilizlerin istediği şekilde sonuçlanmasının birçok sebebi vardır. Bunlardan biri de Nesturi İsyanıdır. Tamamiyle İngiliz misyonerlerin yürütmüş olduğu faaliyetlerin sonucunda Nesturi Devleti kurmakla tehdit edilmeye başlanmış ve sanki bu olaydan taviz verircesine Musul Sorununu kendi lehlerine çevirmeyi başarmışlardır. Bu sonuçlara tezimin Ekler kısmında da sunduğum resmi belgeler neticesinde ulaştım. Resmi belgeler sırasıyla o günkü dille ve sonrasında da günümüz Türkçesine çevrildiği haliyle sunulmuştur.

EKLER

BELGE NO: 66

Diyarbakir'den

Suriye Irak

12. Ko. Kumandanlığına

1- Acemi Paşa tarafından Irak'a gönderilib de âhiren avdet eden muhbir şu ma'lûmâtı verdi: Irak'da İngiliz aleyhinde teşekkül eden cemiyet Musul, Bağdad, Halep'de faaliyetde bulunuyormuş. Efkâr-ı umûmiye yüzde seksen Hükümet-i Osmaniye, bir kısmı da Şerif lehinde imiş Şiiler, Şerif İngilizlerle teşrik-i mesâi ettiğiinden dolayı küfrle ithâm ediyorlarmış. Yalnız faal hareket, haricden kuva-yı muntazama ve vürûduna vâbeste imiş. İngilizler tarafından teşkil edilen Nasturîler Fırkasının Kumandanı olan Ağa Betruc İngilizlere muğber olduğundan cem'iyet-i mezkûre tarafından elde edilmiş imiş ve Irak'ın İngilizlerden tathîrine azmeymişdi. Mesâi edeceği hakkında söz vermiş buna mukâbil Hükümet-i Osmaniye'nin kendisini afv etmesi talebinde bulunmuşdur. Bu adam vaktiyle Rumiye şehbenderi idi. Otuz dört senesinde Rumiye ve Dilman'da ve mülga Dördüncü Kolordunun hareketına bil-fi'l muhalefet ve mukavemet etmişdir. Şâyân-ı itimâd değildir. Lâzım gelenlerin nazar-ı dikkati celb edilmişdir.

2- Irak'da Şerifler lehine efkâr-ı umûmiyeyi kazanmak üzere Şiî olan Şerif (şifre) gelecekmiş. Bunda maksad Emir Abdullah veyahûd Zübeyd'in emâret-i mânsureyi Iraklılarla hassa-i Şiîlere kabul ettirmektir.

Belge: 173 - 2

Suriye'de ilân-ı istiklâl merasiminde Irak namına bulunan Irak efkârını temsil edecek salâhiyeti hâiz olmadıkları anlaşılmışdır. Acemi Paşa Irak'ın istihlâsı imkânında emâret Osmanlı şehzâdelerinden birine ve bilhassa Burhaneddin Efendiye tevcih edilmesi fikrindedir. Düşmanla teşrik-i mesâi eden Şerif'in lehine ne kendisinin ve ne de sair Iraklıların kabul etmeyeceğini beyân etmektedir. Şehzâde Burhaneddin Efendi Arabistan'da ve mıntıkamdaki aşâir arasında büyük hürmet mevcûddur. 8 Nisan 336

13. Ko. Kumandanı

Cevdet

İSH KUTU: 335 GÖMLEK: 173 BELGE: 173 - 1 (2)

BELGE NO: 66

Diyarbakır'dan

Suriye Irak

12 nci Kolordu Komutanlığına

1- Acemi Paşa tarafından Irak'a gönderilip sonra da geri dönen muhbir şu bilgileri verdi: Irak'ta İngilizlere karşı oluşturulan cemiyet, Musul, Bağdat ve Halep'te faaliyette bulunuyormuş. Kamuoyunun, yüzde sekseni Osmanlı Devleti, bir kısmı da Şerif lehinde imiş. Şiiler, Şerifi İngilizlerle iş birliği yapmasından dolayı, küfrle suçluyorlarmış. Yalnız hareketin faaliyeti dışarıdan muntazam kuvvetlerin gelişine bağlı imiş. İngilizler tarafından teşkil edilen Nasturiler tümeninin Komutanı olan Ağa Betruc İngilizlere dargın olduğundan, adı geçen cemiyet tarafından elde edilmiş ve Irak'ın İngilizlerden temizlenmesine azmedilmişti. Cemiyet için çalışmalar yapacağına dair söz vermiş, buna karşılık Osmanlı Devleti'nin kendisini affetmesi talebinde bulunmuştur. Bu adam, vaktiyle Rumiye konsolosu idi. Otuz dört senesinde Rumiye ve Dilman'da ve lâğvedilen Dördüncü Kolordunun harekâtına bilfiil muhalefet etmiş ve direnmiştir. Güvenilir değildir. Gerekli görülenlerin dikkati çekilmiştir.

2- Irak'ta Şerifler lehine kamuoyunu kazanmak üzere Şii olan Şerif (şifre) gelecekmış. Bunda amaç Emir Abdullah veyahut Zübeyd'in Tanrı'nın yardımının nişanelerini Iraklılarla, Şii güçlere kabul ettirmektir.

Belge: 173 - 2

Suriye'de istiklâlin ilânı merasiminde Irak adına bulunanların, Irak halkını temsil edecek yetkiye sahip olmadıkları anlaşılmıştır. Acemi Paşa Irak'ın kurtarılması imkânları arasında emirliğin Osmanlı şehzadelerinden birine ve bilhassa Burhanettin Efendiye verilmesi fikrindedir. Düşmanla iş birliği yapan Şerif'in lehine, ne kendisinin ve ne de diğer Iraklıların kabul edeceğini beyan etmektedir. Şehzâde Burhanettin Efendinin Arabistan'da ve mıntıkamdaki aşiretler arasında büyük hürmeti mevcuttur. 8 Nisan 1920

13 ncü Kolordu Komutanı

Cevdet

İSH KUTU: 335 GÖMLEK: 173 BELGE: 173 - 1 (2)

BELGE NO: 80

Erkân-ı Hâربيye-i Umûmiye Dairesine

28 / 10 / 35

Posta ile gelmiştir.

2

Şu'be

4372

Diyarbakir'den: Hâربيye Nezâret-i Cellesine mevrûd

şifrenin hallidir.

1- Son mevrûd ma'lûmata göre Zaho'da İngilizlerin iki bin piyade, dört top ve 10 makineli tüfenkden ibâret kuvvetleri vardır.

2- Şırnak kaymakamından alınan ma'lûmatda İngilizlere iltihâk eden bin beş yüz kadar Ermeni ve Nâstûri kuvvetleriyle İmâdiye aşâirinin mağlûb olduğu ve bir kısmının Van taraflarına hicret ettiği ve ba'de İmâdiye tarafından celb olunan kuvvetle İngilizlerin Guyanlıları da tazyik etmekte bulunduğu ve Guyanlıların Şırnak aşâirinden muâvenet talep ettiği bildirilmiştir. Şırnaklılar bu ma'lûmat üzerine Guyanlılara iltihâk etmek için müsaade edilmesi hususunda ısrar etmektedirler. Keyfiyet 3 / 9 / 35'de Şırnak merkezine varan (şifre) on sekiz de tahkik olunmaktadır. Bu haberler üzerine Bitlis'e tahrik edilmiş olan alay bir, tabur bir, tekrar Siird'e celb olunmuştur. Hârekât 2348 numro ile nezârete ve mücâvir kolordulara yazılmıştır.

13. Ko. K.

Ahmet Cevdet

9 Teşrîn-i evvel 335

Şifre Kalemine vürûdu.

28 Teşrîn-i evvel / Minh

İSH KUTU: 109 GÖMLEK: 96 BELGE: 96 - 1

BELGE NO: 80

Genelkurmay Dairesine
28 Ekim 1919
Posta ile gelmiştir.

2
Şube
4372

Diyarbakır'dan: Harbiye Nezaretine gelen şifrenin çözümüdür.

1- Gelen son bilgilere göre Zaho'da İngilizlerin iki bin piyade, dört top ve 10 makineli tüfekten ibaret kuvvetleri vardır.

2- Şırnak kaymakamından alınan bilgide İngilizlere katılan bin beş yüz kadar Ermeni ve Nasturi kuvvetleri ile İmâdiye aşiretlerinin mağlûp olduğu ve bir kısmının Van taraflarına göç ettikleri, daha sonra İmâdiye taraflarından getirilen kuvvetle İngilizlerin Guyanlılara da baskı yaptıkları ve Guyanlıların Şırnak aşiretlerinden yardım istediği bildirilmiştir. Şırnaklılar gelen bu haber üzerine Guyanlılara katılmak için izin verilmesi hususunda ısrar etmektedirler. 3 Eylül 1919'da Şırnak merkezine varan (şifre) on sekizde araştırılmaktadır.

Bu haberler üzerine Bitlis'e doğru yola çıkarılmış olan bir alay ve bir tabur tekrar Siirt'e çağırılmıştır. Harekât 2348 numara ile nezaret ve civardaki kolordulara yazılmıştır.

13 ncü Kolordu Komutanı
Ahmet Cevdet

9 Ekim 1919

Şifre kalemine gelişi

28 Ekimde

İSH KUTU: 109 GÖMLEK: 96 BELGE: 96 - 1

BELGE NO: 82

"Müsvedde"

Nâzır Paşa Erkân-ı Hârbiye'ye takdim etmişdir. / 4 / 11 / 35

Diyarbakir'den Hârbiye Nezâretine mevrûd şifredir.

1- 12 - 13 Teşrîn-i evvel 35'de Cizre'den gönderilen ma'lûmatın hûlâsası ber-vech-i âtidir:

1- Köperçin'deki postanın ma'lûmatına göre Zaho'daki kuvvet-i nisfî Musul istikâmetine hareket etmiş. Musul ahâlisi İngilizlerden hafî olarak esliha ve cebhane mübayaa ediyormuş. 12 ilâ 16 Teşrîn-i evvel arasında cem'an 7 nefer Müslüman Hindli ilticâ etmişdir. Bunlar Zaho'daki İngilizlerin kâmilen Musul'a hareket ettiklerini, Zaho'da mecrûh birkaç Hindli ile bir İngiliz tabibi kaldığını söylemişdir. Mülteciler berâ-yı muhafaza aşâir nezdine gönderilmiştir. Evvelce gelen bir mültecinin iadesi emredilmiştir. Bu mülteci gitmekden imtina' etmiş ve tarafımızdan aşâir arasında ihfâ edilmiştir.

2- 27 / 9 / 35'de mezkûr taburdan gönderilib alınan ma'lûmatda 25 Eylülde Zaho'nun on iki kilometre kadar şimâlinde Berseri karyesinde İngilizlerle aşâir arasında müsademe olarak İngilizlerden kırk nefer hatt-ı ric'atı kesilerek aşâir tarafından itlâf edildiği bildirilmiştir. Zaho'da muhafız efrad kalmadığından o havâlîde bulunan yüz nefer Nasturi, Zaho'ya getirilmiş ve Musul İngiliz (şifre)sının Bağdad'a nakledilmiş olduğu haber alınmıştır.

3- İngilizlerin bu harekâtı tarassud edilmektedir. Zaho'ya yeniden kuvvet celb edilmemiş ve Musul'da İngiliz kuvveti bulunmadığı haber alınmıştır. Harekât 2745

27 - 28 Teşrîn-i evvel 35

Vürûdu 3 Teşrîn-i sâni 335

13. Ko. Kumandanı

Cevdet

İSH KUTU:200 GÖMLEK: 150 BELGE: 150 - 1

BELGE NO: 82

"Müsvedde"

Genelkurmay Başkanına sunulmuştur. / 4 Kasım 1919

Diyarbakır'dan Harbiye Nezaretine gelen şifredir.

1- 12 - 13 Ekim 1919'da Cizre'den gönderilen bilgilerin özeti aşağıdadır:

1- Köperçin'deki postanın edindiği bilgilere göre, Zaho'daki kuvvetin yarısı, Musul istikametine hareket etmiş. Musul ahalisi İngilizlerden gizli olarak silâh ve cephane satın alıyormuş. 12 - 16 Ekim 1919 arasında toplam 7 Müslüman Hintli sığınmıştır. Bunlar, Zaho'daki İngilizlerin, tamamen Musul'a hareket ettiklerini, Zaho'da yaralı birkaç Hintli ile bir İngiliz doktoru kaldığını söylemiştir. Mülteciler, korunmak için aşiretlerin yanına gönderilmiştir. Önce gelen bir mültecinin iadesi emredilmiştir. Bu mülteci gitmek istememiş ve aşiretler arasında gizlenmiştir.

2- 27 Eylül 1919'da söz konusu taburdan gönderilip, alınan bilgiye göre 25 Eylül 1919'da Zaho'nun on iki kilometre kadar kuzeyinde Berseri köyünde İngilizlerle aşiretler arasında çatışma çıkmış. İngilizlerden kırk askerin dönüş yolları kesilerek, aşiretler tarafından öldürüldüğü bildirilmiştir. Zaho'da muhafız asker kalmadığından, o havalide bulunan yüz Nasturi askeri, Zaho'ya getirilmiş ve Musul İngiliz (şifre)sının Bağdat'a nakledilmiş olduğu haber alınmıştır.

3- İngilizlerin bu hareketleri gözlenmektedir. Zaho'ya yeniden kuvvet toplanmamış ve Musul'da İngiliz kuvveti bulunmadığı haber alınmıştır. Harekât 2745

27 - 28 Ekim 1919

Gelişi 3 Kasım 1919

13 ncü Kolordu Komutanı

Cevdet

İSH KUTU: 200 GÖMLEK: 150 BELGE: 150 - 1

BELGE NO: 77

II Diyarbekir'den 17 - 7 - 335
24 - 7 - 35 Harbiye Nezâretine mevrûd şifredir.

Musul'dan avdet eden Musul Maârif Müfettişi İbrahim Efendinin Irak hakkında verdiği ma'lûmât zirde ma'rûzdur:

1- Musul'un İngilizler tarafından hîn-i işgalinde bazı kimseler İngilizlere taraf-dâr olmuş ise de bil'âhire İngilizlerin umûm ahâlîye karşı hakaret-âmîz bir sûrette yaptıkları muâmeleden ve büyük vergiler tarh etmelerinden dolayı taraf-dâr olanlar da yüz çevirmişlerdir. Osmanlı ordusundan isti'fâ eden zâbitân da İngilizler tarafından hakarete ma'rûz kalmışlardır. İngilizler Kerbelâ ve Necefî bombardıman etmişler ve Kerbelâ'da İran şeyh-ül-islâmını katletmişlerdir. Bunun için tekmil Irak ahâlîsiyle aşâiri İngilizlerden muğber olmuşlardır.

2- Musul'da bir hâkim-i umûmi-i siyâsî, bir hâkim-i belde ve bir hâkim-i kaza ve bunların maiyyetlerinde birer ikişer tercemân vardır. Hâkim-i belde kasabaya hâkim-i kazâ civâr köylere âid işlerle meşgul olur. Musul'da beş bin kadar İngiliz askeri vardır. Fakat kısm-ı küllîsi Nasturî'dir. Sûvârî ve piyâde üç dört bölükden ibâret jandarma vardır. Bunlar bizden kalan ve sonra civârdan yazılan jandarmalardır. Jandarma alay kumandanı ve muallimi İngilizdir. İki yüz elli kadar polis vardır. Polisler yerlidir. Yalnız polis müdürü ve birkaç komiser İngilizdir. Musul kasabasında emniyyet varsa da etrâfı (Belge: 86 - 2) mefkuddur. Musul hâricinde teşkilât-ı mülkiyye yoktur. Yalnız Bağdad havâlisinde teşkilâtları vardır. Şimendifer hattı Şirket'a kadar temdîd edilmiş Musul'a uzatılmasına ziyâde cehd-i gayret idilmektedir. Ba'kûbe Hazenkin hattını söküb raylarından Bağdad Musul hattında istifâde ediyorlarmış. Sebebi Kürdlerin ihtilâfı olması muhtemeldir. Bağdad Musul arasındaki menzil anbarlarında bulunan hubûbatı Bağdad'a doğru naklediyorlarmış.

3- Zaho, İmadiye, Akra, Süleymaniye ve Kerkük taraflarında bulunan ba'zı İngilizler yerli Kürd ve Arablar tarafından katledilmiş. Bunun esbâbı da evvelce İngilizlerin Kürdistan hâkim-i siyâsîsi diye ta'yîn ettikleri Şeyh Mahmud'u azl ve yerine â'yândan Abd-ül-Kadir Efendinin birâder-zâdesi olub Hükûmet-i Osmâniyyeye husûmeti ile ma'rûf Şemdinan'daki Seyyid Taha'yı [tâ'yin] etmelerinden ileri gelmiş.

4- Nezârete Müfettişliğe civâr kolordulara, fırkalara yazılmışdır. Harekât 3934

17 Temmuz 35

13. K. K.

İmza

Cevdet

23 / 7

İSH KUTU: 48 GÖMLEK: 86 BELGE: 86 (1: 2)

24 Temmuz 1919

17 Temmuz 1919

Diyarbakır'dan
Harbiye Nezaretine gelen şifredir.

Musul'dan dönen Musul Millî Eğitim Müfettişi İbrahim Efendinin Irak hakkında verdiği bilgi aşağıda arz olunmuştur:

1- Musul'un İngilizler tarafından işgali sırasında bazı kişiler, İngiliz taraftarı olmuşsa da sonradan İngilizlerin bütün halka hakaret ederek davranmaları ve büyük vergiler koymalarından sonra taraftar olanlar da İngilizlere yüz çevirmişlerdir. Osmanlı ordusundan istifa eden subaylara da İngilizler hakaret etmişlerdir. İngilizler Kerbela¹ ve Necef² bombalamışlar, Kerbela'da İran şeyhülislâmını öldürmüşlerdir. Bu yüzden bütün Irak halkı, aşiretleri İngilizlere gücenmişlerdir.

2- Musul'da bir genel siyasî yönetici, bir belde yöneticisi ve bir kaza yöneticisi ile bunların yanında birer ikişer tercüman vardır. Belde yöneticisi kasabaya, kaza yöneticisi civar köylere ait işlerle meşgul olmaktadır. Musul'da 5000 kadar İngiliz askeri vardır. Fakat büyük çoğunluğu Nasturî'dir. Süvari, piyade ve üç dört bölükten ibaret jandarma vardır. Bunlar bizden kalanlar ile daha sonra etraftan yazılan jandarmalardır. Jandarma alay komutanı ve öğretmeni İngiliz'dir. 250 kadar polis vardır. Polisler yerlidir. Yalnız polis müdürü ve birkaç komiser İngiliz'dir. Musul'da güvenlik varsa da çevrede (**Belge: 86 - 2**) yoktur. Musul dışında mülkî teşkilât yoktur. Yalnız Bağdat çevresinde teşkilâtları vardır. Demir yolu hattı Şirkat'a³ kadar uzatılmış, Musul'a uzatılması için de çok çalışmaktadırlar. Ba'kub - Hazenkin hattını söküp, raylarından Bağdat - Musul hattında yararlanıyorlarmış. Sebebi Kürtlerin anlaşmazlık çıkarmaları ihtimalidir. Bağdat - Musul arasındaki menzîl anbarlarında bulunan tahılı Bağdat'a doğru naklediyorlarmış.

3. Zaho, İmadiye, Akra,⁴ Süleymaniye ve Kerkük taraflarında bulunan bazı İngilizler, yerli Kürt ve Araplar tarafından öldürülmüştür. Bunun sebepleri, önce İngilizlerin bölgenin siyasî yöneticisi diye tayin ettikleri Şeyh Mahmut'u görevinden almaları ve yerine ileri gelenlerden Abdülkadir Efendinin kardeşinin oğlu, Osmanlı Devleti'ne düşmanlığı ile tanınan Şemdinan'daki Seyit Taha'yı tayin etmiş olmalarından ileri gelmiştir.

¹ Kerbela (Bağdat)

² Necef (Bağdat - Kerbela)

³ Şirkat (Musul)

⁴ Akra (Musul)

4. Bakanlığa, müfettişliğe, civar kolordulara, tümenlere yazılmıştır. Harekât
3934

17 Temmuz 1919
13 ncü Kolordu Komutanı
Cevdet

İmza
23 Temmuz

İSH KUTU: 48 GÖMLEK: 86 BELGE: 86 (1: 2)

BELGE NO: 83

Bâb-ı âli

Dâhiliyye Nezâreti

Kalem-i Mahsûsa

8827

2

Harbiyye Nezâret-i Celîlesine

Mahrem

Devletlü Efendim Hazretleri

217

4 Kânûn-ı evvel 335 târih ve 8582 numrolu tezkere-i âciz-âneme zeyldir. Barzan ve Zibar aşâiri üzerine hareket eden Nasturî ve Ermenilerden mürekkeb İngiliz kuvvetleriyle aşâir-i merkûme arasında vuku' bulan müsâdemede tarafeynden üç dört yüz kişinin maktûl olduğu ve Barzanlıların vilâyet hudûduna karîb Mezuri nâhiyesine çekilerek İngilizler tazyikte devâm ederler ise dâhil-i vilâyete ilticâ edecekleri rivâyet edilmekde olduğu gibi diğer bir habere göre de aşâirin İngilizlere galebe ederek kendilerinden dört top aldıkları anlaşılmakta olub hakikat-i hâli anlamak üzere sâiler gönderilmiş ise de mesâfenin bu'diyyeti sebebiyle henüz avdet etmedikleri beyânıyla Van vilâyetinden bu kerre alınan telgrafnâmede aşâir-i mezkûrenin vilâyete ilticâları ve İngilizlerin de ta'kîbleri hâlinde ne yolda hareket olunmak icâb edeceği suâl olunmasına ve iş'âr-ı sâbık-ı âcizîye nazaran mütâlaa-ı aliyye-i nezâret penâhîlerinin izbâr buyrulması tekrâr temenni olunur. Ol bâbda emr-i fermân hazret-i men leh-ül-emrindir.

11 Rebî-ül-âhir 338 ve / 3 Kânûn-ı sâni 336

1. Şu'be

Dâhiliyye Nâzırı

112

Mehmed Şerif

M

77

15

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâiresine

1

5 / 1 / 6

5 / 1 / 36

2. Şu'be

Mütâlaa yazalım.

II

90

5 / 1 / 36

6 Kânûn-ı sâni 1336

İSH KUTU: 115 GÖMLEK: 106 BELGE: 106 - 1

BELGE NO: 83

Babıâli

İçişleri Bakanlığı

Özel Kalemi

8827

2

Harbiye Nezaretine

Gizli

Efendim

217

4 Aralık 1919 tarihli ve 3582 numaralı tezkereme ektir. Barzan ve Zibar aşiretleri üzerine hareket eden Nasturî ve Ermenilerden oluşan İngiliz birliğiyle, Barzan ve Zibar aşiretleri arasında meydana gelen çatışmada taraflardan 300 - 400 kişinin öldüğü, Barzanlıların vilâyet sınırına yakın Mezuri¹ nahiyesine çekildiği, İngilizlerin baskıya devam etmeleri hâlinde vilâyete iltica edecekleri söylentileri dolaşmaktadır. Diğer bir habere göre de aşiretlerin İngilizler karşısında galip gelerek dört topu aldıkları anlaşılmıştır. Gerçek durumu öğrenmek üzere haberciler gönderilmiş ise de mesafenin uzaklığı yüzünden, henüz geri dönmedikleri bildirilmiştir. Van'dan alınan telgraftan Barzan aşiretinin vilâyete ilticasının ve İngilizlerin de takibi durumunda nasıl hareket edileceğinin bildirilmesine ve daha önceki haberlerime göre, gerekli değerlendirmelerin Harbiye Nezaretince açıklanması arz olunur.

3 Aralık 1920

1 nci Şube

112

M

77

15

1

Genelkurmaya

5 Ocak 1920

5 Ocak 1920

Açıklama yazalım.

II

5 Ocak 1920

İçişleri Bakanı

Mehmet Şerif

2 nci Şube

90

6 Ocak 1920

İSH KUTU: 115 GÖMLEK: 106 BELGE: 106 - 1

¹ Mezuri (Musul - Dehuk)

BELGE NO: 84

On Beşinci Kolordu		[müsvedde varakasıdır].	
Evrâk Numrosu		Hulâsa	Mümeyyiz (Delik olduğundan okunamadı.)
Şu'be Numrosu			Târih Tebyizi
Müsevidin İmzası	İmza		Tebyize Konulan Numro
Târih Tesvîdi	10 / 1 / 36		Mukabelecinin İmzası
Mersulenin Numrosu			Mukabele Târîhi

41

3. Ko. 13. Ko. Kumandanlarına**C. 3. K.nun 5 / 1 / 36 târihli şifresine**

1- Barzan ve Akra taraflarındaki hâdisât İngiliz hâkimiyet ve nüfûzunu ve mezâlimini çekemeyen halkın tuğyân ederek hâkim-i siyâsîleri katl eylemelerinden zuhûr etmiştir. Bu hareket İngilizlerin o havâlîdeki nüfûzuna büyük bir darbe teşkil ettiğiinden tahammül edemeyerek harekât-ı askeriyye icrâ etmişler ve bunun için Ermeni ve Nasturîlerden de istifâde etmişlerdir. İngilizlerin tayyâre ve top ile icrâ ettikleri taarruza ahâlî ve aşâir dayanamayarak hudûdumuza doğru ric'at etmişlerdi. Mütearrizin de ta'kibât da bulunmuşdu. İngilizlerin ve Ermeni ve Nasturîlerin daha ileri geçmelerini Van vilâyeti cenûb mıntikasına taarruza ve yerleşmek fikri taşıdıklarını şimdilik me'mûl etmiyorum. Böyle bir fikir ve teşebbüslere karşı bu mıntıkadaki ahâlî müttehiddir ve müttehiden karşı duracaklardır. Kıtâat-ı askeriyye ile de mukâbele edilebileceği gibi asker ve aşâir aynı kumanda altına alınarak teşebbüsleri akim bırakılabilecektir. Binâen-aleyh şâyân-ı endişe bir şey görmüyorum efendim.

2- 3. K. ve 13. K. kumandanlarına arz edilmiştir.

Vürûdu

İmza

10 / 1

Şifre etdim.

Bunlar Nasturî (Okunamadı.) öteden beri

11 / 1

İngilizlerin elinde şer aleti olmuşlardır.

İmza

İŞH KUTU: 348 GÖMLEK: 80 BELGE: 80 - 1

BELGE NO: 84

15 nci Kolordu		[karalama kağıdıdır].	
Evrak Numarası		Özet	Gözden Geçirenin (Delik olduğundan okunamadı.)
Şube Numarası			Gözden Geçirilen Tarih
Karalama Yapanın İmzası	İmza		Gözden Geçirilen Nüshaya Konulan Numara
Karalama Yapılan Tarih	10 Ocak 1920		Kontrol Edenin İmzası
Gönderilen Evrakın Numarası			Kontrol Tarihi

41

3 ncü Kolordu ve 13 ncü Kolordu Komutanlarına

Cevap: 3 ncü Kolordunun 5 Ocak 1920 tarihli şifresine

1- Barzan ve Akra taraflarındaki olaylar, İngiliz hâkimiyetini ve mezalimini çekemeyen halkın ayaklanarak siyasi yöneticileri öldürmelerinden dolayı meydana gelmiştir. Bu hareket, İngilizlerin o çevredeki gücüne büyük bir darbe vurmuş, buna dayanamayarak askerî harekât yapmışlardır. Bu amaçla Ermeni ve Nasturîlerden de yararlanmışlardır. İngilizlerin tayyare ve top ile yaptıkları saldırıya, halk ve aşiretler dayanamayarak sınırimıza doğru çekilmişlerdi. Saldıranlar da takip etmişlerdi. İngilizlerin, Ermenilerin ve Nasturîlerin daha ileri geçmeleri, Van'ın güney bölgesine saldırımları ve buraya yerleşme fikri taşıdıklarını şimdilik düşünmüyorum. Böylesine fikir ve teşebbüslere karşı bu bölgedeki halk birleşerek hep birlikte karşı koyacaklardır. Askerî birlikler ile de karşı konulabileceği gibi asker ve aşiretler, aynı komuta altına alınarak onların bu saldırıları sonuçsuz bırakılabilecektir. Bundan dolayı endişe doğuracak bir şey görmüyorum efendim.

2- 3 ncü Kolordu ve 13 ncü Kolordu komutanlarına arz edilmiştir.

Gelişi

İmza

10 Ocak

Şifre ettim.

Bunlar Nasturî (Okunamadı.) öteden beri

11 Ocak

İngilizlerin elinde şer aleti olmuşlardır.

İmza

İSH KUTU: 348 GÖMLEK: 80 BELGE: 80 - 1

BELGE NO: 88

Istihbârât Dâiresi İkinci Şu'be

Madde 1- 8 / 5 / 37 târihinden 27 / 6 / 37 târihine kadar Üçüncü Ordu Müfettişlik mıntikasında cereyân eden vakayi' ve hadisâtı, eşkiyâ fa'âliyyetini, fa'âliyyet mıntikalarını gösterir kroki ile hadisât-ı İka' eden çetelerin isimlerini verdikleri zâyîât mikdârını ve tarafımızdan şehîd ve mecrûh olanların adedini müşâr liste arz-ı takdîm kılınmıştır.

Madde 2- Fransızlar aleyhine isyân etmek üzere bizden muâvenet talep eden Suriye aşâirine Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyyece muvâfık görülen ve Dâhiliyye Vekâletine bildirilen muâvenet şekli ber-vech-i zîr arz olunur:

A- Aşâir ve urbânın Fransızlar aleyhine yapacakları isyânın safahât-ı muhtelifesinde isyânın inkişâfı derecesine göre bunlara tedricî olarak ve kısım kısım esliha ve cebhâne it'âsı ve yalnız muâvenetin tarafımızdan yapıldığı Fransızlara ihsâs edilmemek için batarya verilmemesi.

B- Verilecek esliha ve cebhânenin bil'âhire aşâir tarafından aleyhimize isti'mâl edilmemesini te'mîn maksadıyla aşâir âilelerinin elde rehine olarak muhâfazası ve bunların tekrâr kolayca hudûd cenûbuna inmemeleri için mümkün mertebe hudûddan uzak mahallerde iskânlarının teemülü ve ber-vech-i bâlâ husûsatın ve it'âsı münâsib görülecek eslihanın ve teferruat-ı sâirenin tarz ve sûret-i it'â ve icrâsı kararlaştırılmak üzere mu'temed it'zâmı münâsib görülmektedir. Ancak mutâlebâtın kısmen olsun kabûl ve icrâsına muvâfakat edilmeden evvel isyân çıkarabilecekleri hakkındaki mevâîdin sıhhatinin ciddî bir tedkikden geçirilmesi elzem olduğu ma'rûzdur.

Madde 3- Bu mes'ele hakkında Dâhiliyye Vekâletinden Cenûb Hudûd Kumandanlığına evvelce yazılan şifrede: [Aşâir tarafından istenilen esliha ve cebhâne zaman zaman verilebilir. Top verilmesi muvâfık değildir. Aşâir harekete ibtidârdan evvel âilelerini mıntikamıza geçirmeleri lâzımdır ki vereceğimiz silâh ve cebhâneye karşı rehine olsun. Hudûdumuza yakın ve muvâzî olmamak şartıyla yurd mes'elesi kabil-i hâl ve kabûldür. Gerek yurd mes'elesi ve gerek silâh ve cebhânenin tarz-ı it'âsı ve husûsât-ı sâire Ayntab'a gönderecekleri mümessil ile bil-müzâkere vekâletden alınacak direktif dâiresinde tesbît edilebilir. Ahmed el-Şaban'a tahriri olmak üzere bu meâlde cevâb it'âsıyla netîcenin iş'ârı] bildirilmektedir.

Bil'âhire Dâhiliyye Vekâletinden alınan tezkerede Ahmed el-Şaban'a tebliğat dâiresinde ta'lîmât verildiği ve mûmâ-ileyhin 9 / 6 / 37 akşamı Ayntab'dan hareket ettiği bildirilmekte ve on beş güne kadar avdet edebileceği iş'âr kılınmakta olduğu Cenûb Hudûd Kumandanlığının iş'ârâtına atfen bildirilmektedir.

Madde 4- Fransızların Iskenderun'da yeniden Ermeni, Kürd, Fellâh, Çerkez, Suriyeli ve Türklerden mürekkep bir alay teşkil etmekte oldukları Cenûb Hudûd Kumandanlığından bildirilmektedir.

Madde 5- Hudûdumuzdaki aşiretlere bir gazve yapmak üzere Şammarlılardan 60 çadırılık bir grubun Arada istasyonu civârına geldiklerini tayyârelerimizin görmüş olduğu ve bu aşiretin hudûdumuza tecâvüzünün daha hudûd üzerinde men'i için tedâbir alındığı Ordu -3- Müfettişliğinden bildirilmektedir.

Madde 6- Şammarlılardan Abd-ül-Muhsin'in adamlarından 1000 süvârilik bir gazve kuvvetinin Cebel-i Abd-ül-Aziz de görüldüğü ve bunların Kisi veya Suruc aşâirimize taarruz edecekleri Fransız tarafından haber verildiği Cenûb Hudûd Kumandanlığından bildirilmektedir. Cenûb aşâirinin şimâle tecâvüz hazırlıklarına binâen Viranşehir ve Urfa mıntikalarında küçük hudûd karakollarının bölük merkezlerinde toplanması ve bazı karakollarımızın takviyesi için lâzım gelenlere tebliğat yapıldığı ve On Dördüncü Süvâri Fırkasına ma'lûmât verildiği Cenûb Hudûd (Fihrist 30 - 3) Kumandanlığından bildirilmektedir.

Madde 7- Urfa hudûd mıntikasından şimâle geçen 30 Aneze atısının Akçakale'nin takriben 4 km şimâlinde Harabet-üs-Salim karyesine taarruz ettikleri ve ahâlinin teyakkuzundan bir şey yapamamaya 10 dakika müsâdemeden sonra avdet etmiş oldukları haber alınmıştır.

Madde 8- Re'sû'l-ayn garbındaki Tüem istasyonuyla Amude arasında ve hattın 1 km cenûbunda toplanan Şammar aşâirinden bir grub Tüem demir yolu amele postasını soymuşlardır yine Şammar aşâirinden 30 atlı Akçakale ile Tüem istasyonundaki Ebubekir karakolumuzun civârından hudûdu geçerek Harran'a âid koyunları gasb ile cenûba avdet etmişlerdir ve bu köy ahâlisinden 8 atlı bunları ta'kîb ederek mütecâvizlerden birisi yaralanarak avdet etmişlerdir.

Madde 9- Ramanlı'dan olması muhtemel bir çete ile Midyat şimâl-i garbisinde müfrezemizle müsâdeme devâm etmektedir. Civârdan diğer müfrezelerde gönderilmiştir.

Madde 10- Üçüncü Ordu Müfettişliğinin mütâlaât ve teklifi üzerine Nusaybin - Cizre hudûd mıntikasında Fransız topoğrafalarının [Idâre-i örfiyye mıntikası olduğundan ve Haço tarafından derdest-i teşkil ve l'zâm bulunduğu haber alınan bir çetenin bu mıntika dâhilinde Fransız topoğrafılarından birini öldürterek Fransızlarla aramızda bir mes'ele-i siyâsiyye çıkarmak istemesinden dolayı] arâzimiz dâhilinde çalışmalarına Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyyece müsâade edilmemiştir. Bunun üzerine Fransızlar müteessir olmuş ve Fransız Tahdîd-i Hudûd Hey'eti Reisi Buate (?) Abdi Beye yazdığı bir mektûbda hudûd postalarımızın bulunduğu hattı hatt-ı hudûd olarak tanıyamayacağını ve Nusaybin - Cizre mıntikasını kimseye âid olmıyan bir mıntika olmak üzere kabûl edeceğini bildirmiştir.

Madde 11- Irak dâhilinde Akra'da ahîren 3 İngiliz hâkim-i siyâsîsinin katledilmesi üzerine İngilizler işbu mıntıkaya Nasturî kuvveti sevk etmişlerdir. Bu kuvvetler Barzan mıntikasına da tecâvüz etmiş, Barzan şeyhi bizden muâvenet talep etmiştir. Şeyh Şapatan bölûğüne âfideki haberleri bir adamla iblâğ etmiştir:

[Son derece sıkıntı içindeyim. Tahîren ma'lûmât veremedim. Nasturîler Türkiye hudûduna tecâvüz edeceklerdir. Şâyed Hükûmet İngilizlerle harb edecek olursa benim de ma'lûmâtım olsun. Ben Hükûmete muâvenetden geri durmayacağım. Yalnız Çölemerik tarîkiyle bana cebhâne gönderilmesini ricâ ederim. Eğer Hükûmet-i Cumhûriyye İngilizlerle harb etmezse ben kendim harb edeceğim.]

Merkûma cebhâne husûsunda muâvenet edilib edilmemesi hakkında Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyyenin mütâlaası Dâhiliyyeden sorulmuş ve ber-vech-i âfî cevâb verilmiştir: Şeyhin bizden muâvenet talep etmesi şâyân-ı tedkik bir mâhiyyettedir. Şeyh Barzan'ın İngilizlerle ve bil-hâssa Seyyid Taha ile arası açık olduğuna dâir öteden beri ma'lûmât alınmakta ve hattâ Seyyid Taha ile Şeyh arasındaki münâfereti teşdîd için tarafımızdan propaganda dahi yapılmaktadır. Elde vesîka teşkil etmeyecek sûrette Şeyh Barzan'ın İngilizler ve Seyyid Taha aleyhine teşvîki muvâfık mütâlaa kılındığı evvelce cevâben vekâlet-i aliyyelerine arz edilmişti. Binâen-aleyh el-yevm pek sıkışmış olduğu bildirilen Şeyh Barzan'a muâvenet etmek ve Irak dâhilinde lehimize hareket eden işbu aşîret reisini memnûn kılmak ve gerek İngilizler ve gerek Seyyid Taha aleyhindeki mücâdelesini takviye için bizim, cebhâne olduğu anlaşılacak sûrette muâvenetde bulunulması ve fakat aleyhimize de kullanılmaması için mikdârı mahdûd derecede cebhâne vermek muvâfık görülmektedir. Keyfiyyet tensib-i vekâlet-penâhîlerine de iktirân ettiği takdirde bu bâbda Üçüncü Ordu Müfettişliğine ve Van Hudûd Kumandanlığına tebliğat-ı lâzime de bulunulması ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyyenin de haber-dâr buyurulması arz ve ricâ olunur efendim.

Madde 12- Akra'daki Irak müfrezesinin kuvveti 1500 kadar olduğu ve bunların Barzan mıntikasına hareket edip ihzârâtda buldukları ve 2000 kadar Nasturî askerinin Revandiz'e geldiği bunların da İran'la Irak ve Irak'la Türkiye hudûdunda karakol te'sîs edecekleri haber alınmıştır.

(Arka Sayfa) Irak müfrezesinin harekete geçtikleri ve bu takdîrde Şeyh Barzan nezdinde bulunan firârlilerin berây-ı tahaffuz hudûdumuz dâhiline geçeceklerinin anlaşıldığı ve bunları tard etmek için hudûd taburuna emir verildiği Van Hudûd Kumandanlığından bildirilmektedir.

Madde 13- El-yevm Irak dâhilinde bulunan Simko ile Revandizli Ahmed Bey bize dehâlet teklîfinden bulunmuşlardır. Simko'nun esâsen böyle bir teklîfi vaktiyle tarafımızdan kabûl edilmiş olduğundan bu son teklîfinin de is'âfi muvâfık olacağı ve Revandizli Ahmed Beyin cenûbda bırakılarak Seyyid Taha ve İngilizler aleyhine tahrîkinin muvâfık olacağı ve şâyed hudûdumuz dâhiline alınacak ise garba nakli lüzûmuna mütedâir Üçüncü Ordu Müfettişliğinin mütâlaasına Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyyece de iştirâk

ediildiği Dâhiliyyeye yazılmıştır. Simko'nun hâlen Irak dâhilinde Seydigân civârında dağda bulunduğu ve adamlarının Seyyid Taha'nın köylerini yağma ettiğinden Seyyid Taha ile aralarının açılmış olduğu ve hattâ Simko'nun Seyyid Taha'ya pek fenâ sözlerle hareket ettiği ve gerek Seyyid Taha ile aralarının açık olması ve gerekse Revandiz'e gelen Nasturî kuvvetinden korkması hasebiyle Simko'nun dağa çıktığı ve İranlıların merkûma İran'a avdetini teklîf etmişlerse kabûl etmemiş olduğu tarafımızdan dehâleti kabûl edildiği takdirde Türkiye'ye geleceği haber alınmıştır.

Madde 14- Şeyh Mahmud'un Irak kuvvetleriyle müsâdeme etmekte olduğu iki İngiliz zâbitiyle 100 Nasturî neferini esîr aldığı ve muvaffakiyyâtının temâdi etmekte olduğu istihbâr edilmiştir.

Madde 15- Seyyid Taha'nın bazı aşiretlerle hudûdumuz civârına geldiği haber alınmıştır.

Madde 16- Barzan Şeyhi gerek yaylalarda ve gerekse köylerde bulunan bil-umûm adamlarına sûr'atle toplanmaları için haber göndermiş maksadı kendi mıntikasına gelen Nasturî kuvvetlerine müsellahan mukabele eylemek imiş.

Madde 17- İranlılar Pişder aşireti üzerine harekât yapmak üzere istihzârâta devâm etmektedirler.

Madde 18- İranlılar hudûdun muhâfazasını hudûda karîb aşâire tevdi' etmişlerdir. İşbu aşiretlerden Bahikanlı (?), Halikanlı, Çenikanlı aşiretleridir. Halikanlı Halid Ağa İran aşâirini hudûdumuza saldırıp tâlân getirmeğe teşvîk etmekte imiş, keyfiyyet Hâriciyyeye yazılmıştır.

Madde 19- Van Hudûd Kumandanlığından alınan ma'lûmâta nazaran İran Hükûmeti aşâiri hudûdumuza saldırmak maksadıyla tertîbât yapmakda ve aşâirden mâ-adâ bütün hudûd civârındaki köylere teblîgat yaparak her evin bir silâh bir at ve bir mikdâr kâfi cebhâne tedârik etmelerini emrettiği tedârik etmeyenlerden 200 tümen cezâ-yi nakdî alınacağını da ayrıca bildirmiştir. Keyfiyyet Hâriciyye Vekâletine yazılmıştır.

[Bu ma'lûmât bil-hâssa 2. ve 11. maddeler fevk-al-âde mahrem olduğundan ancak gayet emin bir kurye ile gönderilebilir.]

CDİ KLÂSÖR: 9 DOSYA: 2 FİHRİST: 30 - 2 (3)

BELGE NO: 88

İstihbarat Dairesi 2 nci Şube

Madde 1- 8 Mayıs 1921 tarihinden 27 Haziran 1921 tarihine kadar 3 ncü Ordu Müfettişlik bölgesinde meydana gelen olayları, eşkıya faaliyetini ve faaliyet bölgelerini gösterir kroki ile olaylara karışan çetelerin isimlerini, verdikleri zayıat miktarını ve tarafımızdan şehit olan ve yaralananların sayısını bildirir liste sunulmuştur.

Madde 2- Fransızlara karşı isyan etmek üzere bizden yardım isteyen Suriye aşiretlerine Genelkurmayca uygun görülen ve İçişleri Bakanlığına bildirilen yardım şekli aşağıda arz olunur:

A- Aşiretlerin ve Arapların Fransızlara karşı isyanlarının çeşitli dönemlerinde, isyanlarının ortaya çıkış derecesine göre bunlara azar azar silâh ve cephaneye verilmesi, yalnız yardımın tarafımızdan yapıldığının Fransızlara duyurulmaması için batarya verilmemesi.

B- Verilecek silâh ve cephanenin sonra aşiretlerce bize karşı kullanılmamasını sağlamak amacıyla, aşiretlerin ailelerinin rehine olarak korunması, tekrar sınırın güneyine inmemeleri için sınırdan olabildiğince uzak yerlerde iskân edilmelerinin iyice düşünülmesi ve yukarıdaki konular ile verilmesi uygun görülecek silâhların verilmiş şeklini kararlaştırmak üzere güvenilir kimseler gönderilmesi uygun görülmektedir. Ancak isteklerin kısmen kabulü ve uygulamasına onay verilmeden önce, isyan çıkarabilecekleri hakkındaki sözlerin ciddi bir incelemeden geçirilmesinin gerekli olduğu arz edilir.

Madde 3- Bu sorun hakkında İçişleri Bakanlığında Güney Sınır Komutanlığına önceden yazılan şifrede: [Aşiretler tarafından istenen silâh ve cephaneler zaman zaman verilebilir. Top verilmesi uygun değildir. Aşiretler harekete başlamadan önce ailelerini bölgemize geçirmeleri gereklidir ki vereceğimiz silâh ve cephaneye karşı rehine olsun. Sınırimıza yakın ve paralel olmamak şartıyla yurt sorunu çözümler ve kabul edilir. Gerek yurt sorunu gerek silâh ve cephanenin verilmiş tarzı ve diğer hususlar Antep'e gönderecekleri temsilci ile müzakere edilip Bakanlıktan alınacak emirler çerçevesinde tespit edilebilir. Ahmet el-Şaban'a yazılmak üzere bu anlamda cevap verilmesiyle sonucunun açıklanması] bildirilmektedir.

Sonra İçişleri Bakanlığında alınan tezkerede Ahmet el-Şaban'a tebligat dairesinde talimat verildiği ve Ahmet el-Şaban'ın 9 Haziran 1921 akşamı Antep'ten hareket ettiği, on beş güne kadar dönebileceği Güney Sınır Komutanlığının haberlerine atfen bildirilmektedir.

Madde 4- Fransızların İskenderun'da yeniden Ermeni, Kürt, Fellah, Çerkez, Suriyeli ve Türklerden bir alay oluşturdukları, Güney Sınır Komutanlığından bildirilmektedir.

Madde 5- Sınırımızdaki aşiretlerle bir savaş yapmak üzere Şammarlılardan 60 çadırılık bir grubun Arada istasyonu civarına geldiklerinin tayyaremiz tarafından görüldüğü ve bu aşiretin sınırımıza saldırmasının daha sınır üzerinde engellenmesi için tedbirler alındığı, 3 ncü Ordu Müfettişliğinden bildirilmektedir.

Madde 6- Şammarlılardan Abdümuhsin'in adamlarından 1000 süvarilik savaş kuvvetinin Abdülaziz dağında görüldüğü ve bunların Kisi veya Suruc aşiretlerimize saldıracaklarının Fransızlar tarafından haber verildiği Güney Sınır Komutanlığından bildirilmektedir. Güney aşiretlerinin kuzeye saldırı hazırlıklarına dayanarak Viranşehir ve Urfa bölgelerinde küçük sınır karakollarının bölük merkezlerinde toplanması, bazı karakollarımızın takviyesi için gerekli yerlere tebligat yapıldığı ve 14 ncü Süvari Tümenine bilgi verildiği Güney Sınır (Fihrist: 30 - 3) Komutanlığından bildirilmektedir.

Madde 7- Urfa sınır bölgesinden kuzeye geçen 30 Aneze atlısının Akçakale'nin yaklaşık 4 km kuzeyinde Harebet-üs-Salim köyüne saldırdıkları ve halkın hazırlıklı olmasından dolayı bir şey yapamamış 10 dakikalık çarpışmadan sonra geri dönmüş oldukları haber alınmıştır.

Madde 8- Re'sül-ayn'ın batısındaki Tüem istasyonu ile Amude arasında ve hattın 1 kilometre güneyinde toplanan Şammar aşiretlerinden bir grup Tüem demir yolu işçi postasını soymuşlardır. Yine Şammar aşiretlerinden 30 atlı Akçakale ile Tüem istasyonundaki Ebubekir karakolumuzun civarından sınırı geçerek Harran'a ait koyunları zorla alarak güneye dönmüşlerdir. Köy halkından 8 atlı bunları takip etmiş, saldırganlardan birisi yaralayarak geri dönmüşlerdir.

Madde 9- Ramanlı'dan olması muhtemel bir çete ile Midyat'ın kuzeybatısında müfrezemiz arasında çarpışma devam etmektedir. Çevreden diğer müfrezeler gönderilmiştir.

Madde 10- 3 ncü Ordu Müfettişliğinin değerlendirmeleri ve teklifi üzerine Nusaybin - Cizre bölgesinde Fransız topoğrafalarının [sıkıyönetim bölgesi olduğu, Haço tarafından tutulduğu ve gönderildiği haber alınan bir çetenin bu bölge içinde Fransız topoğrafalarından birini öldürterek Fransızlarla aramızda siyasî bir sorun çıkmasını istemesinden dolayı] topraklarımız içinde çalışmalarına Genelkurmay Başkanlığı'nca izin verilmemiştir. Bunun üzerine Fransızlar üzölmüş ve Fransız Sınır Belirleme Heyet Başkanı Buat'e'nin (?) Abdi Beye yazdığı bir mektupta sınır postalarımızın bulunduğu hattı sınır olarak tanımayacağını, Nusaybin - Cizre¹ bölgesinin kimseye ait olmayan bir bölge olarak kabul edileceğini bildirmiştir.

Madde 11- Irak'ta Akra'da son zamanlarda 3 İngiliz siyasî yöneticinin öldürölmesi üzerine, İngilizler bu bölgeye Nasturî kuvveti sevk etmişlerdir. Bu

¹ Cizre (Diyarbakır - Mardin)

kuvvetler Barzan bölgesine de saldırmış, Barzan Şeyhi bizden yardım istemiştir. Şeyh Şapatan bölüğüne aşağıdaki haberleri bir adamla bildirmiştir:

"Son derece sıkıntı içindeyim. Yazılı olarak bilgi veremedim. Nasturler Türkiye sınırına saldıracaklardır. Şayet devlet, İngilizlerle savaşacak olursa benim de bilgim olsun. Ben devlete yardımdan geri çekilmeyeceğim. Yalnız Çölemerik¹ yoluyla bana cephane gönderilmesini rica ederim. Eğer Cumhuriyet Hükümeti İngilizlerle savaşmazsa ben kendim savaşacağım."

Barzan şeyhine cephane konusunda yardım edilip edilmemesi hakkında Genelkurmayın görüşü İçişlerinden sorulmuş aşağıdaki cevap verilmiştir:

Şeyhin bizden yardım istemesi incelemeye değer. Şeyh Barzan'ın İngilizlerle ve özellikle Seyit Taha ile arasının açık olduğuna dair öteden beri bilgi alınmakta ve hatta Seyit Taha ile Şeyh arasındaki soğukluğu artırmak için tarafımızdan propaganda bile yapılmaktadır. Delil bırakılmayacak şekilde Şeyh Barzan'ı İngilizler ve Seyit Taha aleyhine kışkırtmak uygun olacaktır. Bugün çok sıkışmış olduğu bildirilen Şeyh Barzan'a yardım etmek, Irak içinde lehimize hareket eden bu aşiret reisini memnun edip, gerek İngilizler ve gerekse Seyit Taha aleyhindeki mücadelesini desteklemek için, bizim cephanemiz olduğu anlaşılmayacak şekilde yardım edilmesi fakat aleyhimizde kullanılmaması için de sınırlı miktarda cephane verilmesi uygun görülmektedir. Durum Bakanlığınızı da ilgilendirdiği takdirde, bu konuda 3 ncü Ordu Müfettişliğine ve Van Sınır Komutanlığına gerekli tebliğlerde bulunulması ve Genelkurmayın da haberdar edilmesi arz ve rica edilir.

Madde 12- Akra'daki Irak müfrezesinin sayısının 1500 kadar olduğu ve bunların Barzan mıntikasına hareket edip hazırlık yaptıkları ve 2000 kadar Nasturl askerinin Revandiz'e geldiği, bunların da İran - Irak ve Irak - Türkiye sınırında karakol kuracakları haber alınmıştır.

(Arka Sayfa) Irak müfrezesinin harekete geçtiği ve bu takdirde Şeyh Barzan'ın yanında bulunan firarilerin, korunmak amacıyla sınırlarımızın içine geçeceklerinin anlaşıldığı, bunları uzaklaştırmak içinde sınır taburuna emir verildiği Van Sınır Komutanlığından bildirilmektedir.

Madde 13- Bugün Irak sınırında bulunan Simko ile Revandizli Ahmet Bey bize katılmayı teklif etmişlerdir. Simko'nun böyle bir teklifi zamanında tarafımızdan kabul edilmiş olduğundan, bu son teklifin de kabulünün uygun olacağı ve Revandizli Ahmet Beyin güneyde bırakılarak Seyit Taha ve İngilizlere karşı kışkırtılmasının uygun olacağı ve şayet sınırımız içine alınacak ise batıya nakli hakkında 3 ncü Ordu Müfettişliğinin görüşlerine Genelkurmayın da katıldığı İçişlerine yazılmıştır. Simko'nun hâlen Irak içlerinde Seydigan civarında dağda bulunduğu, adamlarının Seyit Taha'nın köylerini yağma etmesinden dolayı aralarının açılmış olduğu hatta kendisine hakaret ettiği, Seyit Taha ile aralarının açık olması ve Revandiz'e gelen Nasturl kuvvetlerinden korkması sebebiyle Simko'nun dağa çıktığı, İranlıların

¹ Çölemerik (Hakkari - Van)

Simko'ya İran'a dönmesini teklif ettiği ve onun bu teklifi kabul etmemiş olduğu, tarafımızdan kabul edildiği takdirde de Türkiye'ye geleceği haber alınmıştır.

Madde 14- Şeyh Mahmut'un Irak kuvvetleriyle çarpıştığı, iki İngiliz subay ve 100 Nasturî askerini esir aldığı ve başarılarının devâm etmekte olduğu haber alınmıştır.

Madde 15- Seyit Taha'nın bazı aşiretlerle sınırimız civarına geldiği haber alınmıştır.

Madde 16- Barzan şeyhi gerek yaylalarda ve gerekse köylerde bulunan bütün adamlarına hızla toplanmaları için haber göndermiş. Amacı kendi bölgesine gelen Nasturî kuvvetlerine silâhli olarak karşı koymakmış.

Madde 17- İranlılar Pişder aşireti üzerine harekât yapmak üzere hazırlıklara devâm etmektedirler.

Madde 18- İranlılar, sınırın korunmasını sınıra yakın aşiretlere bırakmışlardır. Bunlar Bahikanlı (?), Halikanlı, Çenikanlı aşiretleridir. Halikanlı Halit Ağa, İran aşiretlerini sınırimıza saldırıp yağma getirmeye teşvik etmekte imiş. Durum Dışişlerine yazılmıştır.

Madde 19- Van Sınır Komutanlığından alınan bilgiye göre, İran'ın aşiretleri sınırimıza saldırtmak amacıyla düzenlemeler yaptığı, aşiretlerden başka bütün sınır civarındaki köylere tebligat yaparak her evin bir silâh, bir at ve yeterli miktarda cephaneye bulmaları, tedarik etmeyenlerden ceza olarak 200 tümen (para) para alınacağı ayrıca bildirilmiştir. Durum Dışişleri Bakanlığına yazılmıştır.

[Bu bilgi, özellikle 2 nci ve 11 nci maddeler olağanüstü gizli olduğundan ancak çok güvenilir bir kurye ile gönderilebilir.]

CDİ KLÂSÖR: 9 DOSYA: 2 FİHRİST: 30 - 2 (3)

KAYNAKÇA

AKBULUT, İlhan, “Türk Tarihinde Ermeniler”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.50, S.1

AKDOĞAN, Selim., 36. Paralel ve Ortadoğu, Nübihar Yayınevi, İstanbul: 1995

AKGÜL, Suat, “Yakın Tarihimize Dersim isyanları ve Gerçekler”, Boğaziçi Yayınları, İstanbul: Mayıs 1992

AKTAN, Gündüz; Devletler Hukukuna Göre Ermeni Meselesi , Türkiye Günlüğü, S. 64, Ankara: 2001

ALANTAR, Özden Zeynep, Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi, F. Sönmezoğlu(der.),Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınevi, İstanbul: 2004

ALBAYRAK, Kadir, Keldaniler ve Nesturiler, Vadi Yayınları, Ankara: 1997

ALTINTAŞ, Ahmet, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması”,
<http://www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/sosyalbilens/dergi/vii1/altintas.pdf>
(Erişim Tarihi: 1 Nisan 2015)

ANZERİOĞLU, Yonca, Nesturiler, Tamga Yay., Ankara: 2000

ANZERLİOĞLU, Yonca, Nesturiler ve 1924 Ayaklanması, Ankara: 1996, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

ARIKAN, Zeki, Lozan Görüşmeleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi. 80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara: 2005

ARMAĞANOĞLU, Fahri, 20. Yy. Siyasi Tarihi 1914-1980, C.I., Türk.İş.Bank. Yay., Ankara: 1994

ASKERİ TARİH BELGELERİ Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl:53, S. 117, Ankara: Ocak 2004

ASKERİ TARİH BELGELERİ Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl:53, S. 118, Ankara: Temmuz 2004

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Devlet Basımevi, İstanbul: 1938

ATEŞ, Toktamış, Türk Devrim Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1982

ATIYA, Aziz S., Doğu Hıristiyanlığı Tarihi, çev. Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yay., Adana: 2005

AYBARS, Ergun, “Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları”, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul: Ekim 1987

AYDEMİR, Şevket Süreyya, Menderes’in Dramı (1899-1960), Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul: 2000

AYDOĞAN, Erdal, İttihat ve Terakki’nin Doğu Politikası, Ötüken Neşriyat, İstanbul: 2005

BALCIOĞLU, Mustafa, “İki İsyân Bir Paşa”, 2. Basım, Babil Yayınları, Ankara: 2003

BAYTOK, Taner, İngiliz Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı, Başnur Matbaası, Ankara: 1970

BAYUR, Yusuf Hikmet, Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 2000

BEKTAŞ, Hamza, Ermeni Soykırım İddiaları ve Gerçekler, T.C. Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Bursa: 2001

BEYNON, E.D (1944). “The Near East in Flint, Michigan: Assyrians and Druses and Their Antecedents”, Geographical Review, V.34 / S. 2

BUHL, Fr., "Filistin", MEB. İslam Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul: 1988

CAN, Muhtar, Musul Meselesi ve Çözümü (1918 – 1926), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Yök Araştırma Merkezi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2001

CANATAN, Yaşar, “20. Yüzyıl Başlarında Suriye, Lübnan ve Suudi Arabistan Bölgelerinde Türk Aleyhtarı Batı Politikası”, Türk Dünyası Araştırmaları, S.112, İstanbul: Şubat 1998

ÇELİK, Hüseyin, “1915 Görgü Tanıklarınca Van ve Çevresinde Ermeni Olayları”, Eğitim Dergisi, MEB Yay., Sayı: 38: Nisan 2003

ÇELİK, Mehmet, “Filistin”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. 13, İstanbul: 1989

ÇETİNSAYA, Gökhan, "Irak", TDV İslam Ansiklopedisi., C.19, İstanbul: 1999

DARKOT, Besim, Musul, İA, MEB Yayınları, C.VIII, Eskişehir: 1997

DALYAN, Murat G., 19. Yüzyıl'da Nesturiler, (İdari-Sosyal-Yapı ve Siyasal İlişkiler), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta: 2009

DAŞÇIOĞLU, Yılmaz. “Irak”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul: 1989

DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara: 1998

DİLAN, Hasan Berke, Atatürk Dönemi Dış Politikası (1923-1939), Alfa Yayınevi, İstanbul: 1998

EL-REYHANİ, Emin, “Tarih-i Necd El-Hadis”, Beyrut: 1988

ERKİN, Feridun Cemal, “Dışişlerinde 34 Yıl”, Anılar-Yorumlar, C.I, TTK Basımevi, Ankara: 1987

ESENGİN, Kenan, “Milli Mücadelede Ayaklanmalar”, İstanbul: Kamer Yayınları: 1998

- FROMKIN, David, Barışa Son Veren Barış, Epsilon Yayınları, İstanbul: 1994
- Gnkur. ATASE Bşk. Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekatı, c. I, Gnkur. Basımevi, Ankara: 1993
- Gnkur.ATASE Bşk.lığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi,, c. III, Ks.2, Irak-İran Cephesi. 1914-1918, Gnkur. Basımevi, Ankara: 2002
- GÖKTAŞ, Hıdır, "Kürtler-İsyan- Tenkil", C.1, 3. Basım, Alan Yayıncılık, İstanbul: Ekim 1991
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve SAR, Cem, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara: 1990
- GREW, Joseph C., Amerika'nın İlk Türk Büyükelçisi'nin Anıları Lozan Günlüğü, (Çev. Kadri Mustafa Oroğlu), Anı Yayınları, İstanbul: 2001
- GÜREL, Şükrü S., Orta Doğu Petrolünün Uluslar Arası Politikadaki Yeri, Doğu Kitabevi, Ankara: 1977
- GÜRÜN, Kamuran, "Ermeni Dosyası", Ankara: 1985
- GÜVENÇ, Bozkurt, Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları, Remzi Kitabevi, İstanbul: 2000
- HALAÇOĞLU, Yusuf, Ermeni Tehcirine Dair Gerçekler (1915), TTK Yayını, Ankara: 2001
- HOCAOĞLU, Mehmed, Arşiv Vesikalarıyla. Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, Anda Dağıtım, İstanbul: 1976
- HOTİNLİ, Rauf Ahmed, "Arabistan", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 1979
- HOTİNLİ, Rauf Ahmed, "İslamiyet Devrinde Arabistan", MFV. İslam Ansiklopedisi, C.I, Maarif Matbaası, İstanbul: 1942
- KANDEMİR, Feridun, "Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler (Medine Müdafaası)", Yağmur Yayınevi, İstanbul: 1974

KANTARCI, Şenol, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ASAM "Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu" Ermeni Sorunu El Kitabı, ASAM, Ankara: 2002

KARACA, Mustafa, "Evanjelizm ve Vahhabilik", Nokta Kitap, Birinci Baskı, İstanbul: 2005

KASALAK, Kadir, "Milli Mücadele Yıllarında İngiltere'nin Kürt Devleti Kurma Faaliyetleri", Türk Kültürü, S.347, Ankara

KAYMAZ, İhsan Şerif, Musul Sorunu (Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel Siyasal Bir İnceleme), Otopsi Yayınları, İstanbul: 2003

KENT Marian, Oil and Empire: British Policy and Mesopotamion Oil 1900 – 1920, Londra: 1976

KISIKLI, Emine, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S. 24, Kasım 1999-2003

KOÇAOĞLU, Mehmet, Uluslar Arası İlişkiler Işığında Ortadoğu, Genelkurmay Başkanlığı Yayınevi, Ankara: 1995

KOÇAŞ, Sadi, Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri, Altınok Matbaası, Ankara: 1967

Kral Abdullah, "Arap Gözüyle Osmanlı, Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?", Tercüme:Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul: Mart 2006

LAMMENS, Henri, "Suriye", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 1979

LE COZ, Raymond, Histoire de l'Eglise d'Orient: Chrétiens d'Irak, d'Iran et de Turquie, Paris: Éditions du Cerf, 1995

LEWIS, Bernard, Ortadoğu, Arkadaş Yayıncılık, İstanbul: 1996

MALİK, Gorgis David, Süryanilerin Tarihi, Yaba Yayınları, İstanbul: 2011

- MANSFIELD, Peter, Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, Söylem Yayınevi, İstanbul: 2000
- MELEK, Kemal, Türk-İngiliz İlişkileri (1890-1926) ve Musul Petrolleri, Türk Dış Politikasında Sorunlar, Der Yayınevi, İstanbul: 1989
- MERAY Seha L., Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Cilt I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 1993
- MINORSKY, Vladimir Feodoroviç, Musul Sorunu, (Çev: Salim Şahin), Avesta Yayınevi, İstanbul: 1998
- MUMCU, Uğur, “Kürt-İslam Ayaklanması”, 1. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul: 1991
- ORAN Baskın, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, c.I, İletişim Yayınları, İstanbul: 2002
- ORAN Baskın Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul: 2001
- ÖKE, Mim Kemal, Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926), Bilge Karınca Yay., İstanbul: 2002
- ÖNAL, Sami. Sadettin Paşa'nın Anıları: Ermeni Kürt Olayları (Van, 1896), Remzi Kitabevi, İstanbul: 2003
- ÖNGÖR, Sami, Ortadoğu; Siyasi ve İktisadi Coğrafya, Sevinç Matbaası, Ankara: 1965
- ÖZDEMİR, Bülent, “İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması, Bir İsyanın Kodları”, Yitik Hazine Yayınları, İzmir: Mayıs 2011
- ÖZDEMİR, Hikmet, “Türkiye Cumhuriyeti”, İz Yayıncılık, İstanbul: 1995
- SAATÇI, Suphi, Irak Türkmenleri, Ötüken Yayınevi, İstanbul: 2003

SAATÇİ, Suphi, Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı, Ötüken Yayınevi, İstanbul: 1996

SABİS Ali İhsan, Harp Hatıralarım, C.IV, Nehir Yayınları, Ankara: 1991

SANDER, Oral, Siyasi Tarih, 1918 - 1994, İmge Kitabevi, Ankara: 2002

SIRMA, İhsan Süreyya, "Yemen", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 1986

SONYEL, Salahi, Gizli Belgelerle Lozan'ın Perde Arkası, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2006

SONYEL, Salahi, The Assyrians of Turkey Victims of Major Power Policy, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2001

SÜSLÜ, Azmi, Türk Tarihinde Ermeniler, Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Kars: 1995

ŞİMŞİR, Bilal, Lozan Telgrafları., c. I. AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1990

ŞİMŞİR, Bilal, Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler, Bilgi Yayınevi, Ankara: 2004

TANÖR, Bülent, "İki Dünya Savaşı Arasında Siyasal Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Ortadoğu ve Türkiye", İstanbul: 1994

TOKER, Metin, "Şeyh Sait ve İsyanı", İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi: Nisan 1998

UÇAROL, Rifat, Siyasi Tarih (1789-2014), Der Yayınları, İstanbul: 2015

VAN BRUINSEN, Martin, "Şeyh Sait Ayaklanması'nın Dinsel ve Etnik Nedenleri", S.32, Birikim, İstanbul: Aralık 1991

VAN BRUINSEN, Martin, "Ağa,Şeyh,Devlet", 3.Basım, İletişim Yay., İstanbul: 2004

VAN GRUNEBaum Gustave Edmund, İslamiyet 3. Kitap Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Günümüze Kadar, Bilgi Yayınevi, İstanbul: 1993

YALÇIN, Semih, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", Atatürk Araştırma Merkezi, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu, Ankara: 1998

YATAK, Süleyman, "Fahreddin Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, C.XII, İstanbul: 1995

YILDIRIM, Hüsamettin, Rus-Türk-Ermeni Münasebetleri, Kök Yayınları, Ankara: 1990

YILDIRIM, Hüsamettin, Ermeni İddiaları ve Gerçekler, Can Yayınları, Ankara: 1996

YILDIRIM, Hüseyin, "Koçgiri Ayaklanması", "Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I", (23-25 Ekim 1995-İstanbul), Ankara: Genkur. Basımevi, 23-25 Ekim 1995- İstanbul

YONAN Gabriele, Asur Soykırımı: Unutulan Bir Holocaust, çev. Erol Sever, Pencere Yay., İstanbul: 1999

ZEINE, N. Zeine, "Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu", Çev. Emrah Akbaş, Gelenek Yayıncılık, İstanbul: Haziran 2003